



Dace Dzenovska

Aizbraukšana un tukšums Latvijas laukos

starp zudušām un iespējamām nākotnēm

Vai un kāda veida problēma ir aizbraukšana? Kā aizbraukšana kā masveida sociāla parādība maina sociālo un politisko vidi Latvijā? Kā tā pārmaina cilvēku dzīvi, tajā skaitā pasaules uztveri un rīcību?

Šajā monogrāfijā autore skata aizbraukšanu nevis kā izolētu parādību, no kuras izriet politikas mērķis apturēt aizbraukšanu un pagriezt cilvēku plūsmu pretējā virzienā, bet gan kā kompleksu darbību kopumu, kuru analizējot uzmanība jāpievērš arī dzīvei uz vietas, arī aizbraukšanas interpretācijai un reprezentācijai ikdienas, kā arī publiskajā un politiskajā diskursā. Balstoties uz etnogrāfiskiem datiem, kas iegūti ar līdzdalīgu novērojumu un interviju palīdzību Latgalē un Kurzemē, monogrāfijas nodaļās autore pievēršas aizbraukšanas un tukšošanās rezultātā notiekošajām pārmaiņām lauku iedzīvotāju dzīves pasaulē, kā arī šajās pārmaiņās manāmajām nākotnes aprisēm. Autore aicina paplašināt problēmas formulējumu un skatīt aizbraukšanu un lauku tukšošanos pēcpadomju ekonomisko un politisko reformu kontekstā. Tāpat autore aicina pievērsties detalizētai tagadnes analīzei, jo, tikai saprotot tagadni, iespējams veidot nākotni, kurā dzīve ir dzīvojama arī tepat Latvijā.

Aizbraukšana un tukšums Latvijas laukos:

starp zudušām un iespējamām nākotnēm

ESF PROJEKTS “SAVS KAKTIŅŠ, SAVS STŪRĪTIS ZEMES –
LATVIJAS LAUKU IEDZĪVOTĀJU ATTĪSTĪBAS STRATĒGIJAS
UN KULTŪRVIDES PĀRMAIŅAS”
PROJEKTA NR. 2009/0222/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/087

Dace Dzenovska

Aizbraukšana un tukšums Latvijas laukos: starp zudušām un iespējamām nākotnēm

(Inta Kalniņa fotogrāfijas)



Rīga, 2012

Grāmata izdota ar ESF projekta "Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas" Nr. 2009/0222/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/087 atbalstu.



IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ



UDK 325(474.3)+39(=174)
Dz 256

Dace Dzenovska
AIZBRAUKŠANA UN TUKŠUMS LATVIJAS LAUKOS:
STARP ZUDUŠĀM UN IESPĒJAMĀM NĀKOTNĒM

Zinātniskie recenzenti

Vieda Skultāns Šellijs (*Shelley*), Ph. D., Emeritētā profesore sociālajā antropoloģijā,
Bristoles Universitāte (*University of Bristol*)

Iveta Silova, Ph. D., Asociētā profesore salīdzinošās un starptautiskās izglītības studijās,
Līhai Universitāte (*Lehigh University*)

© Dace Dzenovska, 2012
© Latvijas Universitāte, 2012, 198 lpp.

ISBN 978-9984-828-71-8

Izdevējs SIA "Biznesa augstskola *Turība*"
Redaktore Lilita Vīksna
Māksliniece Una Šneidere
Vāka foto Ints Kalniņš
Iespiests SIA "Jelgavas tipogrāfija"

*Rūtai un Valdim,
“Āboltiņu” saimniekiem*

Satura rādītājs

Priekšvārds.....	9
1. nodaļa	
“LAUKA DARBS” UN DARBS LAUKOS.....	13
Lielā aizbraukšana.....	13
Darbs laukos.....	20
Zinātne un tās pielietojums.....	29
“Lauka darbs”.....	37
Ceļa karte.....	41
2. nodaļa	
MIGRANTI, IENĀCĒJI UN AIZBRAUCĒJI: MIGRĀCIJA UN NACIONĀLI VALSTISKAIS ĒTOSS.....	43
Kapitālisms, nācijvalsts un mobilitātes regulēšana.....	53
Mobilitāte un sociālā teorija.....	59
Migranti, ienācēji un citas nacionālas lietas.....	62
Dzīvojama dzīve.....	73
3. nodaļa	
IKDIENAS ĒTIKA UN POLITIKA: AIZBRAUKŠANA KĀ KLĀTBŪTNE UN RĪCĪBA LAUKU IEDZĪVOTĀJU DZĪVES PASAULĒ.....	81
Aizbraukšana un transnacionālisms.....	86
Aizbraukšanas klātbūtne.....	92
Aizbraukšana kā politika.....	97
4. nodaļa	
TUKŠUMA IZJŪTA: STARP AFEKTU UN REPREZENTĀCIJU.....	107
Afekts un diskursīvā reprezentācija.....	110
Dzīves skaitīšana.....	121
Tukšuma reprezentācija.....	126
Tukšošanās kā attiecību iršana.....	129
Afekta potenciāls.....	135
5. nodaļa	
TAGADNES NĀKOTNE: PĒCPADOMJU KAPITĀLISMS UN RĪCĪBAS TEMPORALITĀTE LATVIJAS LAUKOS.....	139
Pārejas temporalitāte.....	145
Tagadnes uzturēšana nākotnes varbūtības vārdā.....	150
Dzīvošana šodienai.....	159
Iespējamās nākotnes.....	170
Epilogs. DIASPORISKĀ NĀKOTNE.....	175

PRIEKŠVārds

*“Laukos laikam grēcinieki dzīvo, svētāki ļaudis dzīvo pilsētā.”
(sieviete, 45 gadi, Latgale)*

Daudzas savas bērnības dienas pavadīju laukos, tomēr vienmēr sevi esmu uzskatījusi par pilsētnieci. Laukus līdz šim “patērēju” tāpat kā daudzi citi pilsētnieki gan Latvijā, gan citur pasaulē, aizbraucot un izbaudot dažādo gadalaiku piedāvātos labumus un šad tad arī palīdzot kādā kartupeļu talkā vai ogu lasīšanas un vīna gatavošanas pasākumā. Manas mājas bija pilsēta. Draudzenēm apgalvoju, ka zaļā īkšķa man nav un ka vagā vai dobē mani brīvprātīgi nedabūt.

Pēdējo trīs gadu laikā esmu ieguvusi jaunu izpratni par laukiem. Pavasarī iestādījusi kartupeli, vasarā no tā paša kartupeļa izaugušajiem lakstiem lasījusi kolorādo vaboles un rudenī no tikko izartās vagas grozos vākusi tā paša, nu jau puvušā pavasara kartupeļa pēcnācējus. Priecājusies par tikko atlidojušajiem stārķiem, vērojusi, kā tie, nebaidoties no cilvēkiem, savelk teju vai visu dārzā atrodamo savā ligzdā, lai to nostiprinātu, pēc tam perē un audzina bērnus, lai rudenī visi kopā aizlidotu. Brīnījiesies, kā var pagūt daudzus dažādus darbus –, cept maizi, strādāt restorānā, iet mežā, palīdzēt kaimiņam – lai izdzīvotu vidē, kur nevar paļauties tikai uz vienu ienākumu avotu. Agrā pavasarī mēģinājusi nokļūt kādā attālā lauku vietā, kad autobuss kursē tikai vienreiz dienā. Braukusi pa lauku ceļiem un manījusi vienu tukšu māju pēc citas un lēnām ļāvusies nolemtības sajūtai. Un visbeidzot – minusies ar velosipēdu pa lauku ceļiem, tapusi suņa sakosta un tik un tā priecājusies par jūrā rietošo sauli.

Lauki pavisam nav nekas pašsaprotams. Katram tie ir nedaudz citādāki. Es izdzīvoju laukus tādus, kādus tos man palīdzēja saredzēt, sadzirdēt

un pieredzēt daudzi šajā projektā līdzdarbojušies cilvēki. Es esmu viņiem ļoti pateicīga par to.

Vispirms saku paldies tiem cilvēkiem, kuri, neraugoties uz savu aizņemtību, bija ar mieru dalīties ar mani savās zināšanās, pieredzē un ikdienas gaitās, kā arī uzņemt mani savās mājās un sirdī. Daži no viņiem kļuva par draugiem, citi par labiem paziņām un sadarbības partneriem. Paldies saku kurzemniekiem Ingai, Jurim, Mārītam, Mairitai un Leontīnei, Zentai, Karīnai un Sanitai, Kristīnei un Guntim, Ligitai K., Aldim un Ilzei, Maritai un Justīnei, Emīlam un Ārijai, un Ligitai S., kā arī Irēnai Latgalē. Paldies visiem tiem, ar kuriem tikos un runāju un kuru vārdus nevaru šeit pieminēt, taču bez viņiem šis darbs nebūtu tapis. Viņu gaitas gan mulsināja, gan iedvesmoja. Rezultātā radās šīs refleksijas par aizbraukšanu un tukšumu Latvijas laukos.

Paldies saku saviem kolēģiem Latvijas Universitātē, kuri sniedza nozīmīgu ieguldījumu visā projekta garumā. Tā bija privilēģija pavadīt pirmdienas pēcpusdienas saturiskās sarunās ar kolēģiem par pētniecības jautājumiem, metodoloģiju, secinājumiem un vēl daudz ko citu. Paldies Agnesei Cimdiņai, Rasmai Kārklīnai, Ivaram Pavasaram, Aijai Priedītei, Ievai Raubiško, Klāvam Sedleniekam, Annai Stepiņai un Edmundam Trumpam. Īpašs paldies Ivaram Pavasaram par līdzdalību pētniecības ekspedīcijās, kas tās padarīja intelektuāli intensīvas un iedvesmojošas. Paldies arī projekta administratorei Aldai Ramānei, rūpējoties gan par mūsu labklājību, gan par projekta atbilstību sarežģītām un mainīgām atskaišu prasībām.¹

Paldies Intam Kalniņam, kurš piekrita ziedot savu darbu un talantu, lai šajā grāmatā attēlotie lauki būtu tverami arī vizuāli. Sadarbība ar Intu stiprināja manu pārliecību, ka cilvēciskas attiecības dzīvo un izdzīvo arī tirgus apstākļos. Jāpiebilst, ka Inta brīnišķīgās fotogrāfijas nav skatāmas kā tieša teksta ilustrācija, bet gan kā paralēls stāsts par laukiem. Liels paldies Biznesa augstskolas *Turība* Izdevniecības redaktorei Lilitai Viksnai, māksliniecei Unai Šneiderei, projekta vadītājai Daigai Rugājai, Latvijas Universitātes projekta "Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes" zinātniskajam asistentam Haraldam Matulim par uzmanīgu

¹ Pētījums tika veikts Eiropas Sociālā fonda finansētā projektā. Projekta nosaukums "Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas" (projekta numurs: 2009/0222/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/087), projekta mājaslapa: <http://www.savskaktins.lv/>.

manuskripta lasīšanu un komentēšanu, kā arī zinātniskajām recenzentēm Viedai Skultāns un Ivetai Silovai par radošo un patīkamo sadarbību grāmatas tapšanas procesā. Esmu centusies ņemt vērā visus ieteikumus, taču, iespējams, neesmu novērsusi visas norādītās nepilnības, par ko uzņemos pilnu atbildību.

Tāpat vēlos pateikties Latvijas Universitātes Sociālās un kultūras antropoloģijas maģistra studiju programmas studentiem, kas palīdzēja ar pētniecības darbiem vai rakstīja pie manis savus maģistra darbus, tādējādi ar savu redzējumu rosinādami manu domāšanu, – Haraldam Matulim, Annai Sovinai, Ievai Vītolai un Viesturam Vēverim.

Pateicos Guntrai Aistarai, ar kuru kopā veikti pētniecības darbi un nedarbi. Paldies arī Ivanam Arenasam, Hedlijam Renkinam, Aleksandram Beļajevam, Katrīnai Lemonsai, Paolo Gaibaci par saturiskām sarunām un atbalstu dažādos pētniecības posmos. Rikardo Ernandesa Santjago entuziasms par Latvijas laukiem iedvesmoja mani manuskripta tapšanas pēdējās stadijās.

Lielum liels paldies manai ģimenei – Ilzei, Līvai, Uldim, Maijai un Helmutam. Manas meitas Sofias nepacietīgie mudinājumi ātrāk pabeigt grāmatu, lai varētu spēlēties, lika saņemt arī tad, kad rokas nolaidās. Un, visbeidzot, šo grāmatu vēlos veltīt Valdim un Rūtai, bez kuru palīdzības, pacietības, izpratnes un mīlestības šī grāmata nebūtu iespējama.

Piezīme:

Grāmatā izmantoti fragmenti, kas iepriekš publicēti zinātniskos žurnālos. Otrajā nodaļā izmantoti fragmenti no raksta “*The Great Departure: Rethinking National(ist) Common Sense*”, kas publicēts žurnālā *Journal of Ethnic and Migration Studies* (Dzenovska, 2012a). Ceturtajā nodaļā izmantoti fragmenti no raksta “*Notes on Emptiness and the Importance of Maintaining Life*”, kas publicēts žurnālā *The Anthropology of East Europe Review* (Dzenovska, 2011a), kā arī fragmenti no raksta “*Migrācija un valstiskais redzējums: no nacionālas biopolitikas uz dzīvojamu dzīvi*”, kas publicēts Agneses Cimdiņas un Ievas Raubiško rediģētajā rakstu krājumā *Dzīve, attīstība, labbūtība Latvijas laukos* (Dzenovska, 2012b). Visbeidzot 5. nodaļā izmantoti fragmenti no raksta “*“Dānis” Latvijas laukos: mīti un pēcpadomju kapitālisma kritika*”, kas publicēts žurnālā *Akadēmiskā Dzīve* (Dzenovska, 2011b).

1. nodaļa

“LAUKA DARBS” UN DARBS LAUKOS

Lielā aizbraukšana

2009. gada decembrī stāvēju rindā, lai ar *Ryanair* lidotu no Londonas uz Rīgu.² Pēc daudziem gadiem, kas pavadīti starp Rīgu, Ņujorku un Berkliju, devos uz Rīgu, lai piedalītos pētniecības projektā, kuru kopā ar kolēģiem bijām izveidojuši Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes paspārnē un kurš bija saņēmis finansējumu no Eiropas Sociālā fonda līdzekļiem.³ Pētniecības projektam bija divi mērķi: saturisks un institucionāls. Projekta saturiskais mērķis bija Latvijas lauku attīstības iespēju daudzpusīga izpēte. Projekta zinātnisko komandu veidoja desmit dažādu nozaru pētnieki, katrs ar savu pētniecības projektu.⁴ Mana pētniecības tēma projekta dokumentos

² Ja kādam lasītājam nav nācies lidot ar *Ryanair*, tad noderēs informācija, ka uz biļetēm nav norādītas sēdvietas. Pasažieri stājas rindā atbilstoši kārtas numuram, kas norādīts uz biļetes, lai kāptu lidmašīnā un paši ieņemtu vietas.

³ Projekta nosaukums “Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūrvides pārmaiņas” (projekta numurs: 2009/0222/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/087), projekta mājaslapa: <http://www.savskaktins.lu.lv/>.

⁴ Projekta pētnieki un to tēmas: Rasma Kārklīņa “Pilsoniskās iniciatīvas un valsts un sabiedrības mijiedarbe lauku kopienās”, Deniss Hanovs “Mazo pašvaldību stratēģijas dažādības vadībā”, Ivars Pavasars “Valsts un sabiedrības mijiedarbe vides plānošanā un vides plānošanas instrumentu pielietojums”, Agnese Cimdiņa “Saimniekošanas un uzņēmējdarbības prakses laukos”, Dace Dzenovska “Lauku iedzīvotāju mobilitātes prakses un to kultūrvēsturiskā izpratne”, Aija Priedīte “Dzīve uz laukiem latviešu literatūrā no brīvlaišanas līdz mūsdienām”, Ieva Raubiško “Ētikas priekšstati un prakse”, Klāvs Sedlenieks

tika formulēta gana plaši – mobilitātes un migrācijas vēsturiskie un mūsdienīgie aspekti Latvijas laukos. Projekta otrs, institucionālais, mērķis bija cilvēkresursu piesaiste zinātnei, sevišķi uzsverot, kā panākt emigrējušo jauno zinātnieku atgriešanos Latvijā.

Tā es stāvēju lidostā, ar tikko saņemtu Kalifornijas Universitātes Berklijā sociālās un kultūras antropoloģijas doktora grādu kabatā, pēc visiem formāļiem parametriem atgrieždamās Latvijā kā jaunā zinātniece. Šādu jēgu manai stāvēšanai *Ryanair* rindā piešķīra “nacionālā lietu kārtība” – diskursīvs ietvars, kurš balstīts uz pieņēmumu, ka nācijvalstis ir dabiskas ekonomisko, sociālo un politisko dzīvi organizējošas vienības (Malkki, 1992, 1995; Gupta, Ferguson 1992; Torpey, 1998; Balibar, 2010; Wimmer, Glick Schiller, 2002).⁵ Šīs nacionālās lietu kārtības ietvaros cilvēkiem, kuri atstājuši savu izcelsmes valsti vai, precīzāk, cilvēkiem, kuri atstājuši savu izcelsmes valsti un kuriem piemīt prasmes un zināšanas, nevis kuri ir slogs sociālajam budžetam, vēlams atgriezties savā izcelsmes valstī. Eiropas Sociālā fonda finansējums bija viens no instrumentiem, kā veicināt šo atgriešanās vai piesaistes procesu.

Šajā ziemas dienā es nebiju vienīgā *Ryanair* rindā, kuras darbībai jēgu piešķīra nacionālā lietu kārtība.⁶ Rindā bija daudz cilvēku, kuri, izdzirduši latviešu valodu, atpazīna cits citu kā ceļa biedrus un uzsāka sarunu. Ļaudis jautāja cits citam, no kurienes braukuši, cik tālu ceļu mērojuši no kādas Lielbritānijas, Īrijas vai citas Eiropas pilsētas, lai paspētu uz šo pirmssvētku lidojumu. Rindā bija arī kāda sieviete, kura bija ieradusies no Francijas mazpilsētas, lai lidotu uz Rīgu no Londonas, jo tā bija lētāk. Viņa veda uz Rīgu Francijas mazpilsētas ceļmalā saplūktas savvaļas lilijas, un rindā stāvētāji pārrunāja šo puķu līdzību ar Latvijas dārzos redzamajām. Noskaidrojuši jau veikto attālumu, ļaudis pievērsās ceļojuma galamērķim, tas ir, tai pilsētai vai ciematam, uz kuru katrs devās. Rindā valdīja priecīgs satraukums un gaidas, jo daudzi ceļotāji nebija bijuši mājās kopš Jāņiem. Visi strādāja ārzemēs.

“Miermīlīgu sadzīvi veicinoši faktori”, Edmunds Trumpa un Anna Stepiņa “Lingvistisko un sociolingvistisko faktoru ietekme uz dialektu un izlokšņu robežu izmaiņām”.

⁵ Ar šo vēlos norādīt uz to, ka jēga nemīt pašā darbībā, bet gan tiek piešķirta darbībai konkrētos diskursīvos ietvaros. Šajā gadījumā “nacionālā lietu kārtība” darbojas kā jēgu piešķirošs diskursīvs ietvars.

⁶ Skatīt Daces Dzenovskas rakstu “*Notes on Emptiness and the Importance of Maintaining Life*” (Dzenovska, 2012a).



Viņi jutās solidāri savā ceļošanas pieredzē, ilgajā prombūtnē no mājām un ierašanās gaidās.

Latvijas publiskajā diskursā manu ceļabiedru darbība tiek skaidrota ar jēdzienu “aizbraukšana”.⁷ Pēc pievienošanās Eiropas Savienībai cilvēku aizplūšana no Latvijas uzņēma pamatīgus apjomus. Masu mediji sāka pievērst pastiprinātu uzmanību šai parādībai vairākus gadus vēlāk, kad Latvijā sāka pietrūkt darba spēks un kad aizbraukšanas sekas kļuva jūtamas katrā pilsētā, ciemā un ģimenē. 2010. gadā TV3 uzsāka raidījumu ciklu “Lielā aizbraukšana”,

⁷ Jāpiezīmē, ka cilvēku pārvietošanās modeļi ir daudzveidīgi. Daži cilvēki braukā turpu šurpu, jo dodas sezonālos darbos uz ārzemēm, vai arī viņu uzturēšanās laiku ārzemēs ietekmē jaunās mītnes zemes likumdošana (Lulle, 2010; Krišjāne, Bauls, 2011). Citi aizbrauc, lielāko daļu laika dzīvo ārzemēs un brauc ciemos uz Latviju vienreiz gadā. Tātad migrācijas plūsmas ir dažādas. Aizbraukšana, kā skaidrošu 3. nodaļā, tautas valodā pārsvarā apzīmē tādu aizbraukšanu, kuras rezultātā cilvēka primārā dzīves vieta ir ārzemēs. Taču jēdziens “aizbraukšana” tiek izmantots arī, lai norādītu uz to, ka cilvēki, vienādi vai otrādi, dodas ārpus Latvijas, meklējot darbu vai studiju iespējas. “Aizbraukšana”, tātad, arī ir jēdziens, kurš apzīmē došanos uz ārzemēm kā masveida sociālu parādību.

kurā vairāku sezonu garumā intervēja cilvēkus, kas gatavojās aizbraukt vai bija jau aizbraukuši, lai izsekotu viņu gaitām un redzētu, vai un kā piepildās viņu gaidas.⁸ Cilvēki laukos un pilsētās runāja par aizbraukušajiem, par tiem, kas plāno aizbraukt, vai par aizbraukšanu kā par masveida sociālu parādību. Daudziem cilvēkiem draugi, kolēģi vai ģimenes locekļi bija devušies strādāt uz Īriju vai Angliju, daži pēc 2008. gada ekonomiskās krīzes, citi jau krietnu laiku pirms tam. Ikdienas sarunās aprēķini par “lielās aizbraukšanas” apjomu tika veikti, cilvēkiem pārdomājot, cik daudz viņu vienaudžu (parasti no vidusskolas klases vai augstskolas kursa) vēl Latvijā, cik – aizbraukuši. Daudzi norādīja, ka ēkas un dzīvokļi viņu dzimtajās vietās stāvēja tukši, skolās mācījās aizvien mazāk bērnu, skolēni dzīvoja ar saviem vecvecākiem, jo viņu vecāki strādāja ārzemēs, arī ielās bija ievērojami mazāk cilvēku. Masu mediju ziņojumi radīja iespaidu, ka notika kaut kas pamatīgs, kaut kas tāds, kā seku aprises vēl ilgi nebūs īsti saprotamas. Taču viens bija skaidrs – šīs sekas būs ilgstošas.

Ja ikdienā cilvēki runāja par aizbraukšanu, tad politikas veidotāji un pētnieki runāja un rakstīja par emigrācijas problēmu. Satraukušies par tautas, sabiedrības un valsts dzīvotspēju, pētnieki, politiķi un intelektuāļi prātoja, kā uzturēt un atražot dzīvību Latvijas pilsētās un laukos (Zvidriņš, 2005, 2006). Katrs pētniecisks ziņojums tika gaidīts ar cerību, ka tas izgaismos veidus, kā apturēt emigrācijas plūsmas vai pārvērst tās reemigrācijas plūsmās, lai saglabātu tautu, sabiedrību un valsti vismaz to līdzšinējā veidolā. Diskusijās par emigrāciju dažbrīd tika piesaukta tauta, dažbrīd sabiedrība, atkarībā no tā, vai tika spriests par etniskās nācijas dzīvotspēju vai par sabiedrības produktivitāti un ilgtspēju. Šīs atšķirības sevišķi labi bija vērojamas 2012. gada pavasarī Eiropas Savienības Mājā rīkotajā diskusijā “Vai mēs izmirstam?”, kurā statistiķi, demogrāfi, politikas pētnieki, intelektuāļi un vienkārši interešanti diskutēja par demogrāfisko situāciju, izmantojot skaitļus un līknes par iedzīvotāju skaitu, migrāciju, vecuma grupu sadalījumu, nodokļu slogu un citus valstiskus un pētnieciskus jēdzienus un instrumentus.⁹ Diskusijas iekšējā

⁸ Raidījuma “Lielā aizbraukšana” sērijas atrodamas TV3 mājaslapā: <http://www.tv3play.lv/program/lielaaizbrauksana>

⁹ Eiropas Savienības Māja ir informācijas centrs, kur var iegūt informāciju par dažādiem ar Eiropas Savienību saistītiem jautājumiem. Centrs piedāvā arī bezmaksas telpas dažādu diskusiju rīkošanai. Sk. www.esmaja.lv.



loģika lika secināt, ka populāciju varētu atražot arī ar imigrācijas palīdzību, kā tas notiek daudzviet citur pasaulē; un tad demogrāfs Pēteris Zvidriņš pateica to, ko domāja daudzi klātesošie: “Bet mūs jau patiesībā interesē latviešu izdzīvošanas jautājums.”

Ņemot vērā šo dzīvo interesi par migrācijas problemātiku, kādus divus trīs mēnešus pēc pētniecības darbu uzsākšanas, kad informācija par projektu bija izskanējusi publiskajā telpā, sāku saņemt telefona zvanus no žurnālistiem, kuri vēlējās uzzināt, kādi ir pētījuma rezultāti, sevišķi interesējoties par ieteikumiem, kā atturēt cilvēkus no aizbraukšanas un panākt, ka atgriežas tie, kas jau aizbraukuši. Nenoliedzami, aizbraukšanas sekas ir smagas un pati aizbraukšana liecina par samilzušām problēmām Latvijas sabiedrībā, taču tās nevar atrisināt, tikai fiziski panākot aizbraucēju atgriešanos un neko citu nemainot ekonomiskās, politiskās un sociālās dzīves organizācijā. Tādēļ papildus rūpēm par aizbraukšanas apturēšanu un aizbraukušo atgriešanos tikpat svarīgi ir izvērtēt, vai problēma tiek izzināta ar piemērotu jautājumu palīdzību. Kādu dienu pāris stundu runāju ar kāda Latvijas laikraksta žurnālisti, skaidrojot, ka mana

pētniecība ir sabiedriski nozīmīga, tomēr tā nav tāda pētniecība, kuras mērķis ir sniegt risinājumus jau iepriekš formulētiem politikas jautājumiem. Stāstīju, ka mans mērķis ir izvērtēt arī pašu problēmas formulējumu, tas ir, valdošos priekšstatus par to, ka aizbraukšana rada skaitlisku draudu valstij, tautai un sabiedrībai, ko nepieciešams novērst, panākot aizbraucēju atgriešanos. Kā argumentēšu šajā monogrāfijā, aizbraukšana un tās reprezentācijas norāda uz dziļākām, pat eksistenciālām problēmām, kuras svarīgi apzināt, domājot par aizbraukšanas novēršanu. Man ir aizdomas, ka sarunu partnere devās prom ar domu, ka mana pētniecība nedod tiešas un skaidras atbildes uz visus interesējošiem konkrētiem jautājumiem, tāpēc nav lielas jēgas to finansēt.

Arī projekts kopumā tika pakļauts kritikai, apšaubot, vai lauku pētniecībai nepieciešamas tik lielas summas, – tika norādīts, ka tās labāk būtu sadalīt lauciniekiem.¹⁰ Šāda nostāja bija un vēl joprojām ir diezgan izplatīta. Ņemot vērā nacionālisma un neolīberālisma hegemoniju Latvijas publiskajā un politiskajā telpā, sabiedrībā valda viedoklis, ka zinātne tikai tad ir legītīma un atbalstāma, ja tā sniedz mērāmu ieguldījumu tautsaimniecībā vai nācījas atražošanā.¹¹ Ja uz eksaktajām zinātnēm tiek liktas cerības, ka tās radīs izgudrojumus, kuri paātrinās “ekonomisko izrāvienu”, tad humanitārajām un sociālajām zinātnēm tiek piešķirts valstiskas nozīmes uzdevums pētīt un

¹⁰ Kāda zemiece intervijā pauda šaubas, “vai neliela zinātnieku grupiņa būs labākais padomdevējs lauku iedzīvotājiem: “Vai viņi pārmainīs lauku dzīvi, kas gadu simteņiem ir iesakņojusies? Laukiem vajadzīgs praktisks atbalsts. Ne pienam, ne zemei nav nepieciešams zinātnieku atzinums.”” Tā vietā viņa ieteica projektā ieguldīt līdzekļus labāk piešķirt lauksaimniecības studentu stipendijām. Kāds cits zemnieks ieteica naudu vienkārši sadalīt lauksaimniekiem, sk. <http://www.lvportals.lv/print.php?id=210077>.

¹¹ Ar nacionālismu es saprotu tāda veida racionalitāti, kura izvērza nācījas – etniskas vai valstiskas – kultivēšanu par primāro mērķi politiskai un sabiedriskai darbībai. Šī racionalitāte ir Latvijas Universitātes dibināšanas pamatā 20. gadsimta sākumā. Šī racionalitāte arī šodien nosaka zinātnes prioritātes un zinātnisko darbību. Ar neolīberālismu es saprotu tirgus racionalitātes lietošanu visās dzīves jomās. Tas nozīmē, ka jebkuras darbības lietderība tiek izvērtēta pēc tās tirgus vērtības, kā arī pēc tā, vai tā rada taustāmu un ekonomiski izdevīgu rezultātu (Brown, 2003; Povinelli, 2011: 23). Savukārt jēdziena “hegemonija” ieviešana marksisma tradīcijā tiek piedēvēta itāļu revolucionāram un intelektuālim Antonio Gramši (*Antonio Gramsci*). Kā to skaidro Reimonds Viljamss (*Raymond Williams*), hegemonija ir darbībā iedzīvināta nozīmju un vērtību sistēma, kas veido cilvēku realitātes sajūtu, aiz kuras ir grūti iedomāties ko citu (Williams, 1977: 110).

kultivēt nacionālo identitāti. To pierāda ar Ministru Kabineta lēmumu apstiprinātas, pašreiz spēkā esošās zinātnes prioritātes, kur vienīgā humanitāro un sociālo zinātņu prioritāte ir nacionālā identitāte.¹² Lai gan, radoši domājot, zem šīs prioritātes var ieviest visdažādākos projektus (piemēram, cilvēkdrošības jautājumi ir iekļauti zem nacionālās identitātes virsraksta), šāds prioritāšu formulējums tomēr skaidri norāda uz humanitārajām un sociālajām zinātnēm paredzēto ierobežoto sabiedrisko lomu. Šis diskursīvais rāmis, kura ietvaros humanitāro un sociālo zinātņu ieguldījums ir politiski un publiski atpazīstams, ierobežo zinātnisko darbību, kuru varētu izvērst ārpus nacionālās identitātes ietvara, tādējādi sniedzot ieguldījumu zinātnes attīstībā ārpus Latvijas. Citiem vārdiem sakot, es neapgalvoju, ka neviens sociālo un humanitāro zinātņu pārstāvis nepēta neko citu, tikai nacionālo identitāti, bet gan, ka šis nacionālais ietvars veicina tikai un vienīgi uz iekšēji nozīmīgiem jautājumiem vērstu zinātnisku darbību, kas ierobežo zinātnes attīstību.¹³

Nemot vērā šo publiskajā telpā valdošo ierobežoto izpratni par zinātnes sabiedrisko lomu, šajā monogrāfijā man šķiet svarīgi uzsvērt humanitāro un sociālo zinātņu ieguldījumu dažādu šķietami pašsaprotamu pieņēmumu kritiskā analizē. Tādējādi šajā monogrāfijā es nemēģināšu atbildēt uz jautājumu, kā panākt aizbraucēju atgriešanos, bet aicināšu uz kritisku refleksiju

¹² Prioritāros zinātnes virzienus nosaka 31.08.2009. Ministru Kabineta rīkojums Nr. 594 "Par prioritārajiem zinātnes virzieniem fundamentālo un lietišķo pētījumu finansēšanai 2010.–2013. gadā", pieejams <http://www.likumi.lv/doc.php?id=196878>. Šobrīd prioritārie virzieni ir: 1) Energija un vide (atjaunojamo enerģijas resursu ieguves un izmantošanas tehnoloģijas, klimata izmaiņas samazinošās tehnoloģijas un bioloģiskā daudzveidība); 2) Inovatīvie materiāli un tehnoloģijas (informātika, informācijas un signālapstrādes tehnoloģijas, nanostrukturētie daudzfunkcionālie materiāli un nanotehnoloģijas); 3) Nacionālā identitāte (valoda, Latvijas vēsture, kultūra un cilvēkdrošība); 4) Sabiedrības veselība (profilakses, ārstniecības, diagnostikas līdzekļi un metodes, biomedicīnas tehnoloģijas); 5) Vietējo resursu (zemes dzīļu, meža, pārtikas un transporta) ilgtspējīga izmantošana – jauni produkti un tehnoloģijas.

¹³ Pasaules latviešu zinātnieku III kongresā lielais vairums sociālo un humanitāro zinātņu referātu bija saistīti ar Latviju, daudzi no tiem ar nacionālo identitāti. Taču sociālās un humanitārās zinātnes varētu pievērsties jautājumiem arī ārpus nacionālā ietvara, pētot globālas plūsmas vai globālus jautājumus citos pasaules nostūros. Šāda veida pētniecības problemātikas paplašināšana būtu lietderīga arī nacionālās identitātes pētniekiem, jo nacionālā identitāte nav teritoriāli ierobežota, bet gan veidojas attiecībās ar procesiem citur pasaulē.

par problēmas formulējumu saistībā ar aizbraukšanu: vai un kāda veida problēma ir aizbraukšana? Vai aizbraukšana kā masveida sociāla parādība maina sociālo un politisko vidi Latvijā? Kā tā pārmaina cilvēku dzīvi, tajā skaitā pasaules uztveri un rīcību? Kādas pārmaiņas tā rada konkrētās vietās laukos un sociālās attiecībās, kas veido laukus? Šajā monogrāfijā es skatīšu aizbraukšanu nevis kā izolētu parādību, no kuras izriet politikas mērķis apturēt aizbraukšanu un pagriezt cilvēku plūsmu pretējā virzienā, bet gan kā kompleksu darbību kopumu, kuru analizējot uzmanība jāpievērš arī dzīvei uz vietas, tajā skaitā aizbraukšanas interpretācijai un reprezentācijai ikdienas, kā arī publiskajā un politiskajā diskursā. Taču vispirms daži vārdi par to, kāpēc šis pētījums sevišķu uzmanību pievērš Latvijas laukiem.

Darbs laukos

Lauki nav tikai objektīva empīriskā vienība, kuru var definēt ar noteiktu socioloģisku indikatoru palīdzību.¹⁴ Lauki arī nav tikai ģeogrāfiska vai kultūrspecifiska vieta, kurā rit "lauku dzīve". Lauki ir diskursīvi konstruēta simboliska vērtība un pārvaldes un izpētes objekts. Citiem vārdiem sakot, lauki ir reprezentatīvu un materiālu darbību mijiedarbes rezultātā veidojusies problēmtelpa (Pratt, 1996; Hoggart, 1990; Halfacree, 1993; Gray, 2000).¹⁵ Eiropas Savienības un Latvijas politikas veidošanas kontekstā lauki bieži vien ir nevienlīdzīgu ienākumu, neproduktīvu uzņēmumu, nabadzības un depopulācijas problēma par spīti tam, ka teritorijās, kuras tiek uzskatītas par lauku teritorijām, dzīvo un strādā arī veiksmīgi uzņēmēji, algoti darbinieki un pārtikuši pensionāri.¹⁶ Arī latviešu kultūrtelpā lauki ir sabrūkošu viensētu,

¹⁴ Kīts Halfakrijs (*Keith Halfacree*) argumentē, ka socioloģiskas lauku definīcijas parasti izmanto statistiku, lai apstiprinātu populārus pieņēmumus par to, kas ir lauki. Respektīvi, vispirms lauki tiek definēti intuitīvi un pēc tam statistiski, tādējādi pasniedzot kultūrspecifiskus pieņēmumus kā zinātniskus secinājumus (1993: 24).

¹⁵ Antropologs Deivids Skots (*David Scott*) (1999) problēmtelpu definē kā jautājumu un argumentu loku, kas raksturo diskusijas par kādu noteiktu tematu.

¹⁶ Eiropas Savienības "Lauku attīstības politika 2007–2013" izvirza trīs tematiskos mērķus: "(1) lauksaimniecības un mežsaimniecības konkurētspējas uzlabošana; (2) vides un

pazūdošu tradīciju un aizaugošu tīrumu problēma par spīti tam, ka tur arī dzīvo cilvēki, kuri ne tikai turpina tradīcijas, bet iedzīvina tās jaunās formās (Cimdiņa, nepubl.).

Pie šīs šķietamās pretrunas – vienlaicīgi pastāvošas bēdu lejas un uzņēmīgu cilvēku veiksmes, izturības un tradīciju reģenerācijas – es atgriezīšos pēc mirkļa, taču vispirms vēlos norādīt uz to, ka lauki kā problēma nav nekas jauns. Lauki ir sena problēma Eiropas modernitātes vēsturē, kura privilēģējusi pilsētvidi kā vietu, kur notiek politiska, sociāla un ekonomiska attīstība, tādējādi marginalizējot laukus kā atpalikušus un tradicionālus. Industrializācijas un nācijvalsts veidošanās kontekstā Eiropā lauki tikuši uzskatīti par politiski un ekonomiski reakcionāriem, bet zemnieki par nepakļāvīgiem un neizglītotiem subjektiem. Piemēram, vēsturniece Tara Zāra (*Tara Zahra*) (2010) norāda, ka nācijvalstu veidošanās kontekstā Austrumeiropā zemnieki šķietami stūrgalvīgi nepakļāvās nacionalizēšanai – piemēram, uzstājot, ka viņi runā “savā” vai “zemnieku” valodā, nevis vienā vai otrā nacionālā valodā (Zahra, 2010: 102). Urbanizācijas un industrializācijas kontekstā Francijas zemnieki tika audzināti no zemniekiem par francūžiem (Weber, 1976). Kapitālisma kritiķis Kārlis Markss žēlojās, ka zemnieki ir kā “kartupeļi maisā”, bez jebkādas šķiriskas apziņas un tādējādi bez politiskas rīcībspējas (Marx, 1852). Gan zemnieki, gan lauki sagādājuši gana lielas galvassāpes dažādiem modernizācijas

lauku teritoriju (*rural area*) uzlabošana; (3) dzīves kvalitātes uzlabošana un ekonomiskās darbības dažādošana lauku teritorijās.” http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/index_en.htm “Latvijas Ilgtspējīgas attīstības stratēģijā līdz 2030. gadam” lauku teritorijas tiek skatītas pilsētu un lauku mijiedarbībā: “Pilsētu un lauku funkcionālai sasaistei kļūstot ciešākai, veidosies savstarpēji papildinoša pilsētu un lauku mijiedarbība. Neatkarīgi no ģeogrāfiskās atrašanās vietas, teritoriju konkurētspēju un pievilcību noteiks to iespējas piedāvāt kvalitatīvu un pievilcīgu dzīves vidi, kā arī plašu sabiedrisko pakalpojumu klāstu (11).” http://www.latvija2030.lv/upload/latvija2030_lv.pdf.

“Lauku teritorijas” definīcija pavisam praktiski palīdz nošķirt pašvaldības, kas tiesīgas pretendēt uz noteiktu Eiropas Savienības fondu finansējumu. “Latvijas Lauku attīstības programma 2007.-2013. gads” nosaka šādu lauku teritorijas definīciju: “Sākot ar 2009. gada 1. janvāri, lauku teritorija ir visa Latvijas teritorija, izņemot republikas pilsētas un novadu teritoriālās vienības – pilsētas ar iedzīvotāju skaitu virs 5000. Par lauku teritoriju uzskatāma arī novadu teritoriālās vienības – pilsētas ar lauku teritorijām ar iedzīvotāju skaitu zem 5000 – lauku teritorija.”

http://www.zm.gov.lv/doc_upl/01102008_LAP_ar_UK_grozijumiem.pdf

projektiem, kuriem svarīgi iekļaut un pakļaut zemniekus, jo tie veido jaunā pilsoņu vai darbaspēka kopuma pamatu (sk. 2. nodaļu).

Tomēr vienlaicīgi lauki un lauku dzīves veids tika romantizēti kā tradīciju, tikuma un pārticības krātuve (Williams, 1973). Arī latviešu nacionālajā iztēlē lauki ir tautas un tās ētosa dzīves līnija. Teju visā latviešu literatūras kanonā darbība risinās laukos (Priedīte, 2012).¹⁷ Turklāt, kā raksta Tālis Tisenkopfs, zemnieku ētoss un agrārā reforma tika izmantoti par atjaunotās valsts pamatu un vēl joprojām turpina leģitimitēt politiku (1999: 415).

Šis pretrunīgais lauku vērtējums, kaut atšķirīgs savās izpausmēs, ir kopīgs modernā kapitālismā konstruētajām dzīves reprezentācijām. Kā norādījis britu kultūrkritiķis Reimonds Viljamss (*Raymond Williams*):

Par laukiem pastāv priekšstats kā par dabisku dzīves veidu: miers, nevainība, vienkāršs tikums. Par pilsētu pastāv priekšstats kā par sasniegumu centru: izglītība, komunikācija, gaisma. Tāpat pastāv arī spēcīgi negatīvi priekšstati: pilsēta kā trokšņaina, pasaulīga un ar ambīcijām piepildīta vieta, bet lauki – atpalikuši, ierobežoti un nezinoši. Šis kontrasts starp pilsētu un laukiem kā fundamentāliem dzīves elementiem sniedzas pagātnē līdz pat klasiskajam periodam (1973: 1).

Protams, konkrētas vēsturiskas situācijas ir ļoti dažādas, reti kura ģeogrāfiskā vieta atbilst klasiskajiem stereotipiem par laukiem vai pilsētu (Williams, 1973: 2). Taču šie priekšstati turpina pastāvēt un ietekmēt pasaules uztveri un rīcību, tajā skaitā telpu un socioekonomisko dzīvi organizējošas darbības. Ietekmējoties no šiem priekšstatiem, reprezentācijām par laukiem ir bijusi nozīmīga loma arī Eiropas Savienības lauksaimniecības un reģionālās politikas veidošanā. Antropologs Džons Grejs (*John Gray*) raksta, ka Eiropas Savienības lauksaimniecības politika sākotnēji veidota uz lauku kā sociālās reprezentācijas bāzes, izvirzot par šīs politikas uzdevumu veicināt mazas ģimenes saimniecības kā lauku socioekonomisko un kultūrtelpu veidojošus

¹⁷ Jāpiemin arī Reimonda Viljamsa novērojums par lauku nozīmi angļu literatūrā pat pēc intensīvas industrializācijas un urbanizācijas. Kā Viljamss norāda, pat veselu paaudzi pēc tam, kad angļu sabiedrība bija pārsvarā urbāna, laukiem joprojām bija centrālā loma angļu literatūrā (Williams, 1973: 2).

pamatelementus, tajā pašā laikā tiecoties uz lauksaimniecības ekonomiskās efektivitātes veicināšanu (Gray, 2000: 32). Šīs pretrunīgās politikas rezultātā mazo ģimenes saimniecību skaits saruka, tādējādi bija jāpārslēdzas uz tādu politiku, kuras pamatā vairs nebija lauki kā sociāla reprezentācija, bet lauki kā konkrēta lokalitāte ar socioloģiski identificējamām problēmām – ekonomisko nevienlīdzību, bezdarbu, depopulāciju (Gray, 2000: 33).

Pēcpadomju situācijā Baltijā, kā norādījuši pētnieki Diāna Mincīte (*Diana Mincyte*) (2011) un Tālis Tisenkopfs (1999), arī novērojamas pretrunīgas lauku reprezentācijas un no tām izrietošās darbības – no vienas puses, atjaunot un uzturēt laukus kā dzīves telpu, kurai raksturīgas mazas un vidējas ģimenes saimniecības, bet, no otras puses, veicināt lauksaimniecības ekonomisko efektivitāti, kam nepieciešama īpašumu konsolidācija, kas, savukārt, izraisa mazo saimniecību izzušanas. Kā raksta Mincīte par situāciju Lietuvā, neoliberālās ideoloģijas spēcīgā ietekme un politiski, nevis socioekonomiski motivētā īpašumu sistēmas atjaunošana, panākusi mazo ģimenes saimniecību marginalizāciju, nabadzības un nevienlīdzības izplatību un, visbeidzot, lauku depopulāciju (Mincyte, 2011).¹⁸ Arī Latvijā, kā norāda Tālis Tisenkopfs (1999), privatizācija un neoliberalizācija ņēma virsroku, un lauki kļuva par teritoriju ar socioekonomiskām problēmām, kuras jārisina ar dažādu reģionālu un lokālu attīstības vīziju un plānu palīdzību. Tātad no valstiskās perspektīvas, lauki ir teritorija, kur ekonomiskā dzīve vai nu plaukst vai stagnē, kur infrastruktūra tiek attīstīta vai nolaista, kur vairāk cilvēku nomirst vai aizbrauc nekā piedzimst, kur pilsoniskā sabiedrība ir vāja vai aktīva un kur subsīdijas un iztikas pabalsti aizmirst algota darba vai ražošanas ceļā iegūtu peļņu kā galveno ienākumu avotu. Viens plāns nomaina citu, bet laukos kopumā situācija neuzlabojas (sk. 5. nodaļu). Latvijas reģionālās politikas veidošanas kontekstā lauki bija un paliek problēma.

Lauki ir problēma arī nacionālajā iztēlē. Šodien lauku loma tautas dzīves līnijās, kā arī tradīciju un ētosa uzturēšanā, šķiet apdraudēta. Kā teica kādas lauku pašvaldības priekšsēdētājs, paužot satraukumu par pagasta tukšošanos:

¹⁸ Mincīte norāda uz to, ka īpašumu atjaunošana notika ar mērķi atjaunot pirmskara īpašumu sistēmu, kas tika uztverta par “dabisko lietu kārtību”: “Tāpat kā nācijai bija jāatgūst teritorija, lai realizētos kā nācijvalsts, zemniekiem bija jāatgūst zeme, lai kļūtu par zemes saimniekiem.” (Mincīte, 2011: 105)

“Drīz mums te pietrūks asiņu, ar ko atjaunot tautu pilsētās.” Mākslā, politikā un medijos lauki aizvien vairāk tiek reprezentēti kā vieta, kur lielākoties mīt pensionāri, kuri nodarbojas ar piemājas saimniecību uzturēšanu, un bezdarbnieki, no kuriem liela daļa nemitīgi dzer. Visi pārējie dodas prom. Pilsētas intelektuāļi brauc uz laukiem meklēt autentiskumu un dzīves spēku, taču vienlaicīgi arī uztraucas, ka lauki radikāli mainās un kaut kas nozīmīgs iet zudumā.

Laukos, sevišķi Latgales pusē (sk. 4. nodaļu), nereti pārņem vajājoša tukšuma izjūta, ka tuvojas lauku kā specifiskas kultūrvēsturiskas dzīves pasaules gals.¹⁹ Kā pie pusdienu galda sarunā par lauku tukšošanos teica kāda nevalstiskas organizācijas (NVO) darbiniece, “redzot, kā krūmi nāk pa durvīm iekšā pamestajās mājās, rodas sajūta, ka civilizācija izzūd”. Taču pat tie, kuri ikdienā dzīvo ar tukšuma baidīti klātbūtni, ne vienmēr vēlas uzsvērt tikai un vienīgi tukšumu, jo bez tukšuma viņu dzīvē pastāv arī citas lietas. Par spīti brūkošām mājām un irstošai sociālai videi, laukos daudzi cilvēki cīnās un veiksmīgi darbojas uzņēmējdarbībā, piedalās sabiedriskajā dzīvē, plāno nākotni un pavisam optimistiski iedzīvina tagadni. Pētnieki, žurnālisti, politiķi un arī paši lauku iedzīvotāji nereti uzsver šo aktivitāti kā pierādījumu tam, ka naratīvs par lauku iznīkšanu ir subjektīvas žēlabas, kuras neatspoguļo realitāti. Kritizējot Jaunā Rīgas teātra izrādi “Melnais piens”, sociologs Tālis Tisenkopfs 2010. gadā publicētajā recenzijā norādīja, ka šāda bēdu aina vecu lauku ļaužu tēlojumā drīzāk ir koloniālantropoloģija, jo pilnībā ignorē “dāmu no ministrijas”, sociālo pakalpojumu uzņēmējus, lauku konsultantus un citas darbības personas, kuras veido lauku dzīvi (Tisenkopfs, 2010). “Skumjas par dzīves galīgumu nav jaunums, lauku gals ir patiesība”, raksta Tisenkopfs, “bet tikai par kādiem 20–30%. Kur ir jaunās iespējas? Policentrisms? Brīvdienu mājas? Nišas produkti? Piena ģeogrāfija? Ražošanas un patēriņa modeļi? Zinātne pie govīm auss (attēlos uz ekrāna govīm bija dzeltenās ES ausu zīmes)? Piens samelnē tikai sabrukušā un netīrā akā. Sāpes par laukiem ir tukšas, ja tās nepapildina slinkuma un dumjības kritika un netiek dota nekāda cerība.” (Tisenkopfs, 2010) Tisenkopfa recenzija ļauj pievērsties jautājumam

¹⁹ “Dzīves pasaule” ir jēdziens, kuru izmanto fenomenoloģijas iedvesmoti antropologi – piemēram, Maikls Džeksons (*Michael Jackson*) (2005). Tas apzīmē pieredzē balstītu pasaules redzējumu, kuru subjekti pieņem kā pašsaprotamu un no kura izriet viņu rīcība (Husserl, 1970 [1930]).



par to, kā stāstītājs pozicionē sevi attiecībā pret dzīves pasauli, kuru viņš vai viņa apraksta. Vai stāstītājs uzskata laukus par ģeogrāfisku vietu, kur notiek visdažādākie procesi, vai arī par kultūrspecifisku dzīves pasauli, kura pakļauta izmaiņām?

Jāpiebilst, ka Latvijas publiskajā telpā pretstats starp stāstu par lauku galu un stāstu par uzņēmīgiem cilvēkiem, kuri veiksmīgi izmanto jaunās iespējas, ir viens no pašreizējo vēsturisko momentu visspēcīgāk raksturojošiem pretstatiem. Tas daļēji atspoguļo konfliktu starp neoliberālo racionalitāti, kurā labklājība ir atkarīga tikai un vienīgi no indivīda iekšējiem resursiem un spējām, un sociāli ievirzītu racionalitāti, kura pievērš uzmanību strukturālajiem apstākļiem, kas veido un ierobežo indivīda rīcībspēju.²⁰ Šis pretstats arī atspoguļo mūžseno antropoloģijas un sociālās teorijas problēmu: cik liela ir indivīda rīcībspēja attiecībā pret materiālo un reprezentatīvo prakšu radītiem apstākļiem, kuri veido indivīdu kā rīcībspējīgu subjektu? (Ortner, 1984). Neoliberālā racionalitāte ir bijusi pietiekami ietekmīga pēcpadomju dzīves telpas veidošanā, tāpēc šobrīd dažādas pašapziņas, pozitīvisma un pašpalīdzības kampaņas popularizē viedokli, ka tas, vai cilvēks sev apkārt redz bēdu leju vai iespējas, atkarīgs no runātāja perspektīvas, iekšējo resursu bagātības, kura savukārt ietekmē rīcībspēju. Populāri kļūst izdevumi vai raidījumi, kuri uzsver pozitīvo, informē sabiedrību par veiksmes stāstiem un uzņēmīgiem cilvēkiem. Lai gan šādas reprezentācijas ir iedvesmojošas, tām ir arī negatīvā puse. Veidojas iespaids, ka tas, vai cilvēkam iet labi vai nē, atkarīgs tikai un vienīgi no viņa paša, tādējādi marginalizējot strukturālos apstākļus un varas attiecības, kuras rada nevienlīdzīgus materiālos apstākļus un nevienlīdzīgas rīcības iespējas.

Nenoliedzami, sociālajā dzīvē nozīme ir attieksmei un domāšanas veidam. Taču būtu maldīgi uzskatīt, ka pastāv viena pareiza lauku reprezentācija un ka samilzušu problēmu saskatīšana laukos ir tikai un vienīgi subjektīvas

²⁰ Ar racionalitāti es saprotu darbības iekšējo loģiku, t. i., saturisko virzību, kura identificējama kādā noteiktā darbībā vai darbību kopumā (Brown, 2003). Kā piemēru varu minēt valsts tēla vai zīmola veidošanas projektus, ar kuriem pirms vairākiem gadiem nodarbojās Latvijas Institūts. Valsts zīmola veidošanā vērojama neoliberālā racionalitāte, kura pakļauj valsts ietekmes un atpazīstamības veicināšanu tirgus loģikai, veidojot valsti kā produktu, kurš jāpārdod starptautiskajā tirgū (Dzenovska, 2007).

perspektīvas auglis.²¹ Vai tas, ka vienai vai divām saimniecībām pagastā iet labi, nozīmē, ka pagastā kūšā dzīvība, par spīti tam, ka pārējie pagasta iedzīvotāji ir vecas sievietes, kurām nav ne vīru, ne govju? Kā lai saliek kopā tukšuma ainu, kura paveras daudzos pagastos, ar to, ka blakus pagastā “dānis” apsaimnieko 1000 hektārus, vai to, ka tajā pašā pagastā plaukst un zeļ zirgkopības saimniecība, kurā sniedz starptautiskus tūrisma pakalpojumus un kuras īpašniece ar lepnumu saimnieko vectēva mājās?

Visi šie stāsti ir patiesi, taču neviens no tiem nepārstāv vienīgo patieso naratīvu par to, kas notiek laukos. Manuprāt, vispiemērotākais veids, kā tuvojies izpratnei par situāciju laukos, ir uzdodot jautājumu: kā vienlaicīgi veidojas, pastāv un mijiedarbojas gan lauki kā jaunu iespēju telpa, gan lauki kā bēdu leja? Kā šīs dažādās dzīves pasaules (tas ir, pieredzē balstītus pasaules redzējumus par laukiem kā bēdu leju vai laukiem kā iespēju telpu) iedzīvina un izdzīvo cilvēki, atkarībā no viņu socioekonomiskā stāvokļa un spējas ietekmēt notikumu virzību?

Ņemot vērā šo lauku iekšējo dažādību, ģeogrāfs Kīts Hogarts (*Keith Hoggart*) ieteicis neizmantot jēdzienu “lauki” kā vienu no pētījumu struktūras pamatelementiem (Hoggart, 1990). Respektīvi, ņemot vērā, ka lauki ir diskursīvi noteikts jēdziens, Hogarts iesaka uzmanīties no tā, ka kaut kas tiek pētīts tikai tāpēc, ka tas ir lauki vai ka tas atrodas vai notiek laukos. Ironiskā kārtā, tieši pētniecība laukos bija viens no pamatuzstādījumiem, kurš man bija jāņem vērā, veidojot šo pētniecības projektu. Tādējādi nosacījums – pētniecība laukos – tika apvienots ar mani interesējošiem jautājumiem par to, kā aizbraukšanu vai, zinātniskā valodā runājot, emigrāciju izdzīvo un reprezentē uz vietas palikušie. Lai gan šis lauku un emigrācijas pētniecības apvienojums bija savā ziņā patvaļīgs (*arbitrary*), tas man deva iespēju paskatīties uz ierastajiem migrācijas jautājumiem no citas perspektīvas. Respektīvi, es neanalizēju migrāciju, sekojot migrantu gaitām, bet pētīju migrācijas ietekmi uz dzīves pasauli “arbitrārās vietās” (Candea, 2007: 169, 172). Tas nozīmē,

²¹ Kā norādījis antropologs Džeimss Fergusons (*James Ferguson*), rakstot par Āfrikas negatīvo reprezentāciju globālajā telpā, nav iespējams risināt Āfrikas kā “vietas pasaulē” (*a place in the world*) negatīvo reprezentāciju un konkrētās socioekonomiskās problēmas, ar gribasspēka palīdzību pārslēdzoties uz pozitīvu diskursu par Āfriku (Ferguson, 2006).

ka manas pētniecības vietas nebija nekādā ziņā sevišķi izceļamas attiecībā uz migrācijas problemātiku. Mans pētniecības objekts nebija konkrētās lauku vietas kā tādas vai tikai un vienīgi migrantu gaitas, bet migrācijas procesu ietekme uz šajās konkrētajās vietās dzīvojošo cilvēku dzīves pasaulēm. Konkrēti pagasti, ciemi un pilsētas kļuva par abstraktām vietām, kurās skatīt to, kā aizbraukšana, sasaistē ar citām sociālām parādībām, veido un pārveido lauku iedzīvotāju dzīves pasaules.

Iedvesmojoties no antropologa Maikla Lambeka (*Michael Lambek*), es varētu teikt, ka mans izpētes objekts ir lokālais (*the local*), taču nevis kā norobežota kultūrspecifiska vieta, kura pretstatīta globālām plūsmām, bet gan kā jēgpilna dzīves pasaule (2011: 203). Turklāt Lambeks uzsver tieši šīs dzīves pasaules ētisko pusi, tātad lokālo kā ētiskas dzīves artikulāciju, kurā teiktais un darītais tiek izvērtēts attiecībā pret noteiktu izpratni par labu dzīvi. Izvēršot šādu izpratni par lokālo, Lambeks pievienojas Vīnas Dasas (*Veena Das*) un Deboras Pūlas (*Deborah Poole*) acinājumam tvert lokālo "nevis kā telpisku vienotību – vai kaut ko tādu, kas ir pretstatā globālajam vai translokālajam –, bet gan kā izjūtu struktūru, afektu, temporalitāti un attiecīgumu, kā kontekstā globālais un lokālais zaudē jēgu kā telpisks pretstats" (Lambek, 2011: 198). Ikdienā lokālo veido šādi jautājumi: "kas ir mūsu izdzīvotās pasaules centri un ierobežojumi; kā tos lai pasargā no izzušanas vai pazušanas lielākās vienībās vai strauji mainīgā pasaulē; kas ir ētiska rīcība, jēgpilns darbs, efektīva politiska rīcība? Ar cik lielu neparedzamību mēs varam sadzīvot? ... Kur un kā mēs varam atgūt paredzamību, noteiktību, izturību un uzticību, kas nepieciešamas, lai uzturētu cilvēcīgu dzīvību?" (Lambek, 2011: 198).

Šī jēgpilnā ētiskās dzīves pasaule veidojas mijiedarbē ar materiāliem apstākļiem, translokālām varas attiecībām un nacionālu politiku un ētosu. Lokālais nav laikā un telpā norobežots, bet gan veidojas caur attiecībām ar procesiem un darbībām ārpus lokālā. Tādējādi var teikt, ka lokālais ir vēsturisku un mainīgu attiecību kopums. Šajā monogrāfijā es analizēšu, kā jēgpilno dzīves pasauli veido un pārveido aizbraukšana kā masveida sociāla parādība un ar to saistītā, bet ne no tās pilnībā izrietošā lauku tukšošanās. Aizbraukšanas pētīšana konkrētās, taču arbitrārās vietās parāda, ka aizbraukšana ir tikai viens no aspektiem daudz plašākā pārmaiņu kompleksā, ko varam apzīmēt ar lauku tukšošanos. Kā teica viena Latgales pagasta pārvaldes priekšnieks:

“Mūs jau aizbraukšana neietekmē, jo te nav neviens palicis, kam aizbraukt.” Kā argumentēšu šīs grāmatas 4. nodaļā, tukšošanās nav tikai cilvēku skaita zudums, bet arī konkrētu sociālu attiecību iršana un pārmaiņas lauku iedzīvotāju dzīves pasaulē. Šīs monogrāfijas mērķis, tātad, nav atbildēt uz jautājumu, kā panākt, lai tie, kuri aizbraukuši, atgrieztos, vai kā citādi pavairot nācijas dzīvotspēju. Monogrāfijas nodaļas pievēršas aizbraukšanas rezultātā notikušajām izmaiņām dzīves pasaulē: ētiskām dilemmām, politiskai iztēlei un darbībai, afektam, laika ritumam un ar to saistītām rīcībām. Varētu teikt, ka šīs monogrāfijas antropoloģiskais objekts ir “dzīves izpausme konkrētos apstākļos, tas ir, kā cilvēki veido vēsturi apstākļos, kurus viņi nav izvēlējušies” (Lambek, 2011: 198).²² Ko un kā šāda objekta izziņāšana var sniegt sabiedrībai, apskatīšu nākamajā sadaļā, jo tieši šis jautājums kļuvis par mērauklu, pēc kuras šodien tiek izvērtēta zinātniskās pētniecības lietderība.

Zinātne un tās pielietojums

Projekts sākās ar nelielu skandālu. Valsts Izglītības attīstības aģentūras (VIAA) 2008. gadā izsludinātajā projektu konkursā par cilvēkresursu piesaisti zinātnei pirmajā kārtā sākotnēji līdzekļus piešķīra tikai un vienīgi eksakto un dabas zinātņu projektiem. Pēc protestiem un rezultātu apstrīdēšanas, kas izskanēja no humanitāro un sociālo zinātņu pārstāvju puses, rezultāti tika pārskatīti un finansējumu saņēma arī divi humanitāro un sociālo zinātņu projekti: Rēzeknes Augstskolas pētījums “Teritoriālās identitātes lingvokulturoloģiskie un sociālekonomiskie aspekti Latgales reģiona attīstībā” un Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes paspārnē ieviestais “Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes”, kurā bija iekļauts arī mans apakšprojekts par mobilitāti un migrāciju.²³

²² Lambeks citē Kārli Marksu, kura izteikums darbā “Luija Bonaparta 18. brumēra” kļuvis par klasiku, un tas skan šādi: “Cilvēki veido paši savu vēsturi, bet viņi to nedara pēc sava prāta; viņi neveido vēsturi pašu izvēlētos apstākļos, bet gan apstākļos, kas jau pastāv, kas ir pārmanoti no pagātnes.” (Marx, 1852)

²³ Pēc rezultātu paziņošanas sākās sociālo un humanitāro zinātņu pētnieku protesti. Apstiprinātie rezultāti tika anulēti, atkārtotā vērtēšanā atbalstīto projektu skaits tika

Kad projekts iesākās 2010. gada janvārī un pieteica sevi presē, tika apšaubīta tā nepieciešamība un piešķirtā finansējuma apjoms. Televīzijā un presē izskanēja viedokļi, ka naudu, kas iztērēta, lai pētnieki varētu atpūsties laukos, labāk vajadzētu vienkārši iedot lauciniekiem.²⁴ Turklāt par laukiem taču viss bija zināms. Ko gan tur vairāk pētīt? Kamēr publiskajā telpā tika apšaubīta pētniecības lietderība, laukos liela daļa cilvēku centās man palīdzēt. Tā kā mana pieeja bija pētīt migrāciju nevis kā statistiski izolētu darbību kopumu, bet gan kā parādību, kas ietekmē un izmaina cilvēku dzīves pasaules, mani interesējošie jautājumi bija daudzveidīgi. Jautāju par pagasta un pagasta iedzīvotāju vēsturi, sadzīvi un politiku, tādēļ cilvēki bieži vien mani sūtīja pie tiem, kas ir "ļoti zinoši". Tie parasti bija vecāka gada gājuma cilvēki, kuri bija interesanti stāstītāji vai novadpētniecības entuziasti, kuri vēsturiskus materiālus glabāja zem savas gultas, jo nevienam citam tie nebija vajadzīgi. Daži cerēja, ka es papildināšu viņu krājumus, citi, ka nesīšu pagasta vai ciema vārdu pasaulē, stāstot cilvēkiem par vietējām tradīcijām. Šie cilvēki man jāapbēdina, jo stāstīt par vietām tā, kā to darījuši Imants Ziedonis *Kurzemītē*, Rimants Ziedonis *Jūras zemē* vai Janīna Kursīte savās grāmatās par Latgales un Kurzemes kultūrtelpu tradīcijām, nav mans mērķis (Ziedonis, 1984; Ziedonis, 2008; Kursīte, 2008). Taču tieši šādu pētniecību cilvēki saprata un cienīja. Janīna Kursīte bija cienā gan Latgalē, gan Kurzemē. Viņa ar

palielināts no 25 uz 35, iekļaujot arī divus sociālās un humanitārās zinātnes projektus. Pilns finansēto projektu saraksts pieejams Eiropas Savienības struktūrfondu mājaslapā: http://sf.viaa.gov.lv/lat/zinatne/zinatnes_apakshsad/?tl_id=13946&tls_id=11489

²⁴ 2010. gada sākumā īsi pēc projekta sāksnās masu mediju pirmā reakcija uz projektu bija kritiska un skeptiska. Vieni pauda izbrīnu, kāpēc laucinieku pētniecībai vajadzīgs tik liels finansējums, sk. <http://www.apollo.lv/zinas/laucinieku-petisanai-teres-miljonu/442320>. Citi pauda šaubas par projekta lietderību: "Ja miljonu eiro vērts pētījums nākotnē ļaus laukiem piesaistīt simtiem miljonu, tad šāds tērīņš ir to vērts. Taču, ja vienīgais secinājums izrādīsies, ka labi dzīvot viensētās, dzerot ar mēru, nauda būs šķiesta veltīgi". (<http://nra.lv/latvija/16597-savs-kaktins-savs-sturitis-miljona.htm>) Projekta dalībniekiem tiek pārņemts arī tas, ka pirms pētniecības uzsākšanas nav skaidri zināmi iegūstamie rezultāti: "Projekts aptver visu Latviju. Taču nav īsti definēts, kuri lauku reģioni, novadi, pašvaldības tiks pētītas, kā arī, kuras vecumu grupas un kādas nozares pētnieki izvēlēsies." Intervētie zemnieki ir izbrīnīti par projektu – "tas liktos ļoti dīvaini, ja mājās sabrauktu gudri zinātnieki un analizētu, kā viņa ģimene audzē bietes un burkānus. Ne jau cilvēkos vai viņu uzvedībā, runasveidā ir problēma, bet gan nabadzīgajos apstākļos." (<http://www.lvportals.lv/print.php?id=210077>)

saviem studentiem bija paspējusi pabūt teju visās vietās, kuras apmeklēja pētniecības gaitā. Cilvēki saprata, ka viņa pēta tradīcijas un ka tās ir nozīmīgi pētīt, lai uzturētu kultūras identitāti. Cilvēki jutās nozīmīgi un vērtīgi, jo viņiem bija ko teikt un rādīt.

Dažās manās pētniecības vietās bija pabijuši arī citi pētnieki – pārsvarā sociologi, veidami ekspresintervijas vai anketēdami cilvēkus par identitātes jautājumiem vai par viņu vēlmēm, kas saistītas ar vietējo attīstību. Vienā no manām pētniecības vietām tika veikta demogrāfiska aptauja, ar mērķi izziņāt, vai un kādos apstākļos cilvēki būtu ar mieru gādāt vairāk bērnus. Arī šāda veida pētniecībai, kas balstīta uz aptaujām un formālām intervijām un kam bija viens noteikts mērķis – piemēram, izziņāt, vai un kādos apstākļos sievietes būtu ar mieru dzemdēt vairāk bērnus, bija saprotama, kaut arī cilvēki ne vienmēr ticēja, ka no tās būs kāds tiešs labums. Taču, būdami moderni pilsoņi, viņi saprata, ka visā visumā valstij jāizzina savu iedzīvotāju socioloģiskā seja, lai varētu veidot politiku. Viņuprāt, zinātne kalpoja šim mērķim.

Es rosināju sarunas ne tikai par vēsturi, tradīcijām vai konkrētiem socioloģiskiem problēmjasautājumiem, bet arī par ikdienas dzīvi, darbu un politiku, par zemi, par aizbraucējiem, par ienācējiem, tajā skaitā dāņu lauksaimniekiem. Man nebija anketu, es neveicu formālas aptaujas, bet gan rosināju uz sarunām, kuras dažkārt ilga vairākas stundas. Bieži parādījās dažādos publiskos pasākumos, arī svinībās un sanāksmēs, kur tika spriests par novadu attīstības programmām, to pauzēs vienkārši sarunājos ar cilvēkiem. Ja sākotnēji cilvēki izturējās pret mani kā pret pētnieci, tad vēlāk jau piemirsa par manu pētnieces identitāti un nosprieda, ka man vienkārši iepaticies uzturēties viņu pagastā vai ciemā. Un tā arī bija. Pārsvarā cilvēkiem patika runāt. Man bija daudzas ļoti interesantas un pamatīgas sarunas, kuras, es ceru, baudīja arī mani sarunu partneri.

Citi piktojās, ka runāšana bija mans darbs un ka par to man kāds maksāja algu. Citi man uzdeva skarbus jautājumus par to, kas finansē šo pētījumu un kādi ir finansētāja pasūtītie secinājumi? Jelgavas pusē, kur gan nepētīju ilgstoši, bet biju devusies pārinteresēties par zemnieku organizēšanos protestā pret cūku fermām, kāda saimniece man ilgi klāstīja savas pārdomas par to, ka zinātne ir iznīcinājusi cukurbiešu industriju Latvijā, jo “atbrauc te kaut kādi pētnieki, kuriem samaksāts, uztaisa ziņojumus un tad pēc tam visu

aiztaisa ciet”.²⁵ Arī Kurzemes pusē kāds saimnieks apjautājās, kādus secinājumus pasūtījis finansētājs, un pavisam skeptiski uzklausa manus skaidrojumus par to, ka iespējams saņemt finansējumu pētniecībai, kuras rezultāti iepriekš nav zināmi. Daudzi no tiem, kas skeptiski vērtēja pētniekus, bija saskārušies ar gadījumiem, kad kāds uzņēmums, kurš ieinteresēts izmantot viņu pagasta zemi, nopērk pētījumus par paredzētās uzņēmējdarbības ietekmi uz vidi, kuru rezultāti ir uzņēmējiem labvēlīgi. Ja par pakalpojumu tiek samaksāts, vai gan varēja būt citādāk? Kā liecina manas pārrunas ar vides pētniekiem, cilvēkiem bija pamats tā domāt. Taču visiespaidīgākās aizdomas nāca no kādas vides aktivistes Kurzemes pusē, ar kuru vairākas reizes tikos, lai pārrunātu kurzemieņu protestus pret dāņu cūku fermu paplašināšanu. Nemot vērā manu ilgstošo interesi par šo tēmu, viņai bija radušās aizdomas, ka mani noalgojuši dāņi, kuri grasās iesūdzēt viņu un viņas kolēģus tiesā par nacionālā naida kurināšanu. Ja viņa lasa šo darbu, tad vēlos izteikt cerību, ka šīs aizdomas ir izklīdušas.

Šie gadījumi parāda to, kā cilvēki laukos uztver pētniecību, kā arī to, cik zinātnei ir sarežģītas attiecības ar sabiedrību. Nepārprotami tas apliecina to, ka Latvijā humanitārās un sociālās zinātnes tiek uzskatītas par vēsturi, tradīcijas un identitāti izzinošām nozarēm vai valsti interesējošu socioloģisku aptauju tehniskām izpildītājām. Ja vēstures, tradīciju un identitātes izpēte tika atzīta un novērtēta, tad cita veida sociālo zinātņu pētījumi nereti tika uzskatīti par angažētiem lietišķiem pētījumiem, kuru rezultātus lielā mērā nosaka maksātājs. Labākajā gadījumā cilvēki domāja, ka šie pētījumi tika veikti formālu prasību dēļ un ka no tiem iedzīvotājiem nekāda labuma nebūs. Šādā izpratnē “labums” nozīmēja tiešu un tveramu ieguvumu, nevis, teiksim, kaut ko tik netveramu kā padziļināta izpratne par problēmjautājumu, kuras “labums” jūtams tikai ilgtermiņā.²⁶

²⁵ Saimniece piesauca Agrārās ekonomikas institūta veiktos secinājumus par cukurbiešu industrijas ekonomisko efektivitāti. Viņa uzskatīja, ka šo apgalvojumu rezultātā industrija tika iznīcināta. Šī pētījuma galaziņojums pieejams Zemkopības ministrijas mājaslapā: http://www.zm.gov.lv/doc_upl/cukurs_is_05.01.2007..pdf. Sk. arī: <http://politika.lv/article/cukurbiesu-nozares-attistibas-scenariju-analize-un-ilgtspejigas-darbibas-iespejas>.

²⁶ Gatis Krūmiņš, Jauno zinātnieku asociācijas valdes loceklis, savā rakstā par zinātnes darbību Latvijā norāda uz to, ka Latvijas publiskajā telpā no zinātnes nepamatoti tiek sagaidīts tiešs un tūlītējs labums (Krūmiņš, 2012). Elizabete Povinelli (*Elizabeth Povinelli*)

Šāda izpratne par zinātņi atspoguļo līdzšinējo zinātnes un zinātnes pielietojuma politiku Latvijā. Kā norādījis Gatis Krūmiņš (2012), zinātnieki līdz šim bijuši sociālie partneri, kuri formāli uzklausi, taču to ieteikumi politikas veidošanas procesā nav ņemti vērā. Domāju, ka nebūs pārspilēti apgalvot, ka daudzās valsts iestādēs plauktos sagūlušī pētījumi, kas tikuši pasūtīti, bet kuru rezultāti nav ietekmējuši politikas veidošanas procesu. Nenoliedzami, tas saistīts ar daudzu un dažādu faktoru mijiedarbi, tajā skaitā lēmumu pieņemšanas politizāciju, nepietiekamu koordināciju, kā arī, iespējams, neprecīzu problēmas formulējumu.²⁷

Zinātnes politika nosaka to, ka humanitāro un sociālo zinātņu prioritāte ir nacionālās identitātes un kultūrtelpas pētniecība, tas arī redzams cilvēku izpratnē par šāda veida pētījumiem. Humanitārās un sociālās zinātnēs valda šķietami vienota un noslēgta ideoloģiska telpa, kas veiksmīgi sevi atražo jau vairākus gadu desmitus un kas par pētniecības ietvaru pieņem nacionālo valsti, retu reizi saturiski uzrunājot zinātnisko vai politisko publiku ārpus nācijvalsts robežām vai paverot analītisku skatu uz translokāliem procesiem.²⁸ Latvijas publiskajā telpā trūkst debates par to, pēc kādām sabiedriskā labuma definīcijām tiek izvērtēts zinātnes ieguldījums, kā arī par to, vai pastāvošās zinātniskās pētniecības prioritātes sniedz iespēju attīstīt tādu zinātņi, kas pēta tēmas, kuras svarīgas arī ārpus viensētas robežām vai ārpus tirgus loģikas. Tā vietā, lai paplašinātu izpratni par zinātnes devumu Latvijas publiskajā telpā, izpratne par saikni starp zinātņi un sabiedrību tiek aizvien vairāk sašaurināta. No zinātnes aizvien kategoriskāk tiek prasīts tiešs un taustāms ieguldījums tautsaimniecībā vai tieša iesaiste konkrētas politikas veidošanā, politikas, kuras problēmjaūtājumi jau formulēti un to kritiska

norāda, ka šāds uzskats ir neoliberālā pasaules redzējuma sastāvdaļa. Proti, neoliberālā racionalitāte ļauj secināt, ka sociāli projekti vai ieguldījumi, kas nerada produktus, kuriem ir kvantificējama tirgus vērtība, ir morāli un ekonomiski izgāzušies (Povinelli, 2011: 23).

²⁷ Mans mērķis nav padziļināti izvērtēt to, kāpēc pētniecība tik maz ietekmē politikas veidošanu, vien norādīt, ka šī problēma pastāv un ka to izjūt gan ministriju darbinieki, gan pētnieki.

²⁸ Protams, pastāv izņēmumi. Kā piemēru varu minēt Maijas Kūles *Eirodzīvi* (2006). Jāpiezīmē, ka arī Gatis Krūmiņš (2012) savā citādi atbalstāmajā pārskatā par zinātnes stāvokli sabiedrībā reprezentē humanitārās un sociālās zinātnes kā galvenokārt nacionālās identitātes pētniecībai veltītas nozares.

izvērtēšana nevienam nešķiet vajadzīga. Katram pētījumam, šķiet, nepieciešama politikas rekomendāciju sadaļa, citādi tas nevar pretendēt uz lietderīgas zinātnes statusu.²⁹

Ņemot vērā šo uzstādījumu, vēlos uzreiz pateikt, ka šajā monogrāfijā nebūs konkrētu politikas rekomendāciju.³⁰ Te arī nebūs normatīvu priekšlikumu par to, kā vajadzētu organizēt dzīvi Latvijas laukos. Taču šeit noteikti būs jūtama politiski ētiska orientācija, tāda, kura aicina kritiski pārskatīt pieņēmumus par labu dzīvi, sabiedrisku labumu un kolektīvās dzīves organizācijas formām, kuras valda Latvijas publiskajā un politiskajā telpā. Pamats šai orientācijai ir gan mana teorētiskā un metodoloģiskā bagāža, gan empīriskais materiāls, kurš iegūts darbā ar lauku iedzīvotājiem un tiem, kuru darbība ietekmē viņu dzīvi – konsultantiem, politikas veidotājiem un masu mediju diskursu.

Mana teorētiskā un metodoloģiskā pieredze iegūta, mācoties un praktizējot sociālo un kultūras antropoloģiju, kuras diskusijām par zinātnes saikni ar politiku un sabiedrību ir sena vēsture. Antropologi izvērtējuši savu nozari, uzdodot jautājumus par to, vai antropoloģijai jāievēro kritiska distance un tā nedrīkst iesaistīties politikā vai aktīvismā, vai arī antropoloģijas politiski ētiskais uzdevums ir aizstāvēt marginalizētas kopienas un grupas, kas tradicionāli bijušas antropoloģijas pētniecības objekti (Borofsky, 2011; Robben, Sluka, 2012)?³¹ Taču pat kritiskā distance, kas nozīmē neiesaistīšanos aktīvismā vai politikā, nav viennozīmīga. Poststrukturālisma un antropoloģijas “reflektīvā pagrieziena” ietekmē (Clifford, Marcus, 1986; Haraway, 1991) objektivitāte un

²⁹ Sk., piemēram, Tāļa Tisenkopfa (1999) zinātnisko rakstu *Sociologia Ruralis*, kura beidzamā sadaļa ir vērsta uz lauksaimniecības politiku un izvērš ieteikumus. Tas ir tikai viens piemērs, bet lielais vairākums zinātnisko rakstu sociālajās zinātnēs beidzas ar politikas ieteikumiem.

³⁰ Ņemot vērā to, ka politikas rekomendāciju izstrāde bija viena no kopējā projekta prasībām un solījumiem, mana versija par politikas rekomendācijām iekļauta kopējās projekta publikācijās.

³¹ Pēdējā laikā viskontroversiālākās debates bijušas par antropologu iesaistīšanos ASV militārās operācijās Irākā un Afganistānā. Diskusiju rezultātā Amerikas Antropoloģijas asociācija izveidoja speciālu komisiju, kas 2007. gadā nāca klajā ar galaziņojumu par antropologu sadarbību ar ASV armiju un izlūkdienestiem un rekomendācijām, ko ievērot, ja antropologi izlemj sadarboties, sk. http://www.aaanet.org/pdf/FINAL_Report_Complete.pdf. Sk. arī Antoniusa Robena (*Antonius Robben*) un Džefrija Slukas (*Jeffrey Sluka*) lielisko krājumu, kurā apkopotas klasiķu un mūsdienu antropologu refleksijas par etnogrāfisko “lauka darbu” (Robben, Sluka, 2012).

kritiska distance tiek uzskatītas par mākslīgām pozīcijām, kas maskē pētnieka teorētisko un politiski ētisko orientāciju, kuru nav iespējams pilnībā atstāt malā. Tas, protams, nenozīmē, ka pētniecība līdz ar to ir politiski angažēta vai tendēta, bet gan to, ka pētniecība jāveic atbildīgi, apzinot un norādot uz tām orientācijām, kuras to ietekmē, kā arī veicot pētniecību ar atbildības sajūtu pret pētniecības partneriem (Haraway, 1991). Savukārt, ja antropologi aktīvi iesaistās politikā un politikas veidošanā, tad tas nebūt nenozīmē, ka tie atbild uz jau iepriekš noformulētiem politikas veidotāju jautājumiem, bet gan to, ka šie uzstādījumi, kā arī plašākā sabiedriskā labuma izpratne, tiek pakļauti kritiskai izvērtēšanai.³²

Antropoloģijā par zinātnes saikni ar politiku un varu sāka diskutēt kopš 20. gadsimta otrās puses, kad dekolonizācijas procesu kontekstā antropologi un viņu līdzšinējie pētniecības objekti sāka reflektēt par antropoloģijas kā nozares iespējamības apstākļiem un tās saikni ar koloniālo varu (Asad, 1971; Trouillot, 2003). Vēsturiski antropologi pievērsušies marginalizētām grupām un attālām kopienām, to pasaules redzējuma izpratnei, nereti tādējādi sniedzot lietderīgu informāciju koloniālai administrācijai, taču tai pat laikā mēģinot pārliecināt Rietumu pasauli, ka šīm kopienām ir savs pasaules redzējums, kurš ir tikpat racionāls no viņu perspektīvas, kā rietumnieku redzējums par sevi (Evans-Pritchard, 1977; Geertz, 1993). Daudzi antropologi, un ne tikai, iestājušies par savu pētniecības partneru tiesībām un par to, lai viņu balsis tiktu sadzirdētas politiskajā un pat juridiskajā arēnā (Povinelli, 2002; Scheper-Hughes, 1993; Mahmood, 2005). Citi izmantojuši savu pētniecības partneru pasaules redzējumu un dzīves organizāciju, lai kritizētu, kā Rietumu sabiedrības mēģina organizēt sociālo, politisko un ekonomisko dzīvi (Mauss, 2000 [1954]; Strathern, 1992; Dunn, 2004; Yurchak, 2006). Kaut ne vienmēr tieši saistīta ar politikas veidošanu, antropoloģija vienmēr bijusi politiski situēta, vairākumā gadījumu aizstāvot "mazā cilvēka" pasaules redzējumu, balsi un tiesības, vienlaicīgi kritizējot dažādus modernizācijas un demokratizācijas projektus, kurus ieviesusi koloniālā vara vai postkoloniālā attīstības un demokratizācijas politika (Mahmood, 2005; Hann, Dunn, 1996;

³² Tas, ka es šos jautājumus uzsveru antropoloģijas kontekstā, nenozīmē, ka tie netiek apspriesti arī citās nozarēs. Tie ir sociālās teorijas jautājumi, par ko liecina arī manas atsaucēs uz dažādu nozaru pārstāvjiem.

Scott, 1991). Lai pretotos nevienlīdzīgām varas attiecībām vai lai iedomātos citas iespējas, kā organizēt dzīvi, jāsaprot, kā vara darbojas, tādēļ antropologi pievērsušies arī varas izziņai, pētot varas ietekmi uz marginalizētām kopienām vai grupām un caur pretošanās praksēm (Scott, 1987; Willis, 1977). Taču, kā norādījusi Lila Abu Lughoda (*Lila Abu Lughod*) (1990), pretošanās nevajag romantizēt, bet gan, izmantojot pētniecību, saprast, kā darbojas vara.

Lai uzlabotu antropoloģijas spēju izprast to, kā vara darbojas, antropoloģe Laura Neidere (*Laura Nader*) (1972 [1969]) aicinājusi antropologus "pētīt uz augšu" (*to study up*), tas ir, pievērsties ne tikai marginalizētām grupām, bet arī tām grupām, kurām ir lielākas iespējas ietekmēt lietu kārtību. Divdesmitā gadsimta pēdējos divdesmit gados aizvien vairāk parādījās pētījumi, kuri pievērsās politiķiem un dažādu nozaru profesionāļiem, lai saprastu, kā tiek pieņemti lēmumi un kā vara un zinātne kopā rada tos apstākļus, kuros mēs veidojam sevi un savu dzīvi. Rezultātā antropologi pētījuši attīstības politiku (Escobar, 1994), Eiropas Savienības politikas veidošanas gaites (Shore, 2000), robežu režīmus (Follis, 2012), medicīnu prakses (Rapp, 2000), labējos politiķus (Holmes, 2000), sekularizācijas politiku (Asad, 2003), minoritāšu politiku (Cowan, 2003), birokrātiju (Strathern, 2002) un samērā nesen pievērsušies arī finanšu sektoram (Ho, 2009).³³ Daudzi no šiem darbiem detalizēti parādījuši, kā tiek atražoti valdošie priekšstati par labu dzīvi, vienlaicīgi norādot uz šo formējumu nestabilitāti un to cīņu, kas nepieciešama, lai uzturētu valdošos priekšstatus. Kā norādījis Antonio Gramši, hegemonija ir cīņa, nevis stabils stāvoklis (Gramsci, 1971; Williams, 1977). Aicinot kritiski izvērtēt tagadni, bet nezaudēt optimismu to mainīt, Gramši izmantojis izteicienu, kas kļuvis par klasiku: intelekta pesimisms un gribas optimisms. Šī, manuprāt, ir pieeja, kas raksturo arī šo monogrāfiju: samērā pesimistisks skats uz tiem materiālajiem apstākļiem un varas attiecībām, kas veido mūsu tagadni, taču optimisms attiecībā uz cilvēku radošajām spējām arī šādos apstākļos veidot citu nākotni.

³³ Šeit minēti tikai daži ilustratīvi piemēri.

“Lauka darbs”

Šī monogrāfija ir balstīta uz sociālai un kultūras antropoloģijai raksturīgo līdzdalīgo novērojumu (Robben, Sluka, 2012), kā arī daļēji strukturētām intervijām. Līdzdalīgais novērojums tika veikts, atkārtoti uzturoties pētniecības vietās no vienas nedēļas līdz vienam mēnesim, kā arī regulāri braucot uz pētniecības vietām vienu līdz trīs dienas garās vīzītēs, kurās tika apmeklēti publiski pasākumi, apciemoti sadarbības partneri, veiktas neformālas sarunas un formālas intervijas. Daudz laika tika pavadīts autobusos un citos transporta līdzekļos, kuri arī kļuva par pētniecības lauku (sk. 4. nodaļu). Datu vākšanas procesu, tas ir, tās darbības, kuras praktizējošs antropologs veic, atrazdamies “pētniecības laukā” (*in the field*), antropoloģijā dēvē par “lauka darbu” (*fieldwork*). Kā šāda veida pētījumos pierasts, aktīvi pētniecības periodi un momenti mijās ar brīžiem, kad šķita, ka “nekas nenotiek”. Ne vienmēr lauka darba braucieni bija produktīvi tādā ziņā, ka tie nesniedza cerēto un gaidīto. Cilvēkiem mainījās plāni, paredzētie pasākumi tika atcelti, vai arī pasākumi, kuros biju cerējusi iegūt daudzpusīgu informāciju, sākotnēji šķita pliekani un garlaicīgi. Taču, zinot to, ka sapratne par novēroto bieži vien rodas, pārlasot un analizējot piezīmes, arī šādus brīžus pierakstīju un aprakstīju lauka piezīmēs, tādējādi daudzas svarīgas atskārsmes radās, pārdomājot tieši tos momentus, kuros it kā nekas nenotika. Pasākumu starpbrīžos, pārbraucienos, autobusos un pusdienu pauzēs notikušās sarunas un novērotās darbības bieži vien izrādījās vērtīgākas par formālām intervijām un organizētiem notikumiem. Tādējādi datiem, kuri iekļauti monogrāfijas nodaļās, netiek pieliktas atsauces (piemēram, intervijas laiks un vieta), kā tas pierasts Latvijas sociālajās zinātnēs, jo nav iespējams kvantitatīvi uzskaitīt visus momentus, kuros tika veikti novērojumi un kuri izmantoti tekstā.

Manas pētniecības vietas un sabiedrības partneri paliek anonīmi, identificējot vien reģionus un raksturojot novadus un pagastus ar kvalitatīvu datu palīdzību. Šis nepieciešams, lai aizsargātu veiktā pētījuma sadarbības partnerus, kuri citādi varētu tapt atpazīti.³⁴ Vienlaikus es izmantoju pseidonīmus,

³⁴ Sadarbības partneru anonimitātes nodrošināšana ir viens no antropoloģisko pētījumu ētikas stūrakmeņiem. Antropologiem ne vienmēr izdodas pilnībā aizklāt viņu pētniecības

lai piešķirtu stāstījumam raitumu un lai lasītājs varētu saziņēt cilvēkus, kuri ir klātesoši vairākās nodaļās. Pētījumā attiecības starp informantu un pētnieci pielīdzināmas partnerībai, ar kuras palīdzību informants un pētniece analizē situācijas, kurās abi piedalās un kuras abi veido un novēro (Holmes, Marcus, 2008). Informanti netiek uzskatīti par empīriskā materiāla tīravotu, bet pētniece – par neitrālu analītiķi. Pētījuma gaitā pētniece piedalās sarunās, iegūst datus un pārrunā to nozīmi ar pētniecības partneriem. Pētījuma gaitā iegūtie dati šajā grāmatā tiek analizēti kultūras un sociālajai antropoloģijai raksturīgā žanrā, kas lasītājam ļauj iepazīt pētniecības partneru dzīves pasaules. Analīzes mērķis ir identificēt to faktoru mijiedarbi, kuri veido konkrētas dzīves pasaules un situācijas, kuras ilustrē problēmjautājumu. Analītiskā pieeja ir interpretatīva, tā nemēģina piekļūt objektīvai realitātei, bet radīt sapratni, ievietojot konkrētas darbības vai darbību kopumu plašākā socioekonomiskā, vēsturiskā un varas attiecību kontekstā.

Lauka darbu pārsvarā veicu Kurzemes un Latgales pagastos un novados, lai gan novērojums un intervijas tika veikts arī vienā Vidzemes pagastā un atsevišķas intervijas arī Zemgalē. Gan Kurzemē, gan Latgalē pētniecības darbus sāku vienā pagastā un pakāpeniski paplašināju darbības loku, kontaktējoties ar cilvēkiem, izsekojot viņu gaitas, darbības un attiecības, kā arī konkrētus problēmjautājumus – piemēram, dāņu lauksaimnieku saimniekošanu Latvijas laukos. Tas mani aizveda uz dažādām vietām. Runājot ar cilvēkiem Kurzemes piekrastes pagastā, uzzināju, ka no šī pagasta tik daudz cilvēku nebraucot prom, bet no kaimiņu pagasta gan. Pēc tam devos pētniecības darbos uz kaimiņu pagastu, kur redzeslokā parādījās dāņu lauksaimnieku problēma, jo šī pagasta muzeja darbinieces brālis strādāja pie liela dāņu lauksaimnieka vēl vienā kaimiņu pagastā un zināja stāstīt par to, kā tukšajos laukos ienāk intensīva lauksaimniecība un lopkopība. Abos pagastos cilvēki organizējās, lai pretotos cūku fermu paplašināšanai, kas aizveda mani vēl citā kaimiņu novadā, jo sadarbība starp aktīvistiem un dāņu lauksaimniekiem notika pāri

vietas, sevišķi, ja sadarbības partneri paši sevi atpazīst tekstā, kas viņiem ne vienmēr šķiet pieņemams. Kā piemērs jāmin Nensijas Šeperes-Hjūas (*Nancy Scheper-Hughes*) pētījums mazā Īrijas ciematā, kura iedzīvotāji sevi atpazīna viņas tekstā, tāpēc viņa šajā ciematā vairs nebija gaidīts viesis, jo ciemata iedzīvotājiem nepatika ciemata sociālās dzīves atspoguļojums tekstā (Scheper-Hughes, 2012).

administratīvām robežām. Rezultātā šajā kaimiņu novadā es sekoju līdzi attīstības programmas veidošanai, kurā mēģināja tikt galā ar iedzīvotāju zuduma problēmu (5. nodaļa). Tādējādi, sākot ar vienu piekrastes pagastu, Kurzemes pusē izvērsu darbību četros pagastos, kuri atradās trijos dažādos novados. Šos novadus vienoja dažāda veida saiknes, kuras veidoja lokālo kā jēgpilnu dzīves telpu. Līdz ar to mana pētniecības vieta neiekļāvās administratīvās robežās, bet drīzāk veidojās kā attiecību telpa, kā arbitrāra vieta, caur kuru skatīt aizbraukšanas un tukšošanās problemātiku.

Latgales pusē mana pētniecība vairāk iekļāvās vienā pierobežas novadā, jo šeit es sekoju aizbraukšanas un tukšošanās jautājumiem, izmantojot novadu attīstības plānošanas procesu novērošanu un intervijas un sarunas ar cilvēkiem, kurus sastapu šo plānu veidošanas kontekstā. Tomēr arī šeit pārkāpu administratīvās robežas, lai aprunātos ar ieteiktiem lauksaimniekiem vai vienkārši iedzīvotājiem kaimiņu pagastos un novados. Līdz ar to Latgales pusē pētniecību veicu astoņos pagastos, kuri iekļāvās trijos novados. Kā jau minēju, līdzdalīgā novērojuma intensitāte dažādās vietās bija atšķirīga. Dažus pagastus un cilvēkus apciemoju ļoti regulāri, turpretim citos iegriezās epizodiski. Kurzemes pusē nodzīvoju mēnesi pētniecības projekta sākumā un vēlāk regulāri braucu isākās vizītēs. Latgales pusē nedzīvoju, taču arī tur braucu regulāri 2–3 dienu garās lauka darba ekspedīcijās divu gadu garumā.

Savas pētniecības vietas izvēlējos nevis tāpēc, ka tās ir tipiskas vai reprezentatīvas, bet gan tāpēc, ka tās ir pietiekami atšķirīgas, katra ar savu vēsturi saistībā ar mobilitātes un migrācijas jautājumiem. Kurzemes piekraste bija Padomju Latvijas ārējā robeža, kur pārvietošanās tika ierobežota. Šī puse piedzīvoja arī bēgļu pieplūdumu kara laikā, no šejienes daudzi devās bēgļu gaitās, daudzus padomju vara deportēja. Izmantojot dabisko novietojumu netālu no jūras, kā arī uzsverot vietējās kultūras specifiku, tagad daži no šiem pagastiem piedzīvo tūrisma uzplaukumu, turpretim citos nodarbojas ar lauksaimniecību un cūkkopību, kas, kā jau minēju, bieži vien bijis konfliktu cēlonis. Braucot cauri šiem Kurzemes pagastiem, nepārņem vajājoša tukšuma izjūta, kā tas notiek Latgales pusē, tomēr arī šie pagasti tukšojas – vienā no novadiem pēdējos desmit gados iedzīvotāju skaits samazinājies par 19 procentiem. Arī šeit skolas tiek slēgtas un cilvēki dzīvo ar apziņu, ka “pēc 10–15 gadiem te būs pensionāru ciems”. Taču Kurzemes pagastos, atšķirībā no Latgales

pagastiem, kuros veicu pētniecību, bija vairāk iespēju diversificēt darbību un uzturēt dzīvību.

Latgales pierobeža bijusi Latvijas valsts austrumu robeža, kuru Kārlis Ulmanis mēģināja latviskot, dodams zemi un iedvesdams cilvēkiem uzskatu, ka Latvija sākas, nevis beidzas ar robežu.³⁵ Tad tā kļuva par PSRS iekšējo robežu ar aktīvu pārrobežu sociālo un ekonomisko dzīvi. Šodien tā ir Eiropas Savienības ārējā robeža, kur ikdienas pārrobežu saiknes izpaužas lētāka benzīna un citu produktu iepirkšanā Krievijā un to realizācijā Latvijas pusē, lai gan 2012. gada pavasarī šī iespēja tika ierobežota (sk. 4. nodaļu). Latgales puses ainavā bija vērojams tukšums, kas biedēja vietējos iedzīvotājus un caurbraucējus. Ainavā redzamas tukšas mājas un lauki, taču tie visi kādam pieder, kādam vai kādai, kurš pats dzīvo Rīgā, citur Latvijā vai ārzemēs. Tomēr šajos pagastos ir diezgan liels to cilvēku īpatsvars, kuriem nepieder zemes īpašumi un kuri līdz ar kolhozu iznīcināšanu un darba vietu trūkumu nonākuši lauku "lumpenproletariāta" statusā.³⁶ Daudzi no šiem cilvēkiem pārmērīgi lieto alkoholu un, kā norādīja pagasta pārvalžu priekšnieki, dažos pagastos būtu grūti atrast darba spējīgus cilvēkus.

Gribu uzsvērt, ka šāds "lumpenproletariāts" – tie, kas izkrituši caur pēcpadomju privatizācijas un dzīves pārorganizācijas šķirbām – bija rodams arī Kurzemes pusē. Gan Kurzemē, gan Latgalē uzņēmēji sūdzējās, ka viņi nevar atrast darbiniekus vai ka darbinieki, saņēmuši dienas algu, otrā dienā darbā vairs neierodas. Daži uzņēmēji meklēja izeju, maksājot graudā, kas, protams, ne vienmēr bija labākais risinājums, jo cilvēkiem tomēr vajag arī naudu, ne tikai graudu. Jāpiezīmē, ka uzņēmēji maksā mazas algas, tādas, kuras nemotivē cilvēkus saņemties pastāvīgam darbam. Tādējādi laukos veidojas tādu cilvēku kopums, kuri ir atkarīgi no pabalstiem un gadījuma darbiem, taču kuriem trūkst iespēju un motivācijas mainīt savus dzīves apstākļus. Savā pētījumā nepievērsos tieši šiem lauku iedzīvotājiem, lai gan būtu ļoti svarīgi

³⁵ Sk. Alda Pura (2002) rakstu par austrumu robežas latviskošanas mēģinājumiem starpkaru periodā.

³⁶ Kārlis Markss un Frīdrihs Engels izmantoja šo jēdzienu, lai apzīmētu sabiedrības neproduktīvās padibenes, uz kurām nevar likt cerību, ka tās jebkad attīstīs šķirisko apziņu (Marx, Engels, 1845). Lai gan es nepievienojos šādam raksturojumam, tomēr šis jēdziens ir lietderīgs, lai norādītu uz to, ka šie cilvēki tiek uzskatīti par nederīgiem.

saprast, kā pirmskara īpašumu sistēmas atjaunošana un neolīberālisma hegemonija ir ietekmējusi šo cilvēku dzīves apstākļus. Publiskajā telpā viņu likteņi bieži tiek piedēvēti viņu netikumiem un padomju alkoholisma mantojumam, taču šie skaidrojumi, manuprāt, noņem atbildību, lai saprastu un detalizēti analizētu tos procesus, kuru rezultātā ir izveidojusies šāda situācija. Es ceru, ka šim jautājumam kāds uzņēmīgs pētnieks pievērsīsies nākotnē.

Ceļa karte

Monogrāfijas turpmākajās nodaļās analizēšu aizbraukšanas un tukšošanās rezultātā notiekošās pārmaiņas lauku iedzīvotāju dzīves pasaulē un šajās pārmaiņās manāmās nākotnes aprises. Otrajā nodaļā pievērsīšos mobilitātes un ētikas attiecībām, lai ieskicētu iespējamības apstākļus diskusijām par aizbraukšanu kā par ētiski apšaubāmu rīcību no nacionāli valstiskās perspektīvas. Mani interesē nacionāla valsts kā ētiskas uzvedības ietvars. Turklāt tāds ietvars, kas nav deklaratīvi formulēts, bet kurš rodams argumentos par to, vai aizbraukšana ir pareiza rīcība konkrētajos apstākļos. Šajā gadījumā tie ētiskie orientieri, kuri tiek izmantoti, lai vērtētu situāciju, nav atrodami kā aicinājumi vai rīkojumi uzvesties tādi vai citādi, bet gan kā pieņēmumi, uz kuru pamata aizbraukšana tiek uztverta kā ētisks izaicinājums tautai un valstij. Citiem vārdiem sakot, nacionālā ētosa aprises kļūst redzamas tad, kad tās tiek izaicinātas, izmantojot kādu rīcību, šajā gadījumā, aizbraukšanu. Šis nacionālais ētoss veido to telpu, kurā lauku iedzīvotāji izdzīvo un interpretē aizbraukšanu.

Trešajā nodaļā argumentēšu, ka aizbraukšana ir ne tikai sociāla parādība vai ētisks drauds no nacionālas valsts perspektīvas, bet gan pastāvīga klātbūtne lauku iedzīvotāju dzīves pasaulē. Aizbraukšanas ienākšana šajā dzīves pasaulē paplašinājusi lauku iedzīvotāju rīcības repertuāru. Parādīšu, ka lauku iedzīvotāji neuzskata aizbraukšanu par vājuma vai netikuma izpausmi vai nodevību, kā tas bieži vien vēl joprojām izskan publiskajā telpā, bet gan par tādu darbību, kurai nepieciešama uzņēmība, drošsirdība un izturība. Tātad šajā nodaļā skatīšu aizbraukšanu kā jaunu lauku iedzīvotāju dzīves pasaules elementu, kura klātbūtne jūtama šādos veidos: kā attiecības ar aizbraukušajiem; kā reāla rīcības iespēja, tajā skaitā protesta solis; un kā mēraukla,

pēc kuras izvērtēt savu dzīvi, tikumus un prasmes. Visbeidzot, analizēšu aizbraukšanu kā politisku rīcību, uzsverot ne tik daudz apzinātu politisku motivāciju, cik sekas, kādas tā izraisa Latvijas sabiedrībā, kuras labi apzinās arī paši aizbraucēji.

4. nodaļā analizēšu, kā cilvēki izjūt lauku tukšošanos un kā tas ietekmē viņu dzīves pasauli. Pievērsīšos tukšuma afektam, ar kura palīdzību ceru pietuvoties izpratnei – kā afektam – par to, kas notiek Latvijas laukos, kā arī pavērt skatu uz plašākiem sociāliem un politiskiem procesiem. Tāpat šajā nodaļā, iedvesmojoties no antropologu, ģeogrāfu un filozofu darbiem, apsvēršu afekta analītisko un politisko potenciālu. Uzsvēršu afektīvo reģistru ne tikai tādēļ, ka tas ir lietderīgs, lai rosinātu citu perspektīvu par Latvijā notiekošo, bet arī tādēļ, ka pašreizējais vēsturiskais moments arī citur pasaulē raksturojams ar fundamentālām pārmaiņām, kuras vieglāk tveramas afektīvi, jo bieži vien pietrūkst precīzas valodas, lai tās aprakstītu.

Piektajā nodaļā runāšu par temporalitāti un rīcības plānošanu Latvijas laukos, kur dzīvošana šodienai šķiet vienīgais iztēlojamais un iespējamais modelis, jo nākotne ir neparedzama un neietekmējama. Profesionāli attīstības plānotāji un ārvalstu lauksaimnieki, kuri ienākuši daudzās lauku teritorijās, bieži vien pārmet lauku iedzīvotājiem, ka viņu nākotnes vīzijas aprobežojas ar šodienu un pavisam tuvu rītdienu, bet ne nākotni. Taču es piedāvāšu skatījumu, ka lauku iedzīvotāju rīcība neizriet tikai no viņu nepietiekamām prasmēm, nabadzības vai izglītības līmeņa, kā tas bieži tiek skaidrots, bet arī no pēcpadomju kapitālisma temporalitātes Latvijā. Viņu rīcība tagadnē saistīta ar ekonomikas finansializācijas, kredītu, projektu un subsīdiju veidotu rīcības temporalitāti, kurā nākotne ir spēja iekļauties kredītu, atbalsta maksājumu un grantu plūsmās, nevis spējā ģenerēt ienākumus ar algota darba vai peļņas palīdzību. Šīs temporalitātes pēdas redzamas arī novadu attīstības plānos, kurus tie paši profesionālie attīstības plānotāji, kuri darbojās kā konsultanti plānošanas procesos, uzskata par dzīvības uzturēšanas, nevis attīstības plāniem. Tās redzamas arī cilvēku rīcībā, tajā skaitā aizbraukšanā vai palikšanā uz vietas. Gan lauku iedzīvotāju rīcība, gan novadu attīstības plāni diezgan precīzi atspoguļo Latvijas ekonomiskajā un politiskajā telpā dominējošās temporalitātes ietekmi uz cilvēku spēju rīkoties tagadnē attiecībā pret iedomātu nākotni.

Visbeidzot, monogrāfijas noslēgumā pievērsīšos diasporas politikai un diasporiskai dzīvei, kurā iespējams veidot citādas nākotnes.

2. nodaļa

MIGRANTI, IENĀCĒJI UN AIZBRAUCĒJI: MIGRĀCIJA UN NACIONĀLI VALSTISKAIS ĒTOSS

Publiskajā telpā regulāri parādās diskusijas par aizbraukšanu un par ārzemēs dzīvojošajiem latviešiem (bet ne vienmēr par visiem Latvijas valstspiederīgajiem). Taču, kā raksta Aija Lulle (2007), aizbraukšana pastiprinātā masu mediju uzmanības lokā nonāca 2005. un 2006. gadā, tieši pēc Latvijas pievienošanās Eiropas Savienībai, kad daļēja Eiropas Savienības darba tirgus atvēršana pastiprināja emigrācijas plūsmas, lai gan politiska un ekonomiska emigrācija sākās jau pēc neatkarības atgūšanas (Krišjāne, Bauls, 2011; Lulle, 2009).³⁷ Tā laika politiķu mainīgais diskurss liecina, ka publiskajā telpā sākotnēji valdīja apjukums, neziņa, kā interpretēt masveida aizbraukšanu no Latvijas un kā par to runāt. Piemēram, 2000. gadā toreizējais premjerministrs Aigars Kalvītis par aizbraucējiem teica: “Lai bēg no Latvijas tie, kas ir patērētāji pēc savas būtības. No viņiem tāpat nekāds labums nebūs” (Indāns, 2006). Taču 2005. gadā Kalvītis jau izteicās mērenāk, norādot, ka lielie darbaspēka aizplūšanas apjomi kļūst problemātiski Latvijas ekonomikai

³⁷ No 2004. gada 1. maija Latvijas pilsoņiem tika atvērts Zviedrijas, Īrijas, Lielbritānijas darba tirgus; pakāpeniski darba tirgu atvēra arī citas vecās ES valstis, kā pēdējā – Vācija un Austrija 2011. gadā. (sk. <http://www.esmaja.lv/eiro-info/tiesiskums-un-pilsontiesibas/tiesibas-stradat-un-dzivot-citas-es-dalibvalstis>). Tajā laikā arī valsts institūcijas pievērsās emigrācijas jautājumam, izmantojot pētniecības darbus un konferenču organizēšanu. 2006. gadā pie Latvijas Prezidenta biroja izveidotā Stratēģiskās attīstības komisija (SAK) pasūtīja pētījumu par latviešiem Īrijā (Indāns u. c., 2006) un Ārlietu ministrija organizēja konferenci “Vai Latvija iet Īrijas pēdās?”

(Indāns, 2006). Ja sākotnēji Kalvītis kritizēja aizbraucējus kā “patērētājus pēc būtības”, tas ir, kā indivīdus ar apšaubāmu ētisko orientāciju, tad vēlāk teiktais par aizbraukšanas apjoma sociālajām un ekonomiskajām sekām jau norādīja uz politisku nepieciešamību atzīt, ka masveida aizbraukšanu nevar norakstīt uz indivīdu netikumiem un ka jāizvēlas cita valoda, lai raksturotu šo procesu.

Kaut arī diskusijas par aizbraukšanu nedaudz noplaka 2007. gadā (Lulle, 2007), tās atkal kļuva aktuālas krīzes un pēckrīzes periodos. Visā visumā aizbraukšana ir kļuvusi par pastāvīgu tēmu ikdienas sarunās, kā arī par stabilu klātbūtni Latvijas iedzīvotāju dzīves pasaulēs. Aizbraukšana tiek piesaukta arī tad, ja saruna vai komentārs nav tieši saistīti ar migrāciju (sk. 3. nodaļu). 2010. gada nogalē intervijā žurnālam “Ir”, jautāts par politisko protestu iespējamību sakarā ar 2011. gada budžeta samazināšanu, Brīvo arodbiedrību apvienības vadītājs Pēteris Krīgers izteicās, ka nav jau vairs kam protestēt, jo daudzi cilvēki ir izvēlējušies aizbraukšanu kā savu protesta formu: “Man šeit ir slikti, es necīnos, lai šeit būtu labāk, bet sakravāju mantiņas un aizbraucu” (Sprance, 2010). Krīgers aizbraukšanu uzskata par peļamu politisko izvēli, kas izriet no rūpēm par individuālo, nevis kopējo labklājību.³⁸

Latvijas publiskajā telpā “lielā aizbraukšana” kā plaša mēroga sociāla parādība izraisa diskusijas ne tikai par emigrācijas ekonomiskajiem un sociālajiem iemesliem un sekām, bet arī par aizbraukšanas kā rīcības ētisko un politisko pusi. Aizbraukšanas politiskos aspektus analizēšu nākamajā nodaļā, bet šajā nodaļā pievērsīšos diskusijai par aizbraukšanas ētisko pusi. Aizbraukšanas ētisks vērtējums, respektīvi, vērtējums par to, vai aizbraukšana ir laba rīcība vai nē – balstīts pieņēmumā, ka indivīdam ir pienākumu un atbildības saistības ar valsti, tautu vai ģimeni. Šīs saistības tiek pieņemtas par pašsaprotamām, līdz kamēr tās tiek tieši vai netieši apšaubītas ar kādu rīcību, kā tas pašreiz notiek emigrācijas kontekstā.

Diskusijas par aizbraukšanas ētisko pusi var iedalīt tādās, kas uzsver valstisko perspektīvu, un tādās, kuras skata rīcību kultūrvēsturiska ētosa ietvaros. Papildu finanšu kredītam, kas daudzus cilvēkus dzen emigrācijā, valstiskā perspektīva uzliek aizbraucošajam indivīdam morālu parādu

³⁸ Sīkāku šī jautājuma iztīrījumu skatīt nākamajā nodaļā.

slogu. Valstiskās perspektīvas pamatā ir uzskats, ka indivīds kā Latvijas valsts pilsonis ieguvis no valsts dažādus labumus, piemēram, izglītību, un tādējādi tā pienākums ir šo ieguvumu atdarīt. Aizbraukšana it kā pārrauj šīs saistības – indivīds valstij paliek parādā. Šo morālo slogu ilustrē jautājums, kuru 2012. gada vasarā žurnāls “Rīgas Laiks” tviterī uzdeva izglītības un zinātnes ministram Robertam Ķīlim: “Vai jābūt vainas sajūtai tiem, kas ar Latvijas izglītību mācās citur un paliek?” Ķīlis, nepiekrizdams parādu un vainas apziņas sloga uzlikšanai indivīdam, kurš beidzis skolu Latvijā, atbild: “Nav jābūt nekādam. Kādēļ gan?”³⁹

Taču papildus mēģinājumiem izmērīt konkrētu indivīdu ieguvumu no valsts izskan komentāri arī par aizbraukšanas simbolisko nozīmi valsts un indivīda attiecībās. Publiskā telpā šad un tad izskan izteikumi, ka aizbraucēji ir nodevēji (Koļeda, 2008; Lulle, 2007), sīkāk neiztirzājot, kas tieši ir nodevības objekts un kādas attiecības saista aizbraucēju ar šo nodevības objektu. Smeļoties no antropologa Devida Greibera (*David Graber*) diskusijas par parādu kā vēsturiski specifisku saistību kopumu (Graber, 2011), varētu teikt, ka šāda veida diskusijās tiek pieņemts, ka pastāv kāds “pirmatnējais parāds”, tas ir, ka indivīds piedzimst ar parādu par savu eksistenci, kurš nemitīgi jāatmaksā (2011: 55–57).⁴⁰ Greibers iztirzā nodokļu iekasēšanas leģitimitāti un norāda, ka modernās nācijvalsts kontekstā tiek vienkārši pieņemts, ka nodokļu iekasēšanas pamatā ir kāds “sociālais līgums”, taču sociālā līguma teorija neko nepasaka par valsts morālajām tiesībām iekasēt nodokļus. Vēl jo mazāk tā spēj skaidrot politiskās kopienas tiesības pieprasīt kādu noteiktu rīcību no indivīda. Ja, kā Valters Benjamins (*Walter Benjamin*) norāda, politiskās kopienas dibināšanas un likuma varas ieviešanas pamatā ir tā sauktā likumdošanas vardarbība (*law-making violence*), nevis sociālais līgums, tad jautājumu iespējams skatīt citādāk (Benjamin,

³⁹ Jāpiebilst, ka šis arguments attiecināms uz tiem, kuri savu izglītību ieguvuši neatkarīgajā Latvijas valstī, tātad uz trīsdesmitgadniekiem un jaunākiem. Turklāt diskusija notika sociālajā medijā tviteris, kas nozīmē, ka gan jautājumam, gan atbildei bija jāiekļaujas 140 rakstu zīmēs.

⁴⁰ Greibers citē britu sociologu Džefriju Inghamu (*Jeffrey Ingham*): “Pirmatnējais parāds ir dzīvo parāds par sabiedrības pēctecību un izturību, kas nodrošina viņu individuālo eksistenci.” (2011: 58)

1996 [1913–1926]).⁴¹ Respektīvi, nevis par aizbraucēju nodevību, bet par valsts vardarbību. Vārdu sakot, lai gan aizbraukšanas vērtējumi izriet no pieņēmuma, ka indivīdu ar valsti saista apmaiņas attiecības, kas šajā gadījumā izpaužas kā parāds, šo attiecību leģitimitāte un no tās izrietošās valsts tiesības uzlikt indivīdam parādu slogu netiek kritiski izvērtētas.

To, ka gan palikušo, gan aizbraucēju domāšanu un rīcību veido pieņēmumi par saistībām starp indivīdu un kolektīvu, apliecina arī tas, ka daudzi aizbraucēji izjūt rūgtumu un aizvainojumu pret Latvijas valsti un sabiedrību (sk. 5. nodaļu). Viņuprāt, valsts un sabiedrība nav pildījušas savas saistības pret indivīdu, tādējādi radot situāciju, kurā cilvēkiem šķiet, ka vienīgā iespējamā rīcība ir aizbraukšana.⁴² Tieši šādas iztēlotas, taču ne vienmēr skaidri izteiktas, saistības ir pamatā diskusijām par aizbraukšanu kā par noteiktu ētiski orientētu rīcību. Šo saistību saturs un vēsturiskie veidošanās apstākļi ir daudzšķautņaini, jo izriet gan no pieņēmumiem, kas pamatā modernās nācijvalsts kā kolektīvās dzīves organizācijas formai, gan no vēsturiski specifiskās situācijas, kuras kontekstā Latvijā veidojusies nacionāla valsts. Tādējādi diskusijas par aizbraukšanu attiecas ne tikai uz jautājumu par to, kā modernam pilsonim vajadzētu uzvesties attiecībā pret valsti un sabiedrību, bet arī uz jautājumu par to, kā nacionālas valsts pilsonim jāizturas pret valsti, kuras leģitimitāte galvenokārt balstīta uz kultūrnācijas izdzīvošanas un plaukšanas nodrošinājumu.⁴³ Kā raksta Aija Priedīte (2012) savā latviešu literatūras kanona analīzē, latviešu ētosā, kurš rodams literatūrā, “došanās pasaulē” tiek uzskatīta par aizdomīgu, ja ne sliktu un nepieņemamu rīcību. Literatūrā veidotam un atražotam ētosam nenoliedzami ir

⁴¹ Valters Benjamins savā esejā “Vardarbības kritika” (*Critique of Violence*) argumentē, ka likuma vara ne tikai uzurpē leģitīmas vardarbības monopolu, kā to norādījis Makss Vēbers, bet pati likuma varas ieviešana ir vardarbīgs akts, jo tā iedibina kritērijus, ar kuru palīdzību tiek nošķirta leģitīma vardarbība no neleģitīmas (Benjamin, 1996 [1913–1926]).

⁴² Sk. 3. nodaļu par šīs rīcības politisko saturu.

⁴³ Sk. Džūdītas Batleres (*Judith Butler*) darbu “Ceļiem šķīroties: jūdaisms un cionisma kritika” (*Parting Ways: Jewishness and the Critique of Zionism*) (2012), kurā Batlere iztirzā Izraēlas valsts pamatā esošo ebreju kopienas konceptualizāciju. Batlere savā Cionisma kritikā norāda, ka Izraēlas valsts leģitimitāte balstīta uz ebreju kopienas izdzīvošanas un plaukšanas nodrošinājumu, kas nereti pieprasa demokrātisku principu ignorēšanu.

ietekme uz to, kā aizbraukšana tiek vērtēta gan ikdienā, gan publiskajā un politiskajā diskursā.⁴⁴ Kā redzams Priedītes analizē, literārajos darbos pārsvarā tiek runāts par to, kā rikojas labs cilvēks, nevis labs pilsonis. Un labs cilvēks pa pasauli neklaīno. Šāds pārvietošanās vērtējums izriet no kultūrvēsturiskā ētosa, kurš veidojies mijiedarbē ar politiskās un administratīvās pārvaldes struktūrām, taču pilnībā ar tām nepārklājas. Tajā pašā laikā šī kultūrvēsturiskā ētosa elementi ietekmē politiskās dzīves organizāciju, kā rezultātā Latvijā izveidojies kultūrspecifisks modernās nācijvalsts kā nacionālas valsts ētoss.

Papildus tam, ka tiek iztirzātas aizbraucēju rīcības ētiskās un politiskās puses, tiek spriests arī par to, kā šajā situācijā būtu jāuzvedas palicējiem. Kādas attiecības valstij, pašvaldībām un līdzcivēkiem būtu jāuztur ar aizbraucējiem vai potenciālajiem aizbraucējiem? Kādas ir palicēju kā indivīdu un arī kā politiskās kopienas saistības ar aizbraucējiem? Vai šīs saistības vajadzētu cienīt? 2012. gada pavasarī Latvijas Republikas Veselības ministrija, mēģinot reformēt veselības aprūpi pēc brīvā tirgus principiem, izvirzīja jautājumu par to, vai tas ir taisnīgi (tātad nevis atbilstoši likumdošanai, bet taisnīgi), ka aizbraucēji atgriežas, lai izmantotu Latvijas valsts subsidētos veselības pakalpojumus (Bārzdīņš, 2012). Komentējot šo jautājumu presē, bijušais veselības ministrs Juris Bārzdīņš (2012) norādīja, ka, iespējams, valstij vajadzētu vairāk rūpēties par saikni ar aizbraucējiem, nevis uztraukties par to, ka aizbraucēji iegūst labumu, izmantodami veselības aprūpes pakalpojumus. Citiem vārdiem sakot, Bārzdīņš uzskatīja, ka valstij vajadzētu uztraukties par saiknes zaudēšanu ar iedzīvotājiem, nevis veicināt šīs saiknes tālāku saraušanu, apšaubot aizbraukušo iedzīvotāju morālās tiesības uz veselības pakalpojumiem.

Jautājums par veselības aprūpi ir nacionāla mēroga jautājums, kura pamatā ir indivīda kā pilsoņa attiecības ar valsti un nacionālo politisko kopienu. Taču līdzīga veida jautājumi jārisina arī pašvaldību kontekstā. Šajos gadījumos tiek iztirzātas indivīda kā ievietota (*emplaced*) cilvēka attiecības ar

⁴⁴ Šajā pētījumā netika pētīts tas, vai un kā literatūra ietekmē cilvēku pasaules redzējumu, un tas, kā cilvēki izvērtē konkrētas darbības. Taču, balstoties uz citu autoru darbiem, ir pamats domāt, ka literatūra gan atspoguļo, gan veido sabiedrībā pastāvošās ētiskās orientācijas (Beitnere, 2003; Priedīte, 2012; Williams, 1973).

konkrētu vietu, nevis indivīda kā abstrakta pilsoņa attiecības ar valsti.⁴⁵ Novada domes priekšsēdētāja Latgales novadā, kurā veicu savu pētniecības darbu, kritizēja reģiona teritoriālo plānotāju piedāvāto attīstības vīziju, kas uzsvēra nepieciešamību pēc kvalitatīvas un augstvērtīgas izglītības reģionā. Sarunā ar mani viņa retoriski jautāja: “Kāpēc mums jāmaca cilvēki, kuri pēc tam brauks prom?” Viņaprāt, novadā nepieciešama mazāka mēroga darbība, kādas ražotnes vai bankas filiāle, kas ar darba vietām spētu noturēt tos, kuri vēl ir uz vietas un darba spējīgi.⁴⁶ Novada domes priekšsēdētāja nevēlējās dot iespēju saviem cilvēkiem iegūt tādu izglītību, kas veicinātu viņu tiekšanos uz labāku dzīvi, kas varētu nozīmēt dzīvi ārpus novada, bet paturēt viņus uz vietas ar “mazumiņa”, tas ir, vidēji apmaksātu darba vietu, palīdzību. Tā paša novada izglītības iestādes vadītājs gan uzsvēra, ka jaunajiem ir jābrauc prom, citādi nevar uzkrāt zināšanas un kapitālu. “Ko viņš var darīt, ja pats nav bijis darba ņēmējs?”, jautāja izglītības iestādes vadītājs. Viņaprāt, cilvēkam jānodrošina laba izglītība un pat jāveicina mobilitāte, lai vairotu šī cilvēka spējas.

Kā redzams, mobilitāte kā individuāla dzīves uzlabošanas stratēģija pastāv spriedzē ar nepieciešamību pieturēt cilvēkus, lai uzturētu dzīvību konkrētā vietā un lai vairotu tautas un valsts labklājību. Apstākļos, kad valsts un politiskā kopiena paudusi vēlmi pievienoties liberāli demokrātiskai politiskai sistēmai, kurā pārvietošanās brīvība ir viena no pamattiesībām, ētiskas saistības iegūst sevišķu nozīmi. Ja varai nav citu veidu, kā atturēt cilvēkus no aizbraukšanas, tad apelēšana pie ētikas – nodevības vai vainas apziņas

⁴⁵ Jēdziens “ievietotība” (*emplacement*) sīkāk apskatīts 4. nodaļā. Tas izmantots, lai norādītu uz to, ka indivīds nav tikai abstrakts pilsonis, kuram ir tiešas attiecības ar valsti, bet arī, ka indivīdi ir ievietoti konkrētā laikā un telpā, konkrētā vietā, kurā viņi izdzīvo savas citādi abstraktās saistības un pienākumus.

⁴⁶ Svarīgi atzīmēt, ka lauku teritorijās aizvien nopietnāks kļūst darba spējīgu cilvēku trūkums, jo tie, kas ir uz vietas, pārmērīgi lieto alkoholu un masveidā kļūst darba nespējīgi. Darbaspēka deģenerācija ir viena no visbiežāk minētajām problēmām intervijās ar lauku iedzīvotājiem, uzņēmējiem un pagastu pārvalžu darbiniekiem. Kādā Latgales pagastā, kas atrodas kaimiņos tam novadam, kurā veicu primāros pētniecības darbus, pagasta pārvaldes priekšsēdētāja teica, ka no 700 pagasta iedzīvotājiem nevarētu nokompletēt pat 50 darbiniekus, ja tas būtu nepieciešams kādai ražotnei. Citi lauku iedzīvotāji un uzņēmēji izteicās, ka laukos šodien ir gandrīz neiespējami atrast kādu, kas var paveikt mazu darbiņu par mazu, bet godīgu samaksu. Nevarot atrast nevienu, “kas par pieciem latiem sakraus malku”.

piesaukšana – ir veids, kā kultivēt cilvēkos tādas izjūtas, kas mudinātu viņus palikt, nevis doties prom.⁴⁷

Šajā nodaļā pievērsīšos mobilitātei un ētikai, lai ieskicētu nacionāli valstisko ētosu, kurā tiek interpretēta un vērtēta aizbraukšana. Mani interesē tieši ētikas loma nacionālas valsts veidošanā un uzturēšanā, kā rezultātā veidojas tas, ko varētu saukt par nacionāli valstisko ētosu. Šis ētoss nekur deklaratīvi nav formulēts – cik zinu, nav tāda valdības dokumenta –, taču tā aprises rodamas argumentos par to, vai aizbraukšana ir laba rīcība konkrētajos apstākļos. Citiem vārdiem sakot, nacionāli valstiskā ētosa aprises kļūst redzamas tad, kad tās tiek izaicinātas, izmantojot kādu rīcību, šajā gadījumā, aizbraukšanu.

Izmantojot antropologu pētījumus, kuri pievērsušies ētikas problemātikai (Mahmood, 2005; Hirshkind, 2006), es balstu savu ētikas izpratni Mišela Fuko (*Michel Foucault*) un Alasdaira Makintaira (*Alasdair MacIntyre*) darbos, ar ētisku rīcību saprotot uzvedības kultivēšanu saskaņā ar vēsturiski veidojušos izpratni par labu, tas ir, pareizu dzīvi, kā arī rīcības izvērtēšanu saskaņā ar šiem pašiem orientieriem. Turklāt, kā uzsvēruši antropologi Saba Mahmuda (*Saba Mahmood*) (2005), Čārlzs Herškindis (*Charles Hirschkind*) (2006), Deivids Skots (*David Scott*) (2000) un Anands Pandians (*Anand Pandian*) (2008), ētoss nav statisks postulātu kopums, bet gan dinamiska tradīcija, kuru veido argumenti par rīcības interpretāciju. Savā darbā par islāma ētisko tradīciju Čārlzs Herškindis apraksta kādu ainu taksometrā Kairā, kurā viņš bija kopā ar diviem svešiniekiem – jaunu zēnu un jaunu sievieti hidžabā. Taksometra šoferis atskaņoja kaseti ar lūgšanām. Kad tā beidzās, zēns lūdza, vai šoferis nevarētu uzlikt kādas populāras dziesmas, taču šoferis atbildēja, ka Korāns aizliedz šādu dziesmu klausīšanos. Zēns iebilda un taksometrā sākās saruna par to, vai un kā Korāns tik tiešām aizliedz populāras dziesmas, kurā iesaistījās arī jaunā sieviete, norādot uz pantiem, kuri nevis tiešā veidā aizliedz mūziku, bet sniedz argumentus, ar kuru palīdzību var nonākt pie secinājuma, ka populāras dziesmas nav labi klausīties, jo tās liek domāt par lietām,

⁴⁷ Šādu varas racionalitāti Mišels Fuko nosaucis par *governmentality* jeb pārvaldību (Foucault, 1994 [1978]). Šādas racionalitātes ietvaros vara veido indivīdus par noteikta veida subjektiem, netieši ietekmējot viņu darbības, izmantojot kādu noteiktu rīcību labvēlīgas vides veidošanai.

kas ved projām no Dieva (Hirschkind, 2006: 111). Šajā gadījumā visi klātesošie iesaistījās Korāna interpretācijā un argumentēja, kāpēc klausīties populāro mūziku ir vai nav labi. Šie argumenti, nevis autoritatīva Korāna interpretācija, tad arī veido islāma ētisko tradīciju, kuru iedzīvināja taksometra pasažieri.

Antropologs Deivids Skots (Scott, 2000; sk. arī MacIntyre, 1984; Mahmood, 2005; Pandian, 2008) skaidro ētisko tradīciju kā argumentu kopumu, kas piešķir kopienas dzīvei virzību, bet pilnībā nenosaka to:

Vēsturiska tradīcija ir atšķirīga morāla kopiena, kura laika gaitā veidojusi debates (argumentus vai savstarpēji saistītu argumentu kompleksu) par to, kas tā ir, kā un kāpēc veidojusies tāda, kāda tā ir, kā arī par to, kam jānotiek, lai tā turpinātu eksistēt. Šis argumentu kopums vēsturiski iemiesojies praksēs un institūcijās, kurās tiek kultivēti specifiski morāli subjekti un kurās tiek atražoti tradīciju veidojošie tikumi. Šāda tradīcija nav iekšēji viendabīga. Tā ietver atšķirīgas pozīcijas un viedokļus. Tieši tāpēc tā ir argumentu kopums. To satur kopā tas, par ko tiek argumentēts [argumentu objekts] (2000: 301–302).

Es izmantošu šo analītisko ietvaru, lai runātu par nacionāli valstisko ētosu kā tradīciju, kuru, citu starpā, veido argumenti par to, vai aizbraukšana ir laba, tas ir, pareiza rīcība. Vai modernais nacionālas valsts pilsonis ir labs pilsonis, ja risina savu situāciju aizbraucot, vai arī šis pilsonis rīkojas pretēji tam, ko no viņa sagaida valsts un nacionālā politiskā kopiena? Vai indivīds ir labs cilvēks, ja viņš aizbrauc no savas dzīves vietas, mēģinādams uzlabot savus dzīves apstākļus? Vai un kādos apstākļos saistības starp nacionālu valsti un tās pilsoņiem vai starp konkrētu vietu un tās iedzīvotājiem izjūk tik nenovēršami, ka aizbraukšana ir politiski un ētiski attaisnojama, pat apsveicama? Šī nacionāli valstiskā ētiskā tradīcija nav iekšēji viendabīga, lai gan pastāv iespēja, ka kādā noteiktā laika posmā viena veida viedokļi dominē vairāk nekā citi. Šo ētisko tradīciju vieno nevis postulāti, bet diskusiju objekts – tāpat šajā gadījumā saistības, kurām vajadzētu pastāvēt starp indivīdu un politisko kopienai vai indivīdu un vietu, un no tām izrietošā rīcība.

Lai iezīmētu šīs ētiskās tradīcijas aprises, izmantošu datus no pētniecības gaitā veiktām intervijām, novērotām publiskām diskusijām, neformālām

sarunām, literatūras un masu medijiem. Vēlreiz vēlos uzsvērt, ka nodaļas mērķis nav raksturot dominējošo viedokli vai uzskaitīt visus iespējamus viedokļus, bet gan iezīmēt nacionāli valstiskas ētiskas tradīcijas kā argumentu kopuma aprises. Tradīcija ir vēsturiski veidojies argumentu kopums, tādēļ, lai saprastu ētiskos izaicinājumus, kurus rada masveida aizbraukšana šodien, nepieciešams saprast vēsturiski veidojušos izpratni par pārvietošanos šīs ētiskās tradīcijas ietvaros. Mans arguments ir, ka nacionāli valstiskā ētiskā tradīcija, kurā tiek diskutēts par aizbraukšanu, pieņem, ka pastāv fundamentāla saikne starp indivīdu un vietu un starp nacionālo kopienu un teritoriju. Aizbraukšana izaicina šo pieņēmumu, jo tie indivīdi, kas tiek uzskatīti par šai ētiskai tradīcijai piederīgiem, masveidā rīkojas citādāk. Tas rada zināmu ētisku krīzi un pat "morālu paniku", kā to, izmantodama Stjuarta Hola (*Stuart Hall*) jēdzienu, skaidro vēsturniece Vita Zelče (2006).

Lai ilustrētu šīs krīzes iespējamības apstākļus, nodaļā izmantošu divas paradigmātiskas figūras – migrants un ienācējs –, ar kuru palīdzību nacionāli valstiskajā ētiskajā tradīcijā līdz šim vilktas robežlīnijas starp "savējiem" un "svešiem". Šīm figūrām piedēvētā uzvedība un (ne)ētiskā orientācija vēsturiski kalpojusi, lai nacionāli valstiskajam ētosam piešķirtu pozitīvu saturu ar pretstatu palīdzību.⁴⁸ Šodien, kad "savējie" uzvedas līdzīgi, kā agrāk uzvedušies "svešie", rodas ētiska krīze. Vēlos parādīt, ka šīs paradigmātiskās figūras – migrants un ienācējs – raksturo konkrētam vēsturiskam momentam atbilstošas, ar mobilitāti saistītas ētiskas dilemmas. Pašreizējo argumentu ievietošana vēsturiskā kontekstā veicinās izpratni par to, kā šīsdienas ētiskās problēmsituācijas veidojas, mijiedarbojoties pagātnes mantojumam ar mūsdienu izaicinājumiem.

Vēsturiski specifiskā nacionāli valstiskā ētiskā tradīcija, kurai pievēršos šajā nodaļā, veidojusies sasaistē ar modernitātes ētosu plašākā izpratnē, tas ir, ar modernās nācijvalsts kā kolektīvās dzīves organizācijas formas hegemoniju pasaulē. Kad Marģers Skujenieks 1930. gadā savu grāmatu par

⁴⁸ Antropologs Fredriks Bārts (*Frederik Barth*) (1998 [1969]) argumentējis, ka etniskas kopienas piešķir sev pozitīvu saturu, norobežojoties no citām. Respektīvi, nepastāv nekāds iekšēji viendabīgs pozitīvs saturs, kas vieno kopienu. Vienotība tiek radīta, velkot robežu starp sevi un citiem. Bārta teorija, kas publicēta sešdesmito gadu beigās, vēl joprojām ir ārkārtīgi ietekmīga.

latviešiem svešumā iesāk ar vārdiem, “ja cilvēks ir īsts savas zemes un sava laika bērns, tad tas organiski saaudzis ar savu apkārtni un tikai grūti pārbaudījumi un neveiksmes var to piespiest atstāt dzimteni”, viņa skatījums izriet ne tikai no vēsturiski specifiskās nacionāli valstiskās ētiskās tradīcijas, bet arī no modernā nacionālisma pamatos esošās “sedentārās metafizikas” (Malkki, 1992). “Sedentārā metafizika” ir jēdziens, kuru pētniecībā ieviesa antropoloģe Līsa Malki (*Liisa Malkki*) un kas apzīmē to, ka modernās nacionālās lietu kārtības pamatā ir uzskats, ka palikšana uz vietas, nevis pastāvīga pārvietošanās, ir attīstības un civilizācijas pazīme (Scott, 1991; Deleuze, Guattari, 1987; Cresswell, 2006).

Turpmāk nodaļā pievērsīšos ētiskās tradīcijas nacionālā ietvara veidošanās apstākļiem, tās saiknei ar nācijvalsti kā moderno kolektīvās dzīves organizācijas formu. Apskatīšu, kā pārvietošanās ētiskais vērtējums veidojies kopā ar pārvietošanās pārvaldi un politiku, tajā skaitā ar industriālā kapitālisma un politiskā liberālisma izplatīšanos 19. gadsimta Krievijas Baltijas guberņās. Lai ilustrētu mobilitātes politisko un ētisko nozīmi modernajā dzīves pasaulē, aprakstīšu arī to, kā viens no modernitātes fundamentālajiem pretstatiem – pretstats starp sedentārisumu un mobilitāti – ietekmējis sociālo teoriju, tajā skaitā antropoloģijas analītisko instrumentu klāstu un ētiski politisko orientāciju. Šī diskusija nepieciešama, lai ilustrētu to, ka pārvietošanās ētiski politiskie aspekti nav tikai latviešu nacionāli valstiskās ētiskās tradīcijas problēmjautājums, bet arī viens no fundamentāliem modernitātes problēmjautājumiem. Lai pilnvērtīgi risinātu diskusiju specifiskos vēsturiskos kontekstos, nepieciešams saprast šo kontekstu attiecīgumu (*relationality*), tas ir, to, ka šie konteksti ir fundamentāli saistīti un nav atdalāmi no procesiem ārpus tiem. Visbeidzot pievērsīšos nacionāli valstiskās ētiskās tradīcijas vēsturiskās trajektorijas raksturošanai ar jau minēto paradigmatisko figūru palīdzību un uzsākšu diskusiju par to, kā “lielā aizbraukšana” izaicina šo vēsturiski veidoto ētisko tradīciju.

Kapitālisms, nācijvalsts un mobilitātes regulēšana

“Migrācija” nav jēdziens, kas apzīmē tikai un vienīgi sociālo realitāti. Tas ir vēsturiski specifisks jēdziens, ar kura palīdzību tiek apzīmēta pārvietošanās pāri administratīvām un politiskām robežām. Lai gan tas nostiprinājās 20. gadsimta sākumā veidojošos nācijvalstu kontekstā, kad pārvietošanās regulēšana kļuva par nācijvalstu monopolu (Torpey, 1998), tas tiek izmantots, lai aprakstītu pārvietošanos pāri administratīvām robežām arī ārpus nācijvalstu konteksta. Andrejs Plakans (2006) savā rakstā par migrāciju un agrāro reformu Krievijas Baltijas provincēs izmanto jēdzienu “migrācija”, lai apzīmētu kustību pāri muižu robežām, savukārt muižas robežu ietvaros runā par mobilitāti. Jēdzienam “migrācija” līdz ar to ir cieša konceptuāla saikne ar norobežotām ģeopolitiskām vienībām. Jēdzienā ir iestrādāts noteikts pasaules redzējums – tāds, kurā dzīves telpa ir sadalīta ģeopolitiskās vienībās, attiecībā pret kurām mobilitātei tiek piešķirta jēga.

Taču jēdziena “migrācija” sasaiste ar ģeopolitiku nenozīmē, ka atrodams kāds labāks, “nepiesārņots” jēdziens, lai neitrāli aprakstītu pārvietošanos modernajā pasaulē. Kā norāda Tims Kresvels (*Tim Cresswell*), “kustība reti kad ir tikai kustība; tā nes sevī jēgas slogu” (2006: 6). Mobilitātes jēga izsenis nodarbinājusi dabas zinātnieku un filozofu prātus: vai lietu un cilvēku dabiskais stāvoklis ir pārvietoties vai būt nekustīgiem? Ja Aristotelim lietu dabiskā kārtība ir būt statiskām, tad Galilejs uzskatīja, ka tās nemitīgi kustas (Cresswell, 2006: 14). Pretstats starp kustību un miera stāvokli strukturē arī moderno dzīvi organizējošās ideoloģijas un ar tām saistītās pārvaldes formas un prakses. Eiropas modernā nācijvalsts attīstījies kopā ar industriālo kapitālismu un apgaismības ideālu izplatību. Kapitālisma attīstībai bija nepieciešams mobils darbaspēks, kas “atbrīvots” no piesaistes pie zemes kā nevajadzīga sloga, taču kuram nevar ļaut pārvietoties pilnīgi pēc sava prāta, jo tam jābūt pieejamam kā brīvam darbaspēkam kādā noteiktā politiskā vai administratīvā teritorijā. Liberālās domas pamatā, savukārt, ir pārvietošanās kā viena no cilvēka pamatbrīvībām. Taču šī brīvība nav absolūta, bet gan cieši saistīta ar indivīdu un kopienu pakļaušanu suverēnai varai, ar indivīdu kļūšanu par politiskiem subjektiem, par pilsoņiem. Kā raksta Tims Kresvels, “mobilitāte kā tiesības veidojās kopā ar modernā pilsoņa aprisēm, kuram tika

piešķirtas tiesības brīvi pārvietoties nācijvalsts robežās” (Cresswell, 2006: 15). Tātad liberālā doma nosaka, ka viens no cilvēka dzīves pamatelementiem ir pārvietošanās brīvība, taču tiesības brīvi pārvietoties piešķir un regulē suverēna vara, turklāt sadarbībā ar kapitālisma ekspansijas un attīstības vajadzībām (De Genova, 2010).

Šī spriedze starp pārvietošanos kā brīvību un pārvietošanos kā pārvaldes objektu vērojama arī 19. gadsimta Krievijas impērijas Baltijas guberņās. Zemnieku brīvlaišana Vidzemē un Kurzemē notika apgaismības ideālu institucionalizācijas un kapitālisma attīstības kontekstā (Skujenieks, 1930; Strods, 1987; Šķilters, 1928; Spekke, 2008 [1948]). Personas brīvības ideja tika ieviesta valsts pārvaldē kopā ar lauksaimniecības pāreju uz kapitālisma ražošanas attiecībām. Heinrihs Strods apraksta, ka Baltijas guberņu muižnieki pārorganizēja ražošanu un viņiem bija nepieciešams paplašināt kapitālu, ko varēja izdarīt, iegūstot papildu zemi. Tādējādi brīvlaišana notika vienlaicīgi ar zemes atsavināšanu no brīvlaistajiem zemniekiem. Arnolds Spekke norāda, ka Vidzemes un Kurzemes brīvlaišanas likumu saturs īstenībā bija šāds: “Muižniecība atteicās no savām tiesībām uz zemnieku piesaistīšanu zemei, bet zemnieki pamazām iegūst personīgo brīvību... Kā atlīdzību par to muižnieki saņem īpašumtiesības uz visu zemnieku zemi līdz ar iespēju rīkoties ar šo zemi neierobežoti, pēc sava ieskata” (2008 [1948]: 249). Zemnieki kļuva par “brīvu līgumu” subjektiem, savukārt muižnieki, landrāta fon Samsona vārdiem runājot, “ne tikai nav izrādījuši nekādu dvēseles cēlumu, bet ir noslēguši labu veikalu” (Spekke, 2008 [1948]: 249). Tam sekoja zemes atsavināšana, lai paplašinātu muižas zemes platības ražošanai brīvam tirgum, un daudzi zemnieki tika izlikti no mājām (Spekke, 2008 [1948]: 250). Rezultātā zemnieki kļuva “brīvi kā putni”. Jēdzienu “putna brīvība” ieviesa Kārlis Markss, norādot uz paradoksu, ka zemnieku personas atbrīvošana nozīmēja arī iztikas līdzekļu, tas ir, zemes, atsavināšanu, tādējādi padarot zemniekus *vogelfrei*, kas tiek tulkots no Marksa teksta kā “putna brīvība” (Spekke, 2008 [1948]: 249).⁴⁹

⁴⁹ De Bēvers (*De Boever*) raksta, ka *vogelfrei* burtiski tulkojams kā “priekš putnu apēšanas, jo cilvēku ārpus likuma nevar apglabāt” (2009: 264). De Bēvers uzskata, ka Markss proletariātu pielīdzina “kailai dzīvībai”, kura ir neaizsargāta un kuru var nogalināt bez soda, tādējādi sasaucoties ar Džordžio Agambena (*Giorgio Agamben*) argumentu grāmatā “*Homo Sacer: suverēna vara un kaila dzīvība*” (*Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*) (Agamben, 1998).

Zemnieki vēlējās izceļot, taču, kaut brīvi kā putni, zemnieki vēl joprojām nevarēja gluži neierobežoti pārvietoties. Pēc dzimtbūšanas formālās atcelšanas 1817. gadā Kurzemes kroņa muižas viņus piesaistīja ar zemnieku likumu palīdzību, kas regulēja "pārejas būšanu" un aizliedza "vieglprātīgu zemnieku staigāšanu un klaiņošanu, kas izsauc sajukumu pierakstīšanā un nodokļu ievākšanā" (Strods, 1987: 183). Tātad brīva "staigāšana un klaiņošana" nebija vēlama no pārvaldes perspektīvas. Zemnieku likumu ieviešanas komisija noteica, ka zemnieki drīkst strādāt tikai "savā kārtā", tātad uzņemties zemes kopšanu, nevis tiekties uz pilsētām. Tikai tad, kad kalps uzrādīja muižai dokumentu, kas liecināja, ka parādi nomaksāti un nākamajā darba vietā tas strādās "zemnieku kārtai piemērotu darbu", muižas policija deva atļauju atstāt muižu (Strods, 1987: 184). Situācija mainījās līdz ar kļaušu atcelšanu un algota darbaspēka ieviešanu pēc 1845. gada. Zemnieki drīkstēja izceļot ar noteikumu, ka pagasts, no kura tie vēlas doties prom, necieš darbaspēka trūkumu (Strods, 1987: 186). Pārvietošanās brīvība tika pakļauta kapitālisma attīstības vajadzībām.

Skujenieks, kurš analizējis zemnieku izceļošanu un apmešanos citās Krievijas gubernās, raksta, ka daudzi zemnieki vēlējās izceļot: "šīnī laikmetā [starp brīvlaišanu un kļaušu atcelšanu], kad latvieši ar zemnieku atsvabināšanu bija pārvērsti no atsevišķu muižu dzimtļaudīm par veselas provinces muižniecības dzimtļaudīm – šajā laikā pirmo reizi parādījās plašās zemnieku masās vēlme izceļot". (1930: 62) Kā norāda Skujenieks, zemnieki bija beztiesiski un, izmantojot izceļošanas aizliegšanu, muižas radīja sev darbaspēka rezervi, kas savukārt vēl jo vairāk pasliktināja zemnieku stāvokli. Zemnieki cieta "hronisku badu", un vācu laikraksti pat rakstīja par "dažādām sūnu sagatavošanas metodēm un no sākuma ieteica cept maizi no 1 daļas sūnām un 1 daļas miltiem, bet vēlāk, kad bads pieņēmas, šie paši laikraksti bija atraduši, ka arī no 1 daļas miltiem un 2 daļām Islandes sūnām iznāk laba zemnieku barība" (Skujenieks, 1930: 65). 1841. gadā sākās zemnieku nemieri un masveida centieni izceļot. Sākot no 1846. gada līdz 1863. gadam, Kurzemē un Vidzemē tika pieņemta daudzi likumi, kuri atviegloja zemnieku izceļošanu un iespēju "meklēt sev pārtiku, kur tā vieglāk iegūstama" (Skujenieks, 1930: 67).

Zemnieku, sevišķi kalpu, masveida vēlmi izceļot un pašu izceļošanu kritizēja gan muižnieki, gan 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta sākuma

nacionālās apziņas kultivētāji, tajā skaitā vēsturnieki. K. Šķilters savā 1928. gadā Maskavā rakstītajā darbā par “latkolonijām” norāda, ka “dzimtkungi, mācītāji, toreizējie jaunsaimnieki un intelīģence, visi bez izņēmuma brēca par kalpu stūrgalvību un izceļošanu” (1928: 27).⁵⁰ Šķilters citē 1868. gada “Mājas Viesi”: “nekad, nevienā gadu simtenī nav bijis tik daudz nepaklausīgu, vieglprātīgu, slinku, stūrgalvīgu, neuzticīgu dienestnieku, kā tagad mūsu laikos.” 1867. gadā tā pati avīze rakstīja, ka

Daudzi kalpi gluži pārliecināti, ka kronis viņiem došot “dvēseles zemi” 10–18 pūrvietais tīruma, pļavu un ganības, tad nu viņi varēsot paši kalpus turēt. Ak, jūs nerri!... Starpību starp kalpiem un saimniekiem nevajaga sajaukt. Tā stāv uz tik cietas grunts, kā vasara un ziema, aukstums un karstums, diena un nakts. Katram vajag būt ar savu kārtu mierā un justies laimīgam... Kam iespēšana nav zemi pirkt un rentēt, lai lūdz dievu un strādā tikuši un lai nemocas ar viltīgām iedomām. (citēts pēc “Mājas Viesis” Nr. 28, 1867. g.). (Šķilters, 1928: 27)

Simpatizēdams kapitālisma kritikai, Šķilters uzsver, ka “brēkšana” par izceļošanu izrietēja no kapitālisma ražošanas attiecību radītās nepieciešamības pieturēt atbrīvoto darbaspēku. Toreiz, tāpat kā tagad, izceļošanas kritiķi apšaubīja izceļotāju ētisko orientāciju, norādot, ka pareizi būtu būt mierā ar savu kārtu un lūgt Dievu, nevis prātot par to, kā radoši uzlabot savus dzīves apstākļus. Topošo muižnieku kapitālistu centieni pieturēt atbrīvoto darbaspēku sakrita ar nacionālās apziņas kultivētāju vēlmi pieturēt latviešu zemniekus, lai nostiprinātu latviešu tautu kā kultūras un, iespējams, politisku kopienu. Krišjānis Valdemārs, kurš pats nodarbojās ar zemes uzpirkšanu un pārdošanu Krievijā, tādējādi veicinādams izceļošanu, savā 19. gadsimta otrās puses vēstulē kādam Kurzemes mācītājam rakstīja, ka lielā zemnieku izceļošana varētu apdraudēt latviešu tautas veidošanos (Zelče, 1997: 111). Tāpat Šķiltera kritizētie 20. gadsimta pirmās puses “buržuāziskie vēsturnieki” nopēla zemniekus par tautiskās apziņas trūkumu un ļausanos izceļošanas kārei.

⁵⁰ Izsaku pateicību Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Sociālās un kultūras antropoloģijas maģistra studiju programmas studentam Haraldam Matulim par palīdzību šī darba apgūšanā.

Tomēr gan Spekke, gan Šķilters, gan Skujenieks pārliecinoši parāda, ka zemnieku apstākļi tik tiešām bija atbaidoši, tādēļ tie devās ceļā, mēģinādami uzlabot savus apstākļus par spīti tam, ka arī Krievijas guberņās tie saskārās ar milzīgām grūtībām un daudzi atgriezās mērķi nesaņieguši (Zelče, 1999). Skujenieks uzsver, ka “masu emigrācija vienmēr pierāda, ka sabiedrība sirgst ar nopietnu slimību. Šādu slimību parasti izsauc nenormāli saimnieciski, politiski un reliģiski apstākļi” (1930: 74). Turklāt situācijas iemesli nav zemnieku “slinkums, palaidnīgais dzīves veids, pārmērīgā dzeršana” (Strods, 1987: 193), kā to uzskatīja muižnieki, bet gan saimnieciski un politiski šķēršļi (Skujenieks, 1930: 74). Citiem vārdiem sakot, izceļošanas iemesls nebija vieglprātīga labākas dzīves meklēšana, bet gan tas, ka “pa lielākai daļai sabiedrības vairumam trūkst spēka, stingrības un politiskas izglītības cīņai ar pastāvošiem, bet laiku pārdzīvojušiem apstākļiem un tamdēļ iedzīvotāji meklē glābšanu emigrācijā” (Skujenieks, 1930: 74).

Arī šodien mūsdienu kapitālisma apstākļos darbaspēka mobilitāte ir gan vēlama, gan problemātiska, kā to rāda Latvijas situācija. Eiropas Savienības ietvars sniedz iespēju brīvi, kaut ar ierobežojumiem, pārvietoties darba meklējumos, vienlaikus riskējot radīt darbaspēka trūkumu Latvijā. Šī situācija nav dabiska, bet gan vēsturiski veidojušos mobilitātes režīmu radīta. Turklāt darbaspēka un iedzīvotāju trūkums saistīts ne tikai ar iedzīvotāju aizplūšanu, bet arī ar ļoti stingru imigrācijas ierobežojumu, kas radies modernās nācijvalsts mobilitātes regulēšanas režīmu savienojot ar vēsturiski veidojušos pārliecību par nepieciešamību aizsargāt etnisko tautu Latvijas teritorijā.

Mobilitātes regulēšana ir viena no visspilgtākajām suverēnās varas izpausmēm, neatkarīgi no tā, vai šī vara tiek piedēvēta tautai kā demokrātiskam pilsoņu kopumam vai tautai kā etniskai kopienai. Tās izpausmes nemītīgi vērojamas Eiropas Savienībā, kur mēģinājumi radīt vienotu ekonomisku, sociālu un politisku telpu tiek samēroti ar dalībvalstu suverenitāti. Šāda līdzsvara meklēšanas rezultātā dažādām teorētiski brīvām plūsmām tiek pielāgoti papildu ierobežojumi. Tā vecās dalībvalstis, piemēram, uzlika īslaicīgus ierobežojumus darbaspēka plūsmai no Latvijas un citām jaunajām

dalībvalstīm, savukārt Latvija mēģināja ierobežot, kaut ne visai sekmīgi, ārzemnieku tiesības iepirkt zemi.⁵¹

Daudz vardarbīgāka mobilitātes regulēšana vērojama attiecībās starp ES un trešo valstu pilsoņiem. Suverēnā vara piešķir tiesības uz pārvietošanās brīvību, diferencējot cilvēkus tādos, kuriem pienākas tiesības uz pārvietošanās brīvību, un tādos, kuriem tās nepienākas. Tādēļ, piemēram, Šengenas zonas tiesību un iespēju baudītāji var pārvietoties nepamanot, ka šķērsota valsts robeža, savukārt Vidusjūrā bieži vien pamanīti, bet ignorēti slikt bēgļi, kuriem, pēc Eiropas Savienības dalībvalstu likumdošanas, nepienākas tiesības uz brīvu pārvietošanos šajā stadijā, kad viņi atrodas ceļā, bet nav vēl kļuvuši par nevienas dalībvalsts juridisku subjektu.⁵² Pat ja viņiem izdodas sasniegt krastu un viņi kļūst par bēgļiem vai imigrantiem, viņi reti kad kļūst par “savējiem” un bieži vien pat pēc pilsonības iegūšanas, kā arī otrajā un pat trešajā paaudzē, tiek uzskatīti par imigrantiem. Šāda juridiskās pilsonības iegūšana, bet izslēgšana no kulturālās pilsonības (Volpp, 2007), saistīta ar jau minēto sedentāro metafiziku, kas vēsturiskām kopienām piedēvē nesaraujamas saites ar izcelsmes teritoriju, kā rezultātā iekļaušanās kādā citā sabiedrībā, kaut tiesiski iespējama, ontoloģiski ir gandrīz vai neiespējama. Antropoloģe Verena Stolke (*Verena Stolcke*) norāda, ka tieši šādi izslēgšanas mehānismi, nevis klasiskais rasisms, dominē Eiropas publiskajā un politiskajā telpā (Stolcke, 1995).⁵³ Stolke to dēvē par kultūras fundamentālismu.

⁵¹ Latvija noteica septiņu gadu pārejas periodu no 2004. līdz 2011. gadam (tika pagarināts līdz 2014. gadam) lauksaimniecības zemes un meža iegādei ārzemniekiem. Ārzemnieki var iegūt zemi īpašumā, izmantojot statūtsabiedrības, kuru “pamatkapitālā vairāk nekā puse pieder Latvijas pilsoņiem”, vai arī kā pašnodarbināti zemnieki, pierādot, ka vismaz trīs gadus nepārtraukti dzīvo Latvijā. (sk. likums “Par zemes privatizāciju lauku apvidos” <http://www.likumi.lv/doc.php?id=74241>.) Tādējādi ārzemnieki var iegādāties zemi, ja viņiem Latvijā ir partneris, kurš ir ar mieru uz sava vārda dibināt statūtsabiedrību. Dažas šādas statūtsabiedrības dibinātas ar zemes uzpircēju palīdzību.

⁵² Alisona Munca (*Alison Mountz*) savā etnogrāfijā par imigrācijas politiku un regulēšanu Kanādā apraksta tuneli, pa kuru jāiet bēgļiem, lai sasniegtu Kanādu, un šajā tunelī viņiem vēl nav nekāds statuss vai tiesības (Mountz, 2010).

⁵³ Stolke definē klasisko rasismu kā uzskatu, ka cilvēce ir sadalīta rasēs, kuras sakārtotas hierarhiskās attiecībās cits ar citu, tādējādi padarot kādas rases augstāk vērtējamās par citām. Kultūras fundamentālisms, Stolkes izpratnē, ir uzskats, ka visi cilvēki ir vienlīdzīgi – “veidoti no viena materiāla”, taču cilvēce sadalīta vēsturiskās un kultūras kopienās, kurām katrai ir sava izcelsmes teritorija, un ka šo kārtību nevajadzētu jaukt (Stolcke, 1995: 5–6).

20. gadsimta otrajā pusē, dekolonizācijas un poststrukturālisma kontekstā daudzi pētnieki pievērsās šo izslēgšanas mehānismu un to pamatojošo ideoloģiju kritizēšanai. Tika pieņemts, ka izslēgšanas mehānismi balstīti “nacionālajā lietu kārtībā” un “sedentārisma metafizikas” ideoloģijā (Malkki, 1992). Līdz ar to, viens no veidiem, kā kritizēt šīs prakses, bija sedentārismu aizvītot ar mobilitāti, parādot, ka mobilitāte ir sociāla realitāte un politiski un ētiski pieņemama, pat apsveicama prakse. Šāds pavērsiens ietvēra arī esošo analītisko instrumentu un līdzšinējo pētniecības objektu kritiku, piemēram, “metodoloģiskā nacionālisma” kritiku (Beck, 2004; Wimmer, Glick Schiller, 2002; Dzenovska, 2012a). Vietā tika piedāvāti jauni analītiski jēdzieni, piemēram, “kosmopolītisms” vai “transnacionālisms” (Beck, 2004; Basch et al., 1994). Mobilitātes pētnieki šo dēvē par “mobilitātes pagriezienu teorijā” (Cresswell, 2006; Sheller, Urry, 2006). Manuprāt, nepieciešams neliels ieskats šo pagriezienu veidojošos procesos un to kritikā, lai ne tikai vēsturiski, bet arī teorētiski kontekstualizētu argumentus par to, vai mobilitāte kā došanās labas vai labākas dzīves meklējumos ir pareiza rīcība.

Mobilitāte un sociālā teorija

20. gadsimta otrajā pusē dekolonizācijas un poststrukturālisma ietekmē, kad aizvien vairāk uzmanības tika pievērsts modernitātes pamatā esošajām varas attiecībām, daudzu zinātnes nozaru pārstāvji radīja darbus, kuri norādīja uz valdošo ģeopolitisko ideoloģiju neatbilstību sociālai realitātei, un analizēja šo vēsturisko veidojumu dabiskošanu zināšanu radīšanas procesā (Gupta, Ferguson, 1992; Malkki, 1992; Deleuze, Guattari, 1987). Antropoloģijā sevišķi ievērojami Līsas Malki (1992) un Akila Guptas un Džeimsa Fergusa (*Akhil Gupta, James Ferguson*) (1992) darbi, kuri uzsver, ka ideja par norobežotām kopienām – kultūrām, valstīm vai citām teritorijām – ir vēsturiski veidots diskursīvs (tas ir, ideoloģisks un materiāls) konstrukts, kurš saistīts ar konkrētā laikā un telpā pastāvošām varas attiecībām.

Turklāt šie un citi autori norāda uz to, ka šī ideoloģija neatbilst sociālajai realitātei un tādēļ tās ieviešana un uzturēšana ir vardarbīga. Darbos, kuri tapuši šīs tradīcijas ietvaros, tiek norādīts ne tikai uz sociālo realitāti,

kura neatbilst sedentārās metafizikas loģikai, bet arī uz to, ka pati teorija un pētniecība bieži vien cieši saistīta ar šo ideoloģiju. Sociologs Ulriks Beks (*Ulrich Beck*) (2004) un antropoloģe Nina Glika Šillere (*Nina Glick Schiller*) dažādos kopdarbos (Wimmer, Glick Schiller, 2002; Glick Schiller, Salazar, n. d.) kritizējuši metodoloģisko nacionālismu. Metodoloģiskais nacionālisms ir pētniecisks ietvars, kas pieņem nācijvalstis par dabiskām telpu un dzīvi organizējošām vienībām un attiecīgi formulē pētniecības jautājumus. Metodoloģiskā nacionālisma ietvaros formulēti pētniecības jautājumi salīdzina statistiskas vienības – piemēram, migrācijas datus Latvijā ar migrācijas datiem Igaunijā. Metodoloģiskā nacionālisma kritiķi savukārt uzsver plūsmas un konkrētu cilvēku rīcību, kuru grūti saturēt nācijvalstu robežās. Līdz ar to kritikas rezultātā mobila kļūst ne tikai sociālā realitāte, bet arī teorija un paša pētnieka ētiski politiskā orientācija.⁵⁴ Kā raksta Kresvels, “mobilitāte kļuvusi par antiesenciālisma, antifundamentālisma un antirepresentācijas ironisku pamatu.⁵⁵ Ja ar vietu, teritoriju un ainavu tiek saprasta kaut kāda pastāvība, tad mobilitāte šķietami piedāvā iespēju radikāli distancēties no sedentārisma metafizikas” (2006: 46). Filozofi Žils Delēzs (*Gils Deleuze*) un Fēlikss Gvatari (*Felix Guattari*) rosina analītisku deteritorializāciju teritorializācijas vietā un piedāvā aizvietot sedentārisma ar nomadoloģiju (Deleuze, Guattari, 1987). Etjēns Balibā (*Etienne Balibar*) aicina Eiropas politiski progresīvos prātus mobilizēties ap imigrantiem kā jauno proletariātu, tādējādi pieņemot pārvietoto vai no saknēm atrauto imigrantu kā politiski progresīvu figūru, ar kuras palīdzību pretoties valdošajām normām (Balibar, 2003). Rezultātā sociālajā teorijā, ja “kaut kas ir kļuvis plūstošs, dinamisks, nestabils vai vienkārši mobils, tad tas ir kaut kas progresīvs, mūsdienīgs un priecīgi satraucošs. Pretēji, ja kaut kas ir iesakņots, balstīts uz stabiliem pamatiem, statisks un norobežots, tad tas ir reakcionārs, garlaicīgs un piederīgs pagātnei” (Cresswell, 2006: 25).

Taču Tims Kresvels norāda, ka neviena no šīm nostājām – ne sedentārisma, ne mobilitātes ētiski politiskā orientācija – pilnībā neapjauš savu

⁵⁴ Sk. Dž. K. Gibsonas-Greimas argumentu par pētnieka “darbu ar sevi”, lai spētu saskatīt un iedomāties alternatīvas ētikas un politiskas iespējas. (Gibson-Graham, 2006) Dž. K. Gibsona-Greima ir cilvēkģeogrāfu Katrīnas Gibsonas un Džūlijas Greimas kopīgais segvārds.

⁵⁵ “Antifundamentālisms” domāts kā *anti-foundationalism*, tas ir, kā vērsšanās pret stabilu pamatu uzsvēršanu.

saistību ar ideoloģiju. Ne absolūts sedentārisms, ne absolūta mobilitāte pēc būtības nav politiski progresīvi, reakcionāri vai analītiski precīzi, jo sociālā realitāte parāda visdažādākās sedentārisma un mobilitātes konfigurācijas, kas pastāv mijiedarbē cita ar citu, nevis pretstatā cita citai (Glick Schiller, Salazar, n. d.; Gaibazzi, 2012). Turklāt šāda ideoloģiska sedentārisma noliegšana ignorē cilvēku vēlmi nepārvietoties, bet būt saistītiem ar vietu. Mobilitātes pagrieziens teorijā sasaucas ar mobilitātes hegemoniju vidusšķiras izpratnē par labu dzīvi un tādējādi līdzdarbojas pārvaldes projektos, kas tiecas padarīt cilvēkus mobilus, iespējams, pretēji viņu vēlmēm. Tādējādi mobilitātes pagrieziens teorijā var būt tikpat vardarbīgs, cik uzsvars uz sedentārismu attiecībā pret cilvēkiem, kuri viena vai otra iemesla dēļ pārvietojas un nevēlas palikt piesaistīti vietai.

Atzīdami šo analītisko un politisko strupceļu, vairāki pētnieki (Escobar, 2001; Candea, 2010; Massey, 2005; Dzenovska, 2012a) aicina atgriezties pie vietas kā pētniecības objekta, taču procesā kritiski izvērtējot to, kas tiek saaprasts ar vietu un ar cilvēku piesaisti vietai. Šāds pētniecības virziens vispirms maina mērogu, liekot uzvaru nevis uz piederību nacionālai teritorijai, bet konkrētām vietu un subjektu veidojošām attiecībām, kuras var tikt mobilizētas nacionālā ideoloģijā, bet kuras nav nesaraujamās attiecībās ar to (Massey, 2005; Dzenovska, 2012a). Nučio Maculo (*Nuccio Mazzullo*) un Tims Ingolds (*Tim Ingold*) piedāvā citu redzējumu par vietu savā sāmu kopienas dzīves analīzē, kur vieta ir nevis statistiska vienība, kurai sāmi ir piesaistīti, bet gan tiek veidota tādā veidā, ka sāmi iedzīvina vietu kā takas, pa kurām viņi pārvietojas (Mazzullo, Ingold, 2008).⁵⁶

Tātad gan praksē, gan teorijā pastāv spriedze starp mobilitāti un sedentārismu, kā arī mēģinājumi atrast līdzsvaru. Šie projekti ne tikai mēģina tvert realitāti, bet arī to veido. Turklāt tie ir ne tikai analītiski projekti, bet arī politiski un ētiski projekti. Nākamajā sadaļā pievērsīšos nacionāli valstiskai ētiskai tradīcijai Latvijā. Iezīmēšu mobilitātes lomu tās veidošanā, palīgā ņemot tādas paradigmatiskas figūras kā migrants un ienācējs. Šīs figūras palīdzēs saprast ētisko tradīciju veidojošos argumentus, kā arī kalpos par pamatu tālākai diskusijai par to, kā lielā aizbraukšana kā sociāla parādība izraisa jaunas ētiskas dilemmas.

⁵⁶ Sk. arī 4. nodaļu par lauku tukšošanos.

Migranti, ienācēji un citas nacionālas lietas

2010. gada sākumā, kad ar meitu bijām atbraukušas uz Latviju, lai es sāktu darbu pētniecības projektā, kādu vakaru paņēmu rokās kopš bērnības dienām nelasīto Žaņa Grīvas grāmatu “Pasaka par Diegabiksi”, lai lasītu to savai meitai kā vakara pasaciņu (Grīva, 2009 [1960]). Pirmā vakara stāsta beigās Diegabiksis savās “zaļajās bikšēlēs” bez mātes atļaujas dodas pasaulē laimi meklēt, par spīti pelēkā Akmens mudinājumam atgriezties mājās. Otrā vakara stāstā Diegabiksis sastopas ar sirmā Kalna izsmieklu par domu, ka, “pa pasauli staigājodams”, kāds var atrast laimi. Sirmais Kalns stāsta Diegabiksim: “Tu esi mazs plikadīdis un no pasaules vēl neko nezini. Paskaties apkārt un tu visur ieraudzīsi mana darba augļus. Tā ir mana laime. Es te stāvu jau miljoniem gadu un vaiga sviedros pūlos, lai cilvēkiem būtu labi.” Taču Diegabiksis grib atrast laimi “bez pūlēm un bez darba” un dodas tālāk. Stāsts beidzas ar Diegabikša atgriešanos mājās, jo Diegabiksis ir “nācis pie prāta” un saprot, ka laimi var rast vien strādājot savā dzimtajā vietā.

Pirms tam par mobilitātes vērtējumu Latvijas publiskajā telpā biju interesējusies akadēmiski, bet nu tas līdz ar morāli par pasaules staiguljiem un laimes meklētājiem ienāca pavisam intīmā manas ikdienas brīdī. Lai gan Grīvas grāmata nebija iekļauta latviešu literatūras kanonā, tā sasaucās ar kanonliteratūrā rodamo kultūrvēsturisko ētosu, kurā labi cilvēki pa pasauli neklaiņoja vai, ja klaiņoja, tad godīgi atgriezās mājās (Priedīte, 2012). Šī ētosa elementi, jau caur nacionāli valstisku prizmu, ienāca manā ikdienā arī līdz ar regulāriem paziņu un draugu jautājumiem, vai pēc ilgstošas studiju prombūtnes beidzot esmu atgriezusies Latvijā. Ja Grīvas Diegabiksis manai meitai mācīja, ka nav ko laimi un vieglu dzīvi meklēt svešumā, jo laime rodama, strādājot mājās, tad paziņu un draugu jautājumi netieši norādīja uz to, ka pareizais noslēgums ilgstošajām studijām ārzemēs būtu atgriešanās mājās. Kad man uzdeva šādu jautājumu, vienmēr saminstinājos, jo pati neuztvēru savu klātbūtni kā manas ilgstošās pārvietošanās noslēgumu, sevišķi, jo Latvijā bieži biju ilgākus laika periodus un arī šoreiz nedomāju par savu klātbūtni tādās kategorijās kā aizbraukšana vai atgriešanās.⁵⁷

⁵⁷ Kā jau minēju 1. nodaļā, formāli mana klātbūtne Latvijā tika interpretēta kā atgriešanās, jo uzsāku darbu Eiropas Sociālā fonda finansētā Latvijas Universitātes projektā, kura



Runas par to, vai un kā ir pareizi aizbraukt un atbraukt, tas ir, šķērsojot politiskās un administratīvās robežas, ienāca ne tikai manā ikdienā, bet arī virmoja publiskajā telpā, jo 2008. gada krīze bija radījusi jaunu emigrācijas vilni (Krišjāne, Bauls, 2011). 2010. gada martā Latvijas Rakstniecības un mūzikas muzejs rīkoja diskusiju ar nosaukumu “Gājputni vai žurkas”, kuras dēļ tas saņēma pārmetumus no Īrijas latviešu portāla, ka vismaz daļa no aizbraucējiem tiek nosaukti par žurkām, jo tie devušies pāri jūrai labākas dzīves meklējumos (Barkāns, 2010). Izmantodami 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta sākuma retoriku, diskusijas organizētāji pauda vēlmi diskutēt par “izceļošanas trakumu, kas pārņēmis lielu daļu sabiedrības”, kas rosināja domāt, ka diskusijas izvirzītā tēma atbildību par izceļošanu lika uz pašiem izceļotājiem, līdzīgi kā to darīja Šķiltera kritizētie nacionālie ideologi 20. gadsimta sākumā.

mērķis bija “piesaistīt cilvēkresursus zinātnei”, kā vienu no stratēģijām minot emigrējušo jauno zinātnieku atgriešanu.

Sākot diskusiju, Māra Eņģele uzdeva jautājumu, vai “mēs, latvieši, tiešām esam tādi vietsēži, kā domājam”, norādīdama uz daudziem rakstniekiem, komponistiem, valstsvīriem un citiem inteligences pārstāvjiem, kuri krietnu laiku pavadījuši ārpus Latvijas, strādājot Latvijas labā. Eņģele rosināja domāt nevis par to, vai konkrēti cilvēki rīkojas pareizi vai nepareizi, bet par vispārpieņemto aizbraukšanas traktējumu nacionāli valstiskajā ētosā, kā arī par to, vai fiziska saikne ar teritoriju ir nepieciešama, lai piedalītos nacionāli politiskās kopienas dzīvē.⁵⁸ Diskusijas gaitā Eņģele vairākkārt pārformulēja savu jautājumu, vaicādama, vai latvieši ir Sprīdiši, tādējādi tika izmantota literāra figūra, kuras ētiskās dilemmas ir pazīstamas latviski lasošai publikai. Lai gan Eņģele aicināja kritiski izvērtēt pieņēmumu, ka latvieši ir vietsēži, viņa tomēr izvirzīja atgriešanos par aizbraukšanas kulmināciju. Viņa aicināja pārdomāt, vai īslaicīga prombūtne ir negatīvi vērtējama. Jāpiezīmē, ka Eņģeles piesauktie piemēri – valstsvīri un literāti – uzsvēra emigrantu intelektuālo pienesumu tautas un valsts labklājībā, tādējādi marginalizējot tos, kuri nepieder pie intelektuālās elites.

Neiedziļinoties visos diskusijā izskanējušos jautājumos, kuri bija gana interesanti un daudzpusīgi (sk. Akmentīna, 2010), vēlos vērst uzmanību tieši uz diskusijā izmantoto Sprīdiša figūru, kura, līdzīgi Diegabiksim, iedzīvināja ētiskas dilemmas, atrisinot tās ar atgriešanos un tādējādi iesakot pareizo rīcības orientāciju attiecībā uz došanos pasaulē. Ja Sprīdītis un Diegabiksis aicina uz pārdomām par savu rīcību, tad “migrants” un “ienācējs” ir figūras, kuras veido nacionāli valstisko ētisko tradīciju, nošķirot “savējos” no “svešiem”. Jēdzieni “migrants” un “ienācējs”, kā es argumentēšu, neapzīmē tikai cilvēkus, kuri pārvietojoties šķērsojuši politiskas un administratīvas robežas, bet gan arī cilvēkus ar noteiktām ētiskām un politiskām orientācijām. Tieši šo figūru iedzīvinātā izpratne par pārvietošanās ētisko vērtību izraisa ētisko krīzi šodien, kad pāri robežām dodas nevis “svešie”, bet “savējie”.

Analītiski šīs figūras ir līdzīgas Maksa Vēbera ideāltipam (Weber, 1949 [1897]). Taču tās nav zinātniski analītisks instruments. Drīzāk šīs figūras radušās parasto cilvēku konceptuālā darba rezultātā, kurā cilvēki analizē

⁵⁸ Jāpiezīmē, ka šādās diskusijās gandrīz vienmēr tika runāts tikai par latviešiem kā kultūrvēsturisku etnisku kopienas. Diskusiju par šo jautājumu skatīt epilogā.

un pārdomā sociālo realitāti. Vēl jo vairāk – šīs figūras nav idejiskas konstrukcijas, tādas kā “individuālisms” vai “pilsētekonomija”, ko Vēbers izmanto kā ideāltipu piemērus savā esejā par objektivitāti sociālajās zinātnēs (Weber, 1897). Tās vairāk atgādina figūras, kuras Vēbers lieto savos vēsturiskajos darbos, lai ilustrētu konkrētam laikam tipisku uzvedību. Darbā “Protestantiskā ētika un kapitālisma gars” (*The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*) (2003 [1905]) Vēbers izmanto Bendžamina Franklina personu, lai ilustrētu, ka darbs tiek uztverts kā reliģisks aicinājums. Franklina norādījumi, kā strādāt un kā uzvesties, atspoguļo protestantu ētikas un kapitālisma gara “fakultatīvo radniecību” (*elective affinity*). Franklina figūra ir ētiskas darbības piemērs, kurš palīdz cilvēkiem orientēties pasaulē.

Tātad “migrants” un “ienācējs” nav tikai un vienīgi socioloģiskas kategorijas, kas apzīmē cilvēkus, kuri pārvietojas pāri valstu robežām vai kuri ieradušies uz dzīvi no citas vietas. Šīs kategorijas ir arī ētiskas kategorijas, kuras, attiecinātas uz kādu konkrētu cilvēku, norāda, ka šī cilvēka uzvedība kaut kādā veidā atšķiras no vispārpieņemtās uzvedības attiecīgajā politiskajā vai kultūras kopienā, sākot, bet neaprobežojoties ar to, ka šis cilvēks ir atstājis “savu” vietu.

“Migrants” kā kategorija cirkulēja cilvēku sarunās jau pirms PSRS sabrukuma, taču Atmodas laikā, kad latviskie politiskie spēki centās atmodināt no padomju miega ne tikai latviešu tautu, bet arī nacionālās minoritātes, kategorija “migrants” kļuva par ētisku pretstatu kategorijai “nacionālā minoritāte”. Šis šķīrums ir sevišķi nozīmīgs, lai ilustrētu jēdziena “migrants” ētisko pieskaņu, jo tas neatšķir “savējos” no “citiem”, bet mēģina sakārtot “citus” no nacionāli valstiskās perspektīvas “pareizajos un nepareizajos citos” vai “labajos un sliktajos citos”. Šī nošķīruma kontekstā “nacionālās minoritātes” subjekts saprata, cik nozīmīga ir piederība kultūras kopienai, centās kultivēt savu kultūras identitāti un attīstīt vēstures zināšanas, kamēr “migrantam” bija vienalga par piederību, pagātņi vai nacionālo pašnoteikšanos.

To, kā kategorija “migrants” tika izmantota ne tikai kā socioloģiska, bet arī kā ētiska kategorija, var labi novērot 2005. gadā Ārlietu ministrijas sagatavotajā plakātu izstādē “Nacionālās minoritātes Latvijā”, kura tika prezentēta Eiropas Parlamentā, lai parlamentāriešus izglītotu par minoritāšu politiku Latvijā. Izstāde tika sagatavota pēc viena Latvijas eiroparlamentā-

rieša iniciatīvas, lai vairotu starptautiskās sabiedrības izpratni par Latvijas vēsturi un no šīs vēstures izrietošajām prasībām attiecībā uz minoritāšu un pilsonības jautājumu risināšanu. Izstādes mērķis bija skaidrot, kā padomju nacionālā politika ietekmē pēcpadomju minoritāšu politiku Latvijā.

Izstādes plakāti bija sakārtoti hronoloģiskā kārtībā un izvērta stāstu par nacionālo minoritāšu plaukšanu Latvijas republikas kultūras un politiskajā dzīvē laikā no 1918. gada līdz 1940. gadam. Starpkara gadu plakāti attēlo ebreju, baltvācu un krievu politiķus un ierēdņus. Plakāti rada iespaidu par aktīvu minoritāšu līdzdalību Latvijas valsts pārvaldē. Plakātos ietvertā ziņa ir tāda, ka visas nacionālās minoritātes publiski un aktīvi atbalstīja nacionālās valsts ideju, līdzdarbojoties šīs valsts pārvaldē un kopjot savu valodu un kultūru.

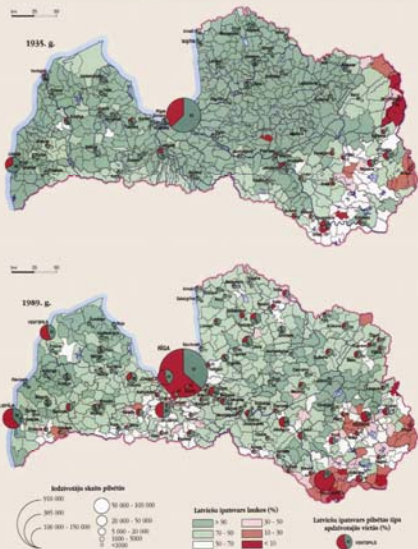
Izlaižot Kārļa Ulmaņa autoritārās varas periodu (1934–1940), kuram raksturīga minoritāšu skolu slēgšana un nacionālās vienotības uzsvēršana, izstāde pievēršas padomju periodam. Kategorija “migrants” tiek lietota, lai raksturotu cilvēkus, kuri ieradās Latvijā padomju periodā. Šī šķirtne starp migrantiem un nacionālām minoritātēm ir sevišķi svarīga, jo etniskais apzīmējums, piemēram, krievi, sapludinātu pirms padomju periodā Latvijā dzīvojošos krievus ar jaunpienācējiem, un tieši to šī izstāde un Latvijas minoritāšu politika nevēlējās pieļaut. Bija svarīgi atšķirt “pareizos krievus” no “nepareizajiem krieviem”. Atšķirībā no starpkara perioda nacionālo minoritāšu cieņpilnā atspoguļojuma izstāde pauž izteikti nievājošu attieksmi pret migrantiem. Attēlos redzamas sievietes, kas stāv pie nesen atbraukuša vilciena Rīgas dzelzceļa stacijā. Viņām blakus redzami audekla maisi, kuru dēļ viņas iedzīvojās iesaukā *mešočņiki* (no krievu val. – maišelnieki).

Planšetes (sk. nākamo lpp.) labajā apakšējā stūrī ievietots teksts, kurš uzsver, ka *maišelnieku* Rīgas apmeklējuma mērķis bija “iepirkšanās un labāku dzīves apstākļu meklējumi”.

PSRS okupācijas rezultātā veidojušās izmaiņas Latvijas etniskajā situācijā

2. pasaules kara beigās Padomju Savienība otrreiz okupēja Latvijas teritoriju. Padomju vara jau pirmajos pēckara gados uzsāka mērķtiecīgu Latvijas paštrūcības pārkrīvošanas politiku, cenšoties realizēt vienotas padomju tautas izveidošanas ideju. Aizbildinoties ar darbaspēka trūkumu jauncelamajos rūpniecības objektos, Latvijā lielā skaitā gan brīvprātīgi, gan piespiedu kārtā iveda lielu daudzumu, pārsvarā krievu valodā runājošu cilvēku no Padomju Savienības dažādiem reģioniem. Tā kā Latvijas teritorijā bija izvietots ļoti liels Padomju armijas kontingents, tad arī atvaļinātās padomju militārpersonas palika uz dzīvi Latvijā. Tas viss radīja katastrofālas pārmaiņas etniskajā situācijā Latvijā. 1989. gadā latviešu skaits savā zemē bija sarucis līdz 52% (salīdzinājumā – 1935. gadā latviešu skaits bija 77%).

Latviešu īpatsvara samazināšanās, 1935.–1989. g.



Etniski viendabīgā teritorijā, kur latviešu īpatsvars ir vairāk nekā 90% (kartās tumši zaļā), laikā no 1935. līdz 1989. gadam ļoti samazinājās. 1935. gadā tā aptvēra visu Vidzemi un gandrīz visu Kurzemi un Zemgali, bet 1989. gadā tādā bija tikai atsevišķi nelieli apvidi Kurzemes ziemeļos un rietumos, vietumis Vidzemes un Latgales saskarsmes zonā un vēl daži citi pagasti. Jāņem vērā, ka Abrenes apriņķa austrumdaļas sešus krieviskos pagastus, kas 1935. gadā veidoja lielāko relatīvo apvidu, 1944. gadā pievienoja Krievijai. Visā lielākajās pilsētās un vairākumā vidējo pilsētu iedzīvotāji etniskais sastāvs bija ļoti daudzveidīgs, atspoguļojot lielākās pilsētas latviešu ir mazākumā.

PSRS bruņotie spēki Latvijā 20. g.s. 80. gados



No Padomju Savienības atbraukšie migranti – "mašīniski" Rīgas dzelzceļa stacijā. Šī jaunu kategoriju, kuras galvenais Latvijas apmeklējuma mērķis bija iepirkšanās un labāko dzīves apstākļu meklējumi, veidoja būtisku daļu no pusi miliona cīttautiešu, kuri pēckara gados apmetās uz dzīvi Latvijā.



Rindā pie pārkāpes veikala, Rīga, 1960. gadi

Plakāts no izstādes "Nacionālās minoritātes Latvijā: tad un tagad".
2005. gads, Latvijas Republikas Ārlietu ministrija.⁵⁹

⁵⁹ Plakāti pārpublicēti ar Ārlietu ministrijas atļauju. Šīs fotogrāfijas skatāmas arī Okupācijas muzeja pastāvīgajā ekspozīcijā.

Padomju laikā cilvēki Latvijā ieradās no dažādām vietām un dažādos veidos. Dažus rekrutēja rūpnīcas vai kolhozi un tie atbrauca padomju "organizētās migrācijas" ietvaros, savukārt citi ieradās paši (Riekstiņš, 2004). Pretēji plaši izplatītajam pieņēmumam, ka par imigrāciju uztraucās tikai latviešu nacionālisti vai nacionālkomunisti, vēsturnieka Jura Riekstiņa (2004) apkopotie dokumenti rāda, ka par "haotisko migrāciju" uztraucās arī padomju varas iestādes. Šī "haotiskā migrācija", kad cilvēki ieradās paši bez valsts norīkojuma, radīja problēmas padomju varai, kas uztraucās par nepietiekamu nodarbinātību un dzīvojamo fondu (Riekstiņš, 2004; Pabriks, 2003).

Attēli un naratīvs par maišelniekiem, kuri ieradās Rīgā labākas dzīves meklējumos, atainoja pārvietošanos labākas dzīves meklējumos kā ētiski problemātisku procesu, jo to vadīja utilitāri apsvērumi. Izstāde uzsvēra atšķirību starp nacionāli un ekonomiski orientētām dzīves pasaulēm, kuras personificēja ar nacionālo minoritāšu un migrantu palīdzību. Ja nacionāli orientētā dzīves pasaule, kuru iedzīvināja nacionālās minoritātes, bija laba, tad ekonomiski orientētā dzīves pasaule, kuru iedzīvināja migranti, tika uzskatīta par ētiski nepilnvērtīgu, pat apdraudošu. Lai gan migranti etniski neatšķīrās no starpkaru minoritātēm, viņus atšķīra to nepilnvērtīgais ētoss.

Nenoliedzami, populārā diskursā jēdziens "migrants" bieži tiek attiecināts uz krievu valodā ikdienā komunicējošiem cilvēkiem, labēji orientētās aprindās kļūstot gandrīz vai par sinonīmu apzīmējumam "krievs". Taču šī diskursīvā asociācija starp jēdzieniem "krievs" un "migrants" pilnībā neatklāj jēdziena "migrants" saturu. Par to liecina arī figūras "migrants" lietojums ģeogrāfa Edmunda Bunkšes grāmatā "Intīmā bezgalība" (Bunkše, 2007). Grāmatā attēlota Bunkšes ciemošanās Latvijā 80. gadu beigās, tajā skaitā savas vecāsmātes lauku mājās, kurās nu dzīvoja "migrantu" ģimene. Bunkše apraksta braucieni vilcienā no Ļeņingradas uz Rīgu, kura gaitā, tuvodamies Latvijas robežai, cer saskatīt viensētas Latvijas ainavā. Kopā ar draugiem veikto ceļojumu uz vecāsmātes lauku mājām Bunkše apraksta šādi:

Braucot no Rīgas pa Pleskavas šoseju – tā bija tikpat tukša kā senāk; tikai reizi pa reizei parādījās pa kravas mašīnai ar lieliem, baltiem cīpariem un kiriliskiem burtiem aizmugurē –, es biju ļoti satraukts. ... Kad tuvojāties tam apvidum, ainava kļuva pauguraina un ceļš veda



augšup un lejup. Skatiens ietvēra egles un bērzus, kā arī pa kādai viensētai. Kad nokļuvām īstajā vietā, es lēnām atpazīnu ainavas galvenās aprises. Tā var justies, satiekot cilvēku, kuru esi pazinis kā veselīgu un neskartu būtni, bet kuru stipri sakropļojis nelaimes gadījums vai skarbas dzīves gadi.

Piebraucamais ceļš, kas veda kalnā, vairs nebija taisns; tas meta līkumu ap lielu dīķi, par ko bija pārvērties piesārņots un aizaudzis meliorācijas grāvis, kurš stiepās gar šoseju. Kad sasniedzām dubļaino, dziļām grambām izvagoto piebraucamo ceļu, es ieraudzīju, ka lielā rijā un govju kūts vairs nestāv savā vietā. Zirgu stallis gan bija neskarts, tā laukakmeņu sienas tieši tādas pašas kā senāk, bet jumtā rēgojās daudzi caurumi. Dzīvojamā māja atradās savā vietā, bet tās garā jumta līnija abos galos bija manāmi ieliekusies uz iekšu. Mājai apkārt bija haotiski ierīkoti sakņu dārziņi (taisnību sakot, vēl bija ziema). ...

Mūs neganti aprēja kaulains, dzeltenbrūns suns nolotušām ausīm. Pa-vecs vīrietis un sieviete, abi novalkātās drēbēs, iznāca pa durvīm mums pretim. Viņi bija krievi. Abi mani jaunie līdzbraucēji, kuri runāja krieviski, uzskatīja, ka jāpalūdz, lai mūs ielaiž iekšā. Es iebildu, tomēr viņi palūdz. Un mēs tikām aicināti tajā telpā, kas reiz bija bijusi galvenā dzīvojamā istaba (māja bija sadalīta četrus ģimeņu dzīvokļos). Sienas un griesti bija melni no sodrējiem un arī stipri oda pēc tiem. Istabas vidū stāvēja spainis, lai savāktu lietus ūdeni, kas sūcās cauri jumtam. (Vēlāk man paskaidroja, ka migrantiem ir raksturīga vienaldzīga attieksme pret mājokļa uzturēšanu kārtībā.) Bija sāpīgi to redzēt, bet lielāko triecienu saņēmu tad, kad mani līdzbraucēji krievu pārim pastāstīja, ka es piederu pie mājas bijušo īpašnieku ģimenes. Sieviete tūlīt sāka vaimanāt un, laužot rokas, riņķoja pa istabu. Viņa domāja, ka esmu ieradies atprasīt saimniecību un izlikt viņu no mājām; nemitīgi vaimanājot, viņa man centās parādīt, ko viņi mājā uzlabojuši. Sievietes brēcieni un ūdens spainis bija vairāk, nekā es spēju izturēt. Izmetos laukā, aizskrēju aiz mājas un saliecies grasījos izvērties. Taču tikai vemstoties raustījos (Bunkše, 2007: 53–54).

Bunkšes naratīvs izmanto migranta figūru ne tikai kā socioloģisku kategoriju, kas apzīmē cilvēkus, kuri ieradušies padomju nacionālās politikas vadīti, bet kā ētisku kategoriju, lai norādītu uz kvalitatīvi citādu veidu, kā dzīvot vietu un apkārtējo vidi. Kategorija “migrants” ne tikai liecina par konkrēto iedzīvotāju citādo izpratni par to, kā rūpēties par vietu un māju, bet par padomju varas veiktajām izmaiņām Latvijas ainavā, kuras, tāpat kā migrantu mājas dzīve, liecina par necieņu pret apkārtējo vidi un tās kultūrvēsturi. Šīs vides degradācija kopā ar cilvēku dzīves traģēdijām, tajā skaitā migrantu uztraukumu par gaidāmajām pārmaiņām, Bunkšem izraisa nelabumu.

Migrants kā figūra parādās latviešu ētiskajā tradīcijā, meklējot ekonomiski nodrošinātu (labāku) dzīvi, nevis augstākus garīgus mērķus, un ar citādu attieksmi un rūpēm par ainavu un mājvietu. Migranta ētiskās nepilnības tiek raksturotas, izmantojot konkrētu darbību vai vides aprakstu: veikalu šturmešana, caurais jumts un sodrējiem noklātās sienas. Migrants ir atsavināts no savas izcelsmes zemes un kopienas, tādēļ viņam zuduši vai arī nekad

nav bijuši ētiskie orientieri. Šis vēsturiski specifiskais migranta attēlojums sasauca arī ar moderno sedentāro metafiziku, kurā, kā norāda Līsa Malki (1992), iesakņotībai tiek piešķirta morāla vērtība, savukārt pārvietotība vai atraušana no saknēm tiek uzskatīta par demoralizējošu (sk. arī MacIntyre, 1984; Butler, 2012).

Ja tie, kuri šķērsoja ētiski valstiskas robežas padomju laikā, tiek uzskatīti par migrantiem, tad tos, kuri pašreizējās Latvijas valsts teritorijā šķērso pagastu vai novadu robežas, dēvē par ienācējiem, lai gan valstiskā līmenī šie ienācēji tiek atzīti par savējiem. Tāpat kā migrants, arī ienācējs nav tikai un vienīgi socioloģiska kategorija, kas apzīmē cilvēkus, kuri dzimuši citur un apmetušies uz dzīvi attiecīgajā vietā. Apzīmējums "ienācējs", tāpat kā "migrants", arī var tikt attiecināts uz atšķirīgu domāšanu, pasaules redzējumu vai uzvedību attiecībā pret jauno mītnes vietu. Runājot par aizbraukšanu, kāda Kurzemes novada domes priekšsēdētājs man teica, ka emigrācija apdraud vietējo kultūru: "Pēdējo 70 gadu laikā pazuduši trīs no četriem cilvēkiem. Vienīgi patriotisms un ekonomika var mūs glābt." Viņaprāt, tas nozīmē, ka nepieciešams kopt vietējo kultūras identitāti ne tikai kā ideoloģisku projektu, bet arī kā ekonomisku projektu. Pēdējos gados novadam izdevies saņemt starptautisku finansējumu vietējās kultūras uzturēšanai un kopšanai. Novada vadītāja "patriotisma un ekonomikas" vīzija izrādījusies auglīga. Taču ne visi iedzīvotāji to atbalsta:

Mēs redzam starpību starp cilvēkiem, kuriem ir vietējās saknes, tiem, kuriem ir vietējā sajūta, un tiem, kas ieradušies kā migranti no citurienes. Mums ir daži ienācēji, kuriem ir negatīva attieksme pret to, ko darām. Mums te ir līdzīga situācija kā ar krieviem Rīgā, kuriem viss vienalga un kuri labprāt pievienotos Krievijai. Viņi [ienācēji] ir no citurienes un viņiem šķiet, ka vietējā kultūra nav vajadzīga, ka mūsu [latviešu] nav tik daudz un ka tādēļ nevajag uzsvērt vēl atsevišķu vietējo identitāti.

Kā skaidroja novada vadītājs, daļa šo ienācēju, no kuriem kāds acīmredzot bija arī deputātu kārtā, uzsver citu, tīri ekonomiski orientētu attīstības vīziju. Tā kā es biju jau kādu laiku uzturējusies novada centrā, ievēroju, ka daži no tiem, kas aktīvi piedalās vietējās identitātes kopšanā, dēvē sevi

par ienācējiem. Kad es šo jautājumu izvirzīju sarunā ar novada vadītāju, mūsu tālākā saruna attīstījās šādi:

DD: Bet jums taču ir ienācēji – cilvēki no citām vietām, pagastiem, kas atbalsta vietējo kultūru un paši tajā aktīvi piedalās.

Vadītājs: Paldies Dievam, ka mums viņi ir. Daži no viņiem ir ļoti labi cilvēki. Piemēram, Liene, viņa nav vietējā. Viņa ieprecējās. Mums ir daži ļoti labi piemēri. Dažas sievas folkloras kopā nav vietējās. To sauc par integrāciju. Mums nav nekas pret ienācējiem, bet ja ienācējs sāk diktēt savus noteikumus...

DD: Vai tas nozīmē, ka cilvēki kļūst par ienācējiem, ja viņi neuzvedas pēc vietējiem likumiem, tradīcijām? Vai tas nozīmē, ka tie, kas ir integrējušies, nav ienācēji?

Vadītājs: Nē, es viņus par tādiem neuzskatītu. Ir kādi pūristi, kas tā varbūt domātu, bet es nē.

Šajā sarunā redzams, ka kategorijas “migrants” un “ienācējs” darbojas kā ētiskas kategorijas, ar kuru palīdzību nošķirt pareizu vai atzīstamu rīcību no nepareizas. Kaut arī situācija sarežģījās, tiklīdz to sākām šķetināt, un sarežģītos vēl vairāk, ja izskatītu katru ienācēja gadījumu, kategorija “ienācējs” visā visumā tika saistīta ar ekonomiski orientētu dzīves pasauli, jo ienācēju attīstības vīzija bija saistīta ar meža industriju, nevis kultūras kopšanu. Tas gan nenozīmēja, ka visi socioloģiski definējami ienācēji aizstāvēja šādu vīziju, bet to atbalstīja tie, kas arī ētiski palika ienācēji. Kā norāda Aija Priedīte (2012), arī latviešu kanonliteratūrā ienācēji tika uzskatīti nevis tikai par tādiem, kuri nesen ieradušies, bet par tādiem, kuri izjauca vietējo harmoniju.

Šis vēsturiski veidojies pretstats starp ekonomiski un ideoloģiski orientētām dzīves pasaulēm, piešķirot ideoloģiski orientētai pasaulei ētisku vērtību, savukārt ekonomiskai – tikai utilitāru saturu, tiek pārņemts arī uz diskusijām par mūsdienu aizbraukšanu un emigrāciju plašākā nozīmē. Tas saistīts arī ar to, ka politiskā emigrācija vai bēgļu gaitas attaisnotas un pat augsti vērtētas ne tikai Latvijas vēsturē (Bela, 2011), bet arī starptautiskajā praksē. Kā raksta Karolina Folisa (*Karolina Follis*), Eiropas Savienības valstu

patvēruma piešķiršanas likumdošana atzīst par bēgļiem tos, kuri cieš no politiskas vajāšanas, taču ne tos, kuri dodas bēgļu gaitās ekonomisku apsvērumu dēļ (Follis, 2012; Szmagalska-Follis, 2011). Ja politiskā migrācija tiek uzskatīta par vardarbības rezultātu, tad ekonomiskā migrācija tiek uzskatīta par indivīda izvēli, lai gan tas ir ļoti apšaubāms uzstādījums, ņemot vērā to socioekonomisko situāciju, kurā atrodas daudzas no tā sauktajām “jaunattīstības valstīm”, kuras vēl ik pa laikam plosa dažādas dabas katastrofas.⁶⁰ Šis iesakņojies uzskats, ka emigrācija politiskās brīvības apstākļos var būt vienīgi indivīda izvēles jautājums un kā tāda ir ētiski apšaubāma no nacionāli valstiskas perspektīvas, ignorē ekonomiskās, politiskās un sociālās dzīves organizācijas formu un prakšu vardarbību (Benjamin, 1996 [1913–1926]; Butler, 2012).

Dzīvojama dzīve

Aizbraukšanai, tāpat kā jebkurai cilvēka rīcībai, reti kad ir viens noteicošais iemesls. Taču gan ikdienas, gan politiskajā, gan pētnieciskajā diskursā vērojama tendence meklēt tieši to – aizbraukšanas galveno noteicošo iemeslu, iespējams, lai to novērstu un tādējādi apturētu aizbraukšanu. Nenoliedzami, ir daudz vieglāk domāt, ka šis iemesls ir viegli identificējams un novēršams, nevis apsvērt domu, ka nepieciešama fundamentāla ekonomiskās, sociālās un politiskās dzīves reorganizācija.

Kā redzams 19. gadsimta beigu un 20. gadsimta sākuma izteikumos par izceļošanu, Šķiltera kritizētie “Latvijas buržuāziskie vēsturnieki” uzskatīja, ka zemnieku izceļošanu izraisījusi “izceļošanas kāre”, “ļaužu tumšais prāts” un “gudru vīru trūkums” (Šķilters, 1928: 5), tātad neracionālas, ideoloģiski uzkurinātas kaislības, nevis saprāts. Šķilters citē I. Krodznieku, sakot, ka, ja visiem būtu izdevies izceļot, “Latvijas gan tad mums nebūtu”. Tādējādi latviešu vēsturnieki piedēvēja izceļošanu zemnieku netikumiem, nevis objektīviem

⁶⁰ Karolina Folisa raksta par ekonomiskā migranta kategoriju: “Piemērojot šo kategoriju cilvēkiem, kuri netiek atzīti par politiskas vajāšanas upuriem, šie cilvēki tiek simboliski izslēgti no bēgļu kopienas un raksturoti kā cilvēki, kuri devušies pāri robežai pēc savas izvēles, nevis nepieciešamības spiesti.” (2011: 118)

sociāliem apstākļiem, kas atbrīvoja viņus no sarežģītā uzdevuma kritiski izvērtēt sociālpolitisko un ekonomisko iekārtu, kurā viņi darbojās. Šķilters oponē šiem uzskatiem, pretī likdams savu interpretāciju, kura uzsvēr strukturālus iemeslus: slikto ekonomisko situāciju, strauju labības cenu krišanos un dzimtbūtniecību, kas ekspluatēja zemniekus, bieži atstājot tos pilnīgā badā (Šķilters, 1928). Taču ne viens, ne otrs skaidrojums nav pašpietiekams. Kā redzams no Vitas Zelčes redakcijā publicētās Krišjāņa Valdemāra sarakstes, zemnieku izceļošanu ietekmēja gan viņu grūtais stāvoklis, gan saklausītās runas, ka Krievijā viegli var dabūt zemi (Zelče, 1997, 1999). Ne visi zemnieki, kas atradās grūtā stāvoklī vai bija saklausījušies dažādas runas, izceļoja, tātad konkrēta rīcība izrietēja no strukturālu faktoru mijiedarbes ar subjektīviem iemesliem, kas varēja būt gan ekonomiski, gan sociāli, gan politiski. Mēģinājumi izceļošanu piedēvēt vienam noteicošam iemeslam nav daudzpusīgs sociālās realitātes skaidrojums, bet politiski vai ideoloģiski ievirzīts arguments. Tā kā sociālās realitātes interpretācija netiek radīta vakuumā, bet ir daļa no argumenta, tad ir pilnīgi saprotams, ka interpretācijas cenšas cita citu atspēkot vai papildināt, stratēģiski uzsverot vienu faktoru vairāk nekā kādu citu.

Līdzīga situācija attiecībā uz aizbraukšanu vērojama šodien. Sarunās ar Latgales un Kurzemes novadu iedzīvotājiem bieži vien kā pirmais un primārais iemesls tam, ka cilvēki aizbrauc uz ārzemēm vai aiziet uz pilsētām, tiek minēts darba trūkums: "Darba ta' nav; ko ta' viņi te darīs?" Taču garākās sarunās parasti iezīmējas sarežģītāka bilde. Pat tad, ja uzmanību pievērš tikai ekonomiskajai sfērai, iemeslu kopums ir gana plašs: kredītu slogs, nepietiekamas algas, dzīves dārdzība vai vienkārši "bezizeja", kā to nosauca viena Kurzemes novada iedzīvotāja, ar kuru bieži sarunājos pētniecības gaitā. "Ja alga ir Ls 400 un kredītos jānomaksā tikpat, kā tad tādu darbu var ņemt?" viņa prātoja. Savukārt Latgales novada pagastā, kurā strādāju, bija grūtības atrast kādu, kurš strādātu par grāmatvedi par Ls 220 mēnesī. Tā paša Latgales pagasta puisis, kurš strādāja par būvinženieri novada domē, rēķināja, ka normālai dzīvei – tādai, ka varētu ēst, ko gribas, un vēl atļauties nopirkt mašīnu, kas laukos ļoti nepieciešama – vajadzētu trīs reizes lielāku algu, nekā viņam ir šobrīd. "Te jau tomēr viss ir dārgāks", viņš teica. "Pat kreisais benzīns te ir dārgāks nekā Rīgā. Ja te var nopirkt par septiņdesmit pieciem santīmiem [litrā], tad es zinu vietas Rīgā, kur var dabūt par septiņdesmit."

Mani dati, kā arī citi līdz šim veiktie pētījumi, kas koncentrējas tieši uz aizbraucējiem, uzrāda arī citus iemeslus, tajā skaitā neapmierinātību ar skolu sistēmu, birokrātiju, ierēdniecības attieksmi vai vienkārši cilvēku attieksmi citam pret citu (Indāns u. c., 2006; Lulle, 2009). Jāpiemin arī Mihaila Hazana raksts 2010./2011. gada Pārskatā par tautas attīstību, kurā tiek aprakstīti aizbraukšanas plāni Latvijas iedzīvotāju vidū. Hazans norāda, ka ekonomiskas dabas apsvērumi ir svarīgi, taču ne vienmēr ir dominējošie. Pat tādi cilvēki, kuriem ir darbs, plāno aizbraukt, jo jūtas “neapmierināti ar valstī notiekošo” vai citādi ierobežoti (Hazans, 2011: 91).

Aizņemoties no politikas filozofes Džūdītas Batleres, varētu šo apstākļu kopumu apzīmēt ar jēdzienu “dzīvojama dzīve” (*livable life*), ar ko es saprotu dzīvi, kurā ir iespējams ne tikai izvilkt pliku dzīvību, bet kaut cik stabili uzturēt tādu eksistenci, kuru cilvēks uzskata par labu esam (Butler, 2004: 8). Jēdziens “dzīvojama dzīve” pievērš uzmanību robežšķirtnei starp dzīvojamu un nedzīvojamu dzīvi, no kuras izriet konkrētas darbības, piemēram, emigrācija. Es vēlos atšķirt šo jēdzienu no “labas dzīves” tādēļ, ka tautas valodā “laba dzīve” tiek attiecināta uz ekonomiski nodrošinātu dzīvi, lai gan morāles filozofijā šis jēdziens tiek izmantots, lai apzīmētu tikumīgu, pareizu dzīvi (piem., MacIntyre, 1984). Jebkurā gadījumā arī jēdzienā “laba dzīve” ir pozitīvs saturs, savukārt es vēlos uzsvērt robežšķirtni starp dzīvojamu un nedzīvojamu dzīvi.

Kā norāda Batlere, atsaucoties uz Hēgeli, papildu spējai nodrošināt sevi ar iztiku un citiem nepieciešamiem resursiem, tādiem kā izglītība un veselība, nozīmīga dzīvojamās dzīves sastāvdaļa ir arī cilvēka atzīšana (*recognition*) diskursīvās un materiālās attiecībās ar līdzcilvēkiem un valsti. Atzīšana attiecībās ar līdzcilvēkiem un varu ir nozīmīgs subjektivitātes veidošanas elements. Tas, kā cilvēks tiek atzīts vai uzrunāts kā noteikta veida subjekts šādās sociālās varas attiecībās, veido viņa/viņas pašizpratni un rīcībspēju.⁶¹ Citiem vārdiem sakot, jautājums nav par atzīšanu vai neatzīšanu vispār, bet

⁶¹ Jēdziens “atzīšana” tiek ņemts no Hēgeļa darbiem, sevišķi Hēgeļa diskusijas par kunga un kalpa attiecībām “Gara fenomenoloģijā” (*The Phenomenology of Spirit*) (Hegel, 1979 [1807]; Markell, 2003: 93). Lai gan politiskajā teorijā tas tiek izmantots debatēs par multikulturālismu un grupu identitāti publiskajā telpā, šeit to vēlos piemērot arī cilvēkam kā sociālai būtnei.

gan par to, kā cilvēki tiek atzīti konkrētās attiecībās. Dzīve var kļūt mazāk dzīvojama, ja cilvēks netiek atzīts kā subjekts pēc tiem parametriem, kuri veido viņa/viņas pašizpratni un rīcībspēju. Ja attiecībās ar valsts pārvaldes institūcijām cilvēks tiek uzrunāts tikai un vienīgi kā disciplinējams subjekts vai darbspēks, nevis kā dzīva, elpojoša un radoša būtne, tad ilgstoša šāda veida situācija var novest pie secinājuma, ka dzīve nav dzīvojama, kam, savukārt, var sekot emigrācija.

Klasisks piemērs ir geju, lesbiešu vai transpersonu emigrācija dēļ tā, ka Latvijas publiskā telpa ne tikai neatzīst viņu eksistenci, bet to aktīvi noliedz, tādējādi padarot dzīvi nedzīvojamu. Cilvēks sevi neatpazīst heteronormatīvajā publiskajā telpā, ikdienā jūtas apspiests, tādēļ nolemj mainīt dzīves vietu. Māris Sants ir vispazīstamākais šādas emigrācijas piemērs, taču ir arī citi (Ruduša, 2012). Aizbraukšana kā iespēja ir pastāvīgi klātesoša daudzu LGBT (lesbiešu, geju, biseksuāļu un transpersonu) aktīvistu dzīves repertuārā. Turklāt tā ir klātesoša ne tikai marginalizētu grupu pārstāvju iespējamo rīcību klāstā, bet arī profesionāļu, piemēram, operdziedātāju vai pētnieku, kā arī lauku iedzīvotāju rīcības repertuārā.⁶² Šim jautājumam vairāk pieskaršos nākamajā nodaļā.

Netverami dzīvojamu dzīvi veidojoši faktori var būt tikpat nozīmīgi, cik skaidri identificējami ekonomiskie faktori, taču tie reti kad tiek uzskatīti par objektīviem, tātad pamatotiem. Pārsvarā tie tiek uzskatīti par subjektīviem faktoriem, tādējādi aizbraukšana tiek piedēvēta tikai un vienīgi personiskajai izvēlei vai “labākas dzīves meklēšanai”, nepievēršot uzmanību sociālajai un politiskajai videi, kura tikpat lielā mērā padara dzīvi (ne)dzīvojamu kā nepietiekama alga. Turklāt “nepietiekama alga” ne vienmēr nozīmē naudas trūkumu, bet var norādīt arī uz nesaderību starp cilvēka ieguldīto darbu un resursiem – tajā skaitā izglītību un kvalifikāciju –, un apmierinājumu, ko viņš vai viņa saņem darbā.

Šis sarežģītais apstākļu kopums, kurš rezultējas dzīvojamā vai nedzīvojamā dzīvē, bieži vien ir mulsinošs, tādēļ nav brīnums, ka cilvēkiem gribas izveidot secīgi saliktu hierarhisku iemeslu sarakstu, kas statistiski sakārtotu

⁶² Sk. Arņa Altena rakstu par to, kādi faktori ietekmē studentu un profesionāļu lēmumus par atgriešanos vai palikšanu ārvalstīs, kur iegūta izglītība. (Altens, 2012)

mulsiņošo un nepadevīgo sociālo realitāti, vai arī ķerties pie visvieglākā no ceļiem, norādot uz aizbraucēju netikumiem vai ētiski apšaubāmo rīcību. Šādos gadījumos pārdomu vērts ir arī jautājums par to, kuram tiek piedēvēta vai kurš uzņemas būt autoritāte, lai interpretētu rīcību un tās ētiskos aspektus. Šos jautājumus labi ilustrē kāda mana saruna Kurzemes pusē.

Ciemos pie saviem informantiem Kurzemes piekrastes ciemā saviesīgā pasākumā, kurā piedalījās arī kāds vīrietis, kuru līdz šim nebiju satīkusi. Šajā ciemošanās reizē pateicu saviem informantiem, kuri bija kļuvuši par draugiem, ka pēc projekta noslēguma dodos strādāt kādā ārvalstu universitātē. Vīrietis rosināja uz sarunu par to, vai mana aizbraukšana ir patiešām pareizi motivēta un jautāja "nu pasaki man, kāpēc tu brauc prom?". Jūtot, ka jautājums nav pavisam nevainīgs, es, tāpat kā daudzi citi, ar ko iepriekš biju runājusi, pavisam īsi paskaidroju, ka tā alga, kas mani sagaida kā universitātes pasniedzēju pēc projekta beigām, ir nepietiekama, lai nodrošinātu dzīvi. Saņēmis atbildi, ko bija sagaidījis, vīrietis man retoriski jautāja: "Bet tu taču esi apģērbusies un paēdusi, vai ne?" Ar šo viņš vēlējās pateikt, ka manas vēlmes un ekspektācijas noteikti pārsniedza pamata vajadzības, tādējādi padarot manu aizbraukšanu par izvēli, nevis spiestu lietu. Viņaprāt, es nebiju bezizejas stāvoklī, tādēļ mana aizbraukšana bija apliecinājums tam, ka es savas materiālās vajadzības vērtēju augstāk par ētiski pareizu rīcību, respektīvi, palikt uz vietas un censties strādāt, lai uzlabotu kolektīvo labklājību ar savu fizisko klātbūtni.

Šādi ievirzīta, saruna nekādi nevarēja izvērsties man par labu. Taču, turpinot sarunu, es teicu, ka manu aizbraukšanu veicina arī neapmierinātība ar citiem darba un sabiedriskajiem apstākļiem un ka jaunā darba vieta ne tikai nodrošina pietiekamu algu, bet arī interesējas par manu pētniecību un kopā ar mani vēlas veidot vidi intelektuālai izaugsmei. Turklāt mana piesaiste Latvijas pētnieciskajai telpai netiek pilnībā sarauta, tā kā ieguvēji būsīm abi.

Taču vīrietis bija neatlaidīgs un vaičāja, kas man traucē sēdēt Latvijā, lasīt un kopt savu intelektuālo kapacitāti. Viņš vēlējās uzsvērt, ka, par spīti tam, ka Latvijā varu darīt visu to pašu, ko citur, esmu izvēlējusies aizbraukt, ka tā ir mana izvēle, nevis apstākļu spiesta lieta. Protams, apstākļos, kad neviens nedraud ar tankiem vai deportācijām, tā ir brīva izvēle tādā izpratnē, ka nepastāv tiešs vardarbības drauds. Taču, kā norādījis Mišels Fuko, brīvība pastāv

vienīgi varas attiecībās (Foucault, 1988). Produktīvā vara, kuru analizēja Fuko, pakļauj indivīdus, vienlaicīgi veidojot tos par noteiktiem subjektiem ar noteiktu izvēļu repertuāru; tātad dod tiem rīcībspēju un brīvību izvēlēties šī repertuāra ietvaros.

Taču vairāk par to, vai aizbraukšana ir mana izvēle vai apstākļu spiesta lieta, mani interesē tā pozīcija, kuru vīrietis ieņēma, lai apšaubītu manus aizbraukšanas iemeslus. Es skatījos uz vīrieti un prātoju, vai viņa morālā autoritāte izrietēja no paša darbības. Kā vēlāk noskaidrojās, vīrietim pieder business, kurā pirms krīzes tika nodarbināti diezgan daudz vietējie iedzīvotāji. Taču business ticis pamanīts tādēļ, ka tā īpašnieks mēģinājis maksāt pēc iespējas mazāk. Man nav bijusi iespēja pārbaudīt šo faktu ārpus manu informantu teiktā, taču tas, ka vīrietis sagaidīja, ka viņa darbinieki būs apmierināti ar mazumiņu, šķita atbilstoši viņa nostājai saistībā ar manu aizbraukšanu.

Acīmredzot, tā nebija viņa paša rīcība, kas deva viņa diskursam leģitimitāti, bet gan nacionāli valstiskā ētiskā tradīcija, kura ironiskā kārtā saskanēja ar viņa biznesa vajadzībām. Nacionāli valstiskajā ētiskajā tradīcijā pozitīva nozīme tiek piešķirta pieticīgumam, spējai izdzīvot no mazumiņa un savilkt jostu, ja nepieciešams. Šo uzsver pat tie (vai varbūt sevišķi tie?), kuri paši nebūt nedzīvo no mazumiņa. Mūsu sarunā vīrietis uzņēmās soģa lomu, jo tajā brīdī viņš pārstāvēja ētisku tradīciju, kurai viņš jutās piederīgs pat tad, ja viņa paša rīcība to, iespējams, neatspoguļoja. Šī tradīcija – kā uzskatu un argumentu kopums – deva viņam gan leģitimitāti, gan repertuāru, ar kura palīdzību apšaubīt indivīda – tas ir, manu – rīcību. Mūsu sarunā parādījās arī tas, ka nepastāv skaidra robeža starp dzīvojamu dzīvi un nedzīvojamu dzīvi. Ne viens, ne otrs no mums neuzņēmās definēt robežu, bet abi tai mēģinājām pietuvoties sarunas gaitā. Mūsu saruna veidoja ētisko tradīciju, kura sastāv tieši no argumentiem par to, vai indivīda rīcība ir pareiza vai nē, ņemot vērā apstākļus un vispārpieņemtos uzskatus par to, kā ir labi un pareizi. Mēs nenonācām pie vienota secinājuma, bet rosinājām viens otra un apkārtējo domāšanu.

Mans mērķis šajā nodaļā bija ieskicēt nacionāli valstisko ētisko tradīciju kā argumentu kopumu par aizbraukšanas iemesliem un sekām. Jautājumi, par kuriem tiek debatēts tradīcijas ietvaros ir šādi: kādām jābūt cilvēka morālajām saistībām ar līdzcilvēkiem un ar valsti? Vai un kā aizbraukšana šīs saistī-

bas pārrauj? Kur ir robeža starp attaisnojamu aizbraukšanu un aizbraukšanu vieglākas vai labākas dzīves meklējumos? Vai mēģinājumi uzlabot dzīvi tik tiešām ir nosodāmi? Uz nevienu no šiem jautājumiem nav skaidras atbildes, taču debates par tiem – publiskas un privātas – veido nacionāli valstisko ētisko tradīciju šajā vēsturiskajā momentā.

Ja šajā nodaļā ieskicēju to, kā aizbraukšana izskatās no nacionāli valstiskās ētiskās tradīcijas perspektīvas, kā šī vēsturiski veidojusies ētiskā tradīcija tiek izmantota par mērauklu, lai izvērtētu aizbraukšanu, tad nākamajā nodaļā ilustrēšu to, ka aizbraukšana ir pastāvīga klātbūtne lauku iedzīvotāju dzīves pasaulēs, tādējādi pati kļūstama par mērauklu rīcības izvērtēšanai. Ja šajā nodaļā palikšana vai būšana uz vietas bija atskaites punkts, ar kura palīdzību tika vērtēta aizbraukšana, tad nākamajā nodaļā atskaites punkts būs aizbraukšana. Ja būšana uz vietas tika vairāk vai mazāk pieņemta par normu līdzšinējā ētiskā tradīcijā un migrācija kā novirze no šīs normas, tad kā šobrīd izskatās to cilvēku dzīves pasaule, kuri ir uz vietas, bet kuri diendienā sadzīvo ar aizbraukšanu?

3. nodaļa

IKDIENAS ĒTIKA UN POLITIKA: AIZBRAUKŠANA KĀ KLĀTBŪTNE UN RĪCĪBA LAUKU IEDZĪVOTĀJU DZĪVES PASAULĒ

*Apsveikumu koncerts Latvejis radejā.
Katrīna nu Anglejis sveic savu muosu Kristīni Īrejā.
(Latgolys Studentu centrs, 2011)*

“Mēs ar jauniešiem daudz runājam par aizbraukšanu,” saka Sanita, Latgales novada projektu vadītāja, kura brīvprātīgā kārtā strādā ar novada jauniešiem. Aizbraukšana kā došanās darba vai mācību gaitās uz ārzemēm ir pastāvīga klātbūtne manās pētniecības vietās, pat tad, ja no konkrētās vietas ir aizbraucis salīdzinoši neliels skaits cilvēku.⁶³ Tā gruzd gan jauniešu, gan pusmūža cilvēku prātos. Dažiem tas ir pašsaprotams solis pēc skolas pabeigšanas, citiem tas ir veids, kā cīnīties ar šķietami nepārvaramiem apstākļiem. Kā teica kāda Latgales novada iedzīvotāja, kuras vīrs jau astoņus gadus dzīvo un strādā Anglijā, “esam ekonomiskās situācijas varā. Tā ir nepārvarama vara”.

Iepriekšējā nodaļā analizēju nacionāli valstisko ētisko tradīciju, kurā vēsturiski dominējis pieņēmums, ka ir labi būt uz vietas un ka pārvietošanās pār administratīvām un politiskām robežām ir nevēlama. Šajā nodaļā pievērsīšu

⁶³ To gan ne vienmēr var precīzi konstatēt. Cilvēki statistiku nezina, tādas pat nav. Aprēķini tiek izteikti, ņemot vērā attiecīgā cilvēka zināšanas par to, kurš ir aizbraucis. Gadās tā, ka saka, ka nav jau tik daudzi aizbraukuši, bet, kad sāk skaitīt, tad sanāk pulka.

uzmanību tam, ka aizbraukšana ir ne tikai sociāla parādība vai ētisks drauds no nacionāli valstiskās perspektīvas, bet gan pastāvīga klātbūtne lauku iedzīvotāju dzīves pasaulē, tas ir, pieredzē balstītā pasaules uztverē un no tās izrietošā rīcībā. Aizbraukšanas ienākšana šajā dzīves pasaulē paplašinājusi lauku iedzīvotāju iespējamo rīcību klāstu. Aizbraukšana bieži kalpo kā mēraukla, lai izvērtētu dzīves apstākļus un savu spēju tos mainīt. Citiem vārdiem, uz vietas palikušo pārdomas par sevi un savu dzīvi ietver aizbraukšanu kā sociālu parādību, ar kuru viņiem jādzīvo, kā arī aizbraukšanu kā iespējamu rīcību pašu iespējamo rīcību klāstā. Daudzas ģimenes pārrunā iespēju aizbraukt kaut teorētiski, tādējādi izvērtējot savas pašreizējās dzīves izvēles. Kāda Kurzemes novada skolotāja: “Mēs ar vīru bijām Londonā 1994. gadā, ciemos pie vīra drauga. Tur pirmo reizi redzējām datoru, kad te vēl tādu nebija. Tad vēl neviens nebrauca, nevarēja jau arī. Tagad ar vīru runājam, bet tā pavisam teorētiski, ka, ja tad būtu braukuši, kad neviens vēl nebrauca, tad jā. Tad varētu vēl valodu iemācīties, vēl bijām jauni, bet tagad vairs ne.”

Dažreiz šādās teorētiskās sarunās arī nonāk līdz reālai aizbraukšanai, dažreiz nē. Dažreiz cilvēki nožēlo, ka šāda saruna uzsākta. Latgales novada iedzīvotāja stāstīja, kā 2004. gadā ar vīru bija sprieduši par savu situāciju. Un viņa izmetusi frāzi, kuru tagad nožēlo: “nu tad neko darīt, tad jābrauc prom”. Un tā vīrs, būdams uzņēmīgs cilvēks, arī aizbrauca. Nu jau astoņus gadus dzīvo un cīnās Londonā, kas nebūt nav viegli, sevišķi krīzes un pēckrīzes gados.

Sarunas par aizbraukšanu palīdz cilvēkiem orientēties situācijā. Agrāk neiedomājama rīcība ir kļuvusi par plaši izplatītu sociālu parādību un tādējādi par klātbūtni, ar kuru jārēķinās. Daudzi sev uzdod jautājumus: vai es arī varētu aizbraukt? Varbūt man arī vajadzētu pamēģināt? Vai aizbraucējiem ir citādākas prasmes nekā man? Kāpēc es palieku, ja tik daudzi dodas prom? Latgales un Kurzemes novados, kuros veicu pētniecību, aizbraukšana vairumā gadījumu tika skatīta kā drosmīgs, pat traģisks solis bezizejas situācijā, kad zudis ne tikai darbs, bet arī cerība uz labāku nākotni (sk. 5. nodaļu). Lauku iedzīvotāji neuzskata aizbraukšanu par vājuma vai netikuma izpausmi, atkāpšanos vai nodevību, kā tas vēl joprojām izskan publiskajā telpā (sk. 2. nodaļu), bet gan par darbību, kurai nepieciešama uzņēmība, drošsirdība un izturība. Kā norādīja mani sarunu biedri, “ne visi var aizbraukt”. Daudzi atgriežas; atgriežas nevis tāpēc, ka sapratuši, ka Latvijā noteikti ir labāk, bet tāpēc,



ka nav īsti varējuši izturēt grūtības, kuras jāpārvar “tur”, tajā skaitā šķiršanos no dzimtās vietas vai ģimenes locekļiem. Citiem vārdiem, veiksmīgiem aizbraucējiem nepieciešami tādi tikumi un prasmes, kas visiem nepiemīt.

Aizbraukšana ir ne tikai solis, kas tiek apsvērts, lai mainītu savus dzīves apstākļus, bet arī tiek izmantots kā valodas līdzeklis, ar kura palīdzību paust attieksmi pret kādu konkrētu jautājumu vai situāciju kopumā. Izsauciens “nu tad viss, tad jābrauc prom” kļuvis par idiomātisku frāzi, ar kuru cilvēki mēdz apzīmēt sliekšni, kad viņiem šķiet, ka vairs nav iespēju darboties pašreizējos apstākļos, ka ir izsmelti pieejamie resursi, vai nu tie ir materiāli, intelektuāli vai politiski. Kāda Kurzemes novada uzņēmēji, kuriem pieder viesu nams, pēc kārtējās inspekcijas, kurā tika izvirzītas neizpildāmas prasības, noteica, ka, viss, viņi “taisa to bodi ciet un brauc prom”. Uzņēmēji nespēja tikt galā ar nepārtrauktajām inspekcijām un bieži vien neparedzamo un nepārredzamo birokrātisko prasību slāni. Viņi plānoja pārceļt savu biznesu uz Zviedriju un cītīgi tam gatavojās, mācoties valodu un iegūstot nepieciešamās atļaujas.

Šādās situācijās sauklis “jābrauc prom” ir ne tikai norāde uz robežšķirtni starp dzīvojamu un nedzīvojamu dzīvi (sk. 2. nodaļu), bet arī aicinājums uz darbību, uz aizbraukšanu kā protestu pret pastāvošo lietu kārtību, kad citi politiskās darbības vai līdzdalības veidi nav pieejami vai iedomājami individuālajā vai kolektīvajā repertuārā.⁶⁴ Kā Pētera Krīgera citātā iepriekšējā nodaļā, ir cilvēki, kas izvēlas aizbraukšanu (un arī nodokļu nemaksāšanu) kā savu politisko stratēģiju (Sprance, 2010). Uz to norāda arī daži Latvijas valdības taupības politikas kritiķi, sakot, ka šī politika ir nevis ekonomisks, bet politisks panākums, jo nesastapās ar plašām protesta akcijām, daļēji tādēļ, ka cilvēki izvēlējās “balsot ar kājām” (Hudson, Sommers, 2010; Rodrik, 2012). Lai gan publiskajā telpā plašu protestu trūkums tiek skaidrots ar to, ka latvieši ir pacietīgi vai ka viņiem nav tāda mentalitāte kā grieķiem, kuri iet ielās, ir svarīgi apsvērt sociālos faktoros, piemēram, publiskās socialitātes formas vai emigrāciju, kas ietekmē politiskās prakses vai to trūkumu, nevis skaidrot politiskās prakses tikai ar laika un telpā nemainīgas etniskas mentalitātes palīdzību.⁶⁵ Kā teica viena radošās industrijas pārstāve, kura 2012. gada pirmajā pusē emigrēja no Latvijas, “mums tikai tādēļ nav bijusi revolūcija, ka ir pastāvējusi iespēja aizbraukt”.

Protams, nebūtu pareizi apgalvot, ka visi, kuri aizbrauc, uzskata savu darbību par protesta aktu. Taču aizbraukšanu var uzskatīt par politisku, ja to vērtē kā “vājo ieroci”, kā to aprakstījis antropologs Džeimss Skots (*James Scott*), ko izmanto cilvēki, kuri citādi nespēj mainīt situāciju (Scott, 1987). Aizbraukšana ir arī sava veida attieksmes paušana. Par to liecina aizvainojums, sarūgtinājums un naidis, ko aizbraucēji bieži vien izjūt pret Latvijas politiku un valsts pārvaldi (sk. 5. nodaļa, Lulle, 2009). Uz šo sarūgtinājumu un naidu norāda arī diasporas politikas veidotāji Latvijā, kuri to bieži vien izjūt, mēģinādami vērst aizbraukušo skatus atpakaļ uz Latviju. Pēc viņu domām, jāpaiet kādam laikam, lai šis aizvainojums norimtu, un tad atkal varētu mēģināt šos cilvēkus piesaistīt Latvijai. Diasporas politikas veidotāji šo aizvainojumu un sarūgtinājumu piedēvē afektīvam stāvoklim kā novirzei no psiholoģiskās

⁶⁴ Aija Lulle (2009) savā darbā citē Ivetas Kešānes maģistra darbu, kur izskan radnieciski novērojumi. Sk. arī Kešāne (2011).

⁶⁵ Skatīt Daces Dzenovskas un Ivana Arenasa rakstu par publisko socialitāti un kolektīviem politiskiem subjektiem Latvijā un Meksikā. (Dzenovska, Arenas, 2012)

normas. Piedalījos kādā diasporas politikas plānošanas sanāksmē, kurā valsts ierēdne izteica cerību, ka šis aizvainojums un naidis norimsies un cilvēkiem radīsies siltas jūtas pret dzimteni un atbildība pret Latvijas valsti. Lai gan aizbraukšanu kā sava veida protestu nevar uzskatīt par apzinātu politisku rīcību, naida un sarūgtinājuma afekts ietver politiskās mobilizācijas potenciālu, kuru diasporas entuziasti cer neitralizēt, panākot cilvēku atgriešanos nācijas klēpī.⁶⁶

Aizbraukšana ir politiska arī tādā izpratnē, ka tai ir politiskas sekas, sevišķi, ja tā notiek masveidā, tādējādi varai liekot satraukties. Kā redzams Ivara Indāna pieminētajos Kalvīša citātos 2. nodaļā, vispirms Kalvītis nosauca aizbraucējus par patērētājiem, no kuriem nekāda labuma tāpat nebūs, bet, vēlāk, apjauzdams aizbraukšanas apjomu, izteicās, ka aizbraukšana var radīt nopietnas darbaspēka trūkuma problēmas, tādējādi atzīdams aizbraukšanas kā masveida sociālas parādības potenciālās politiskās sekas (Indāns, 2006). Kā liecina manas sarunas ar lauku iedzīvotājiem, aizbraukšanas seku apzināšanās aizbraucēju un palicēju vidū rada motivāciju pievienot arī savu devumu šādu politisku seku radīšanai, kas nozīmē, ka aizbraukšana kā rīcība var kļūt apzināti politiska tieši tāpēc, ka tā vairs nav individuāla, bet kolektīva.

Šajā nodaļā analizēšu aizbraukšanu kā lauku iedzīvotāju jaunu dzīves pasaules elementu, kura klātbūtne jūtama šādos veidos: kā attiecības ar aizbraukušajiem; kā reāla rīcības iespēja, tajā skaitā protesta solis; un kā mēraukla, pēc kuras izvērtēt savu dzīvi, savus tikumus un prasmes. Sākšu ar empīriskos datus balstītu iztīrījumu par to, kā aizbraukšana ir mainījusi dzīves pasauli palikušajiem, apsverot, vai Latvijas laukiem piemērojami tādi jēdzieni kā “transnacionālais sociālais lauks” vai “transrobežu sociālais lauks”, kas tiek izmantoti migrācijas pētniecībā (Basch et al., 1994; Levitt, 2001; Stephen, 2007; Levitt, Glick Schiller, 2004). Tālāk analizēšu aizbraukšanas kā rīcības iespējas klātbūtni lauku iedzīvotāju dzīves pasaulē, pievēršot uzmanību tam, kā šī iespēja strukturē dzīvi, kā cilvēki izvērtē savas spējas aizbraukt un kā gatavojas aizbraukšanai. Visbeidzot, analizēšu aizbraukšanu kā politisku rīcību, uzsverot ne tik daudz apzinātu politisku motivāciju, cik sekas, kādas tā izraisa Latvijas sabiedrībā, kuras labi apzinās arī paši aizbraucēji.

⁶⁶ Šis grāmatas 4. nodaļā es pievēršos afektam kā analītiskam un politiskam potenciālam.

Aizbraukšana un transnacionālisms

Aizbraukšana ir tautas valodā izmantots jēdziens vai “tautas kategorija”, kas atšķiras no tādām politiskām un analītiskām kategorijām kā emigrācija, cirkulārā migrācija, svārstveida migrācija un citām. Cilvēki ikdienā nelieto migrācijas kategorijas un par tām bieži vien vai pārsvarā neko nezina. Taču aizbraukšanai ir sava specifiska nozīme ikdienas sarunās. Tā nav izplūdusi kategorija, kas apzīmē visa veida došanos prom no laukiem vai no Latvijas. Vispirms tā tiek attiecināta uz došanos uz ārzemēm, nevis uz kādu no lielajām Latvijas pilsētām. Turklāt īslaicīgi darba periodi ārzemēs – no pāris mēnešiem līdz pusgamam – parasti netiek uzskatīti par aizbraukšanu. Aizbraukšana ir notikusi tad, ja cilvēks pārsvarā dzīvo ārzemēs un Latvijā ierodas ciemos. Jau agrāk minētās Latgales novada iedzīvotājas vīrs, kurš dzīvo Anglijā jau astoņus gadus un uz Latviju atbrauc ciemos vienreiz vai divreiz gadā, ir aizbraucis. “Mums ir ģimene tikai uz papīra,” saka sieviete. Ja šajā gadījumā ir notikusi aizbraukšana, tad Aijas Lulles (2010) analizētajā Gērnsijas gadījumā lielais vairums tur strādājošo Latvijas iedzīvotāju nav aizbraukuši šādā izpratnē. Ņemot vērā Gērnsijas salas likumdošanas specifiku, kas ļauj viesstrādniekiem uzturēties salā tikai deviņus mēnešus gadā, daudzi Latvijas iedzīvotāji, kas periodiski strādā Gērnsijā, dzīvo starp divām vietām, abas uzskatot par mājām (Lulle, 2010). Šāds pārvietošanās modelis destabilizē dzīves vai māju teritorializāciju vienā noteiktā nacionālā vai lokālā telpā un uzskatāms par transnacionālu (Lulle, 2010; Levitt, 2001). Lielais vairākums cilvēku, kuri devušies prom no Latvijas, gan nedzīvo šādā transnacionālā telpā, bet, kā sarunā teica sieviete, kura jau septiņus gadus dzīvo Anglijā, “viņiem ir tā robeža prātā, viņi nedzīvo gan te, gan tur”.

Bieži cilvēki izmanto afektīvus kritērijus, lai noteiktu, vai kāds cits vai paši uzskatāmi par aizbraucējiem. Piemēram, kā aprakstu 4. nodaļā, dažkārt palikušie ģimenes locekļi psiholoģisku iemeslu dēļ noliedz, ka cilvēks aizbraucis, un stāstot saīsina laiku, kuru cilvēks pavadījis ārzemēs. Kāda meitene, kura studē ārzemēs, bet vasaras pavada Latvijā, man stāstīja, ka viņa jūtas aizbraukusi, jo viņa jūtas labi tajā vietā, kurā viņa ir, un, domājot par nākotni, viņa saista sevi ar citurieni, nevis Latviju. Kad viņa atbrauc uz Latviju, viņai ļoti patīk Rīga, viņai patīk Jāņi, viņa visu saredz gaišās krāsās. Meitene

atceras savus studiju gadus Latvijā, kad strādāja valsts iestādē un vakaros mācījās maģistrantūrā, un to visu darīja, dzīvodama kādus 40 km ārpus Rīgas. Meitene cēlās četros no rīta, lai paspētu izlasīt, kas jāizlasa pieciem mācību kursiem. Lasīja trolejbusā, vilcienā, gandrīz pa ielu ejot. Gulēja ļoti maz. Tā lielākā bēda bija algas dienā, kad pēc garajām darba stundām saņēma “grašus”, ar kuriem bija grūti izdzīvot. Tagad meitene saņem *Erasmus Mundus* stipendiju, lai studētu ārzemēs, un tur vēlas palikt.

Šādai aizbraukšanai, kad cilvēki dodas prom ilgstošās darba vai mācību gaitās uz ārzemēm, ir pastāvīga klātbūtne arī to cilvēku dzīvēs, kuri paliek uz vietas. Cilvēkiem ir konkrētas saites ar draugiem, radiem vai paziņām, kuri ir aizbraukuši. Kāda Kurzemes novada veikalniece bieži brauc uz Īriju ciemos pie dēla un diviem mazbērniem. Cienādama mani ar vīnu un zefīriem “Maigums”, viņa stāstīja, ka viņai ļoti patīk viņas darbs, citādi patiešām brauktu dzīvot uz Īriju, kura viņai arī ļoti patīk. Daudzas mammas un vecmāmiņas ir apguvušas datorprasmes un *Skype* tehnoloģiju, lai sarunātos ar bērniem un mazbērniem. Citas vecmāmiņas savukārt audzina mazbērnus, kuru vecāki strādā ārzemēs (Sebre, Krūmiņa, 2012). Cilvēki sazvanās un sarunājas par to, kāds laiks, kas jauns, kurš nomiris, kurš apprecējies. Daudziem attiecības ar aizbraukušajiem ir arī netiešas, izmantojot portālu *draugiem.lv*. Ārzemēs esot, cilvēki mēdz pieteikties *draugiem.lv* un aktīvi meklē paziņas vai sen pazaudētus draugus. Vairāki mani informanti stāstīja, ka veci kursa biedri, ar kuriem sen zuduši sakari, atraduši viņus *draugos* un tieši pēc tam, kad bija aizbraukuši uz ārzemēm. Citi uz vietas palikušie palīdz uz brīdi atbraukušajiem radiem un draugiem sarunāt vizītes pie ārstiem un ierēdņiem vai nopirkt teātra biļetes. Dažiem citiem bērni, kas strādā ārzemēs, samaksā sanatorijas apmeklējumu vai protēzes. Vēl citi, kā, piemēram, Latgales novada pagasta vadītāja, rēķinās ar to, ka atbrauks tie, kas ārzemēs, un samaksās komunālos maksājumus.⁶⁷

Šīs konkrētās saites ievieš jaunas dimensijas lauku iedzīvotāju dzīves pasaulē. Aizbraukšana ietekmē viņu sociālo un materiālo dzīvi pat tad, ja

⁶⁷ 2012. gada 14. aprīlī notikušajā konferencē “Latvieši pasaulē – piederīgi Latvijai” Ārlietu ministrijas Speciālu uzdevumu vēstnieks diasporas jautājumos Rolands Lappuķe stāstīja, ka pēc Latvijas Bankas aprēķiniem ārzemēs dzīvojošie 2011. gadā uz Latviju pārskaitījuši 350 miljonus latu.

viņi paši paliek uz vietas. Migrācijas literatūrā šādas izmaiņas sociālajās un materiālajās darbībās tiek aprakstītas ar jēdzienu “transnacionālisms” palīdzību. Ar to apzīmē gan migrantu darbību un dzīves pasauli, kā Aijas Lulles (2010) analizētajā Gērnsijas gadījumā, gan arī to sociālo lauku, kurā migrāciju izdzīvo palicēji (Basch et al., 1994; Levitt, 2001; Stephen, 2007; Glick Schiller, 2005). Grāmatā “Neierobežotās nācijas: transnacionāli projekti, postkoloniāli stāvokļi un deteritorializētas nācijvalstis” (*Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments and Deterritorialized Nation-States*), kura ievieša transnacionālisma jēdzienu migrācijas pētniecībā, autore definē transnacionālismu kā “procesus, kuru rezultātā imigranti veido un uztur daudzpusīgas sociālas attiecības, kas savieno viņu izcelsmes un mītnes zemes” (Basch et al., 1994: 8). Autore norāda, ka jēdziens izmantots arī postkoloniālā teorijā, kas pārsvarā kritizē kultūru teritorializēšanu un norobežošanu reprezentācijās, tas ir, tekstos un dažādos medijos, taču uzskata, ka šī pieeja ir pārāk abstrakta un ka, sekojot migrantu darbībai, uzmanība jāpievērš materiālai dzīvei un sociālām attiecībām. Turklāt jēdziens “transnacionālisms” tika ieviests kā labojums iepriekšējam pieņēmumam, ka migranti laika gaitā iesakņojas jaunajās mītnes zemēs un zaudē saikni ar savu izcelsmes valsti (Basch et al., 1994). Grāmatas autore parāda, kā migranti no Filipīnām, Haiti un Grenadas uztur pastāvīgas saiknes ar savām iepriekšējām mītnes zemēm un jūtas tām neatraujami piederīgi, jo pastāv konkrētas materiālas attiecības ar ģimeni, kā arī tādēļ, ka jaunajās mītnes zemēs viņi nereti tiek diskriminēti rases vai etniskās piederības dēļ. Turklāt migrācijas apjoms Haiti, Dominikas Republikā un Grenadā ir tik liels – piemēram, lielākā daļa Grenadas pilsoņu dzīvo ārpus valsts –, ka šo valstu valdības aktīvi veido transnacionālu valsts politiku, uzskatot emigrantus kā valstspiederīgos un, kā Haiti gadījumā, izveidojot ārzemēs dzīvojošiem savu vēlēšanu apgabalu. Šādas darbības iedzīvina transnacionālas valsts vai nācijas modeļi, kas kļūst aizvien aktuālāks daudzām emigrācijas valstīm (Bernal, 2004; Caglar, 2006; Larner, 2007).

Taču transnacionālā dzīvē piedalās arī tie, kuri paliek uz vietas. Vēl vairāk, arī pati vieta var mainīties, iegūstot jaunas dimensijas attiecībās ar to vietu, uz kuriem masveidā dodas iedzīvotāji. Pegija Levita grāmatā “Transnacionālie ciematnieki” (*Transnational Villagers*) raksta par “transnacionāliem sociāliem laukiem”, kuros darbojas gan tie, kas pārvietojas, gan tie, kas

attiecīgajā brīdī paliek uz vietas (Levitt, 2001). "Transnacionālais sociālais lauks" apzīmē sociālo un materiālo attiecību tīklu, kuru kopīgi iedzīvina gan migranti, gan palikušie ģimenes locekļi, draugi un paziņas. Šis tīkls stiepjas aiz konkrētās lokalitātes ģeogrāfiskajām vai administratīvajām robežām un iekļauj transnacionālas darbības un iztēli. Levita raksta, ka "transnacionālie sociālie lauki ietver visus sociālās dzīves aspektus. Lai gan tie pārsvarā rodas uz to ekonomisko attiecību pamata, kas veidojas starp migrantiem un palicējiem, sociālas, reliģiskas un politiskas saiknes arī veido šo lauku" (2001: 9).

Levitas aprakstītais Miraflores ciemats Dominikas Republikā (Levitt, 2001) vai Linnas Stīvenas (*Lynn Stephen*) aprakstītie Oahakas štata ciemati Meksikā (Stephen, 2007) uzskatāmi par transnacionāliem. Ciematu ainavās redzamās pusceltās betona mājas atšķiras no ciemata vecajām būdelēm un stāsta par migrācijas ceļā iegūtajiem līdzekļiem un cerībām. Šo puscelto māju īpašnieki pelna naudu *El Norte* (ziemeļos) un mājas ceļ pakāpeniski, kad ir pieejami nepieciešamie līdzekļi. Ciematu veikalos tiek pārdoti dažādi ASV produkti, apkalpojot migrantus, kā arī vietējos iedzīvotājus, kuri pieradināti pie ASV produktiem. Uz ielām redzamas reklāmas pakalpojumiem, kuri sevišķi nepieciešami transnacionālai dzīvei – naudas pārvedumu pakalpojumu reklāmas, transporta uzņēmumu reklāmas un citas. Haiti gadījumā, kā raksta Nina Glika Šillere, izveidojusies vesela industrija, kas orientēta uz migrantiem nepieciešamiem pakalpojumiem (Basch et. al., 1994). Dominikas Republikas Miraflores ciematā telefona pakalpojumus var saņemt uzreiz pēc pakalpojumu pasūtīšanas, savukārt Dominikas Republikas galvaspilsētā uz pieteikto pakalpojumu jāgaida ilgi. Tas tādēļ, ka Miraflores iedzīvotāji tik bieži sazvānās ar saviem radniekiem un draugiem ASV, ka ievilkta telefona līnijas viņu mājokļos ir izdevīgāk nekā valsts galvaspilsētā (Basch et. al., 1994).

Kurzemes un Latgales novados, kuros veicu savu pētniecību, ciematu un pilsētu ainavās neredz šādas izmaiņas, kas liecinātu par aktīvu transnacionālu materiālu un sociālu attiecību klātbūtni. Lauku un ciematu ainava ir būtiski mainījusies, taču tas nav noticis tikai aizbraukšanas un/vai transnacionālas dzīves rezultātā. Lauku teritoriju un lauku pilsētu ainavās redzamas pamestas viensētas, tukšas daudzdzīvokļu mājas, taču tas nav tikai aizbraukšanas rezultāts. Tas ir ilgstošu demogrāfisku pārmaiņu rezultāts, kuru analizēšu šīs grāmatas 4. nodaļā.

Daudzi lauku iedzīvotāji ikdienā iedzīvina konkrētas sociālās un materiālās attiecības ar aizbraukušajiem. Viena Latgales novada skolotāja seko līdzī sava dēla gaitām ar īsziņu un *Skype* palīdzību un spēj ļoti precīzi aprakstīt viņa ikdienas gaitas un dzīves apstākļus. Pašvaldību iestādes – pagastu pārvaldes un skolas – izjūt aizbraukšanu, jo pagastā brīvu dzīvokļu nav, taču daudzi dzīvokļi daudzstāvu mājās stāv tukši, jo to īpašnieki ir ārzemēs. Ziemas vai vasaras brīvdienās pilsētu vai ciematu centru ielas kļūst apdzīvotākas, veikaliem palielinās apgrozījums. Kāds ir atbraucis apprecēties vai nokristīt bērnu. Lauku iedzīvotāju dzīvē parādās transnacionāli elementi, taču nevar teikt, ka lauku ainava ir radikāli transnacionalizējusies, kā tas redzams Meksikas un Dominikas Republikas ciematu gadījumos. Latvijas lauku sociālais lauks – tas ir, laukus veidojošais sociālo un materiālo attiecību kopums – nav viendabīgs. Tas nav pilnībā transnacionāls. Drīzāk to var uzskatīt par daudzslāņainu, par tādu, kur transnacionālas attiecības un darbības pastāv līdzās ar darbībām un attiecībām, kuras tiecas uz ierastās vides uzturēšanu un uzlabošanu, vienlaikus cīnoties ar pamestības un tukšošanās klātbūtni.

Jāpiezīmē, ka jēdziens “transnacionālisms” izriet no vēsturiski nosauktas izpratnes par attiecībām starp nāciju un valsti, izpratnes, kur politiskā nācija neeksistē ārpus valsts veidošanas un uzturēšanas darbībām, tādējādi padarot jēdzienus “valsts” un “nācija” gandrīz vai par sinonīmiem. Izvērtējot transnacionālisma jēdziena piemērotību Austrumeiropas kontekstam, antropoloģe Katrīna Verderija (*Katherine Verdery*) (1994) norāda, ka transnacionāls Austrumeiropā būtu precīzāk saucams par transvalstisku, jo nacionālas kopienas var pastāvēt neatkarīgi no valstiskām robežām. Respektīvi, politiska un nacionāla kopiena nav viens un tas pats, kā tas ir pierasts šī jēdziena lietojumā Rietumos. Tādējādi precīzāk būtu runāt par transvalstiskiem un transetniskiem procesiem un darbībām. Ja, runājot par lauku iedzīvotāju transvalstisko dzīves telpu, šī atšķirība nešķiet tik nozīmīga, tad tā kļūst būtiska diasporas politikas kontekstā, kam šobrīd aktīvi pievērsusies Latvijas ierēdniecība un politiskās elites (sk. Epilogu). Latvijas valsts politika attiecībā uz valstspiederīgajiem ārzemēs uzskatāma par tādu politiku, kura veido un uztur transvalstisku etnisko kopieni. Lai gan formāli netiek izslēgta arī saiknes uzturēšana ar Latvijas pilsoņiem, kas nav etniski latvieši, simboliskā un praktiskā darbība šobrīd nenoliedzami uzsver saikni ar etnisko diasporu. Kaut politika ir vērsta

uz etnisko diasporu, transvalstiska dzīve ir arī tiem Latvijas pilsoņiem, kuri neidentificējas kā etniski latvieši. Iespējams, ka viņu transvalstiskā eksistence saistīta tieši ar konkrētām vietām, nevis valsti kā tādu, un drīzāk uzskatāma par translokālu. *Ryanair* reisā no Londonas uz Rīgu sastapu divas krievu valodā kā dzimtajā valodā runājošas sievietes. Viena kopā ar 15 mēnešus veco meitu devās apciemot septiņdesmitgadīgo māti Daugavpilī, savukārt otra devās uz Daugavpili uzraudzīt ģimenei piederošā dzīvokļa remontu, jo “meistari esot izēduši skapjus un izdzēruši bāriņu”. Mūsu sarunas gaitā mēs pārrunājām šo sieviešu dzīvi Londonā, kā arī viņu konkrētās saites ar Daugavpili un Rīgu. Vienīgais transvalstiskais elements bija pases viņu kabatā. Citādi mūsu saruna un tajā ietvertā dzīve bija translokāla.

Var secināt, ka jēdziens “transnacionāls” neietver visas tās iespējamās robežas, kuras cilvēki šķērso aizbraukdami un atbraukdami. Viņi šķērso arī lokālas robežas, kā arī dažādu identifikācijas režīmu robežas. Linna Stīvena savā etnogrāfijā par Oahakas štata ciematiem un migrāciju uzsver, ka migrācijas procesā šo ciematu iedzīvotāji šķērso ne tikai valstu robežas, bet arī dažādu politisku iekārtu, sociālu kontekstu un etnisku un rasu režīmu robežas (Stephen, 2007). Tādējādi, norāda Stīvena, precīzāk ir runāt par transrobežu darbībām, nevis transnacionālām darbībām.

Arī Latvijas aizbraucēji šķērso dažādas robežas un hierarhijas. Daži cilvēki ar augstāko izglītību kļūst par pasta iznēsātājiem vai “slotas operatoriem”. Citi izjūt sevi kā “otrās klases pilsoņus” jauno mītnes zemju publiskajā telpā. Daži, kā kādas Kurzemes novada skolotājas vīrs, dodas “iekšējā emigrācijā”, pirms šķērso valstu robežas un, atrodoties ārzemēs, mēģina, kaut nesekmīgi, izrauties no latviešu emigrantu tīklu tvēriena un integrēties britu sabiedrībā. Turklāt tas, kādas hierarhiju konfigurācijas ir izveidojušās aizbraucēju jaunajās mītnes zemēs, ietekmē uz vietas palikušo izpratni par sevi Eiropas Savienības varas attiecību hierarhijās. Kad es pirmo reizi apmeklēju Īriju 1995. gadā ar jauno Latvijas pasi, šķērsoju robežu ar zināmu lepnumu un izjutu vēsturisku solidaritāti ar īriem, kuri tāpat kā latvieši cīnījušies par savu neatkarību. Man nav ne jausmas, ko toreiz domāja īru robežsargi, bet atmiņā palikusi šī lepnuma sajūta. 2010. gadā, kad šķērsoju Īrijas robežu, lai dotos uz zinātnisku konferenci, pie sevis prātoju, ka sajūta ir cita. Es apsvēru iespēju, ka Īrijas robežsargi skatās uz mani un domā par darbaspēku. Es būtu

norakstījusi šo sajūtu uz savu profesionāli uztrenēto jutīgumu pret hierarhijām, ja kādas teātra izrādes laikā, kuru apmeklēju Dublinā, nebūtu uzsākusi sarunu ar vecāku kungu. Kādu brīdi runājām par izrādes saturu, līdz kamēr viņš man jautāja, no kurienes esmu. Uzzinājis, ka esmu no Latvijas, kungs no-teica: “*Good workers those Latvians are!*”⁶⁸

Tātad aizbraukšana kā sociāla parādība un ar to saistītās hierarhijas strukturē arī to dzīves, kuri paliek uz vietas vai šķērso valstu robežas citu iemeslu dēļ. Individīdam nav jāpiedalās aizbraukšanas procesā, lai tā būtu klātesoša un veidotu transvalstisku vai transrobežu dzīves pasauli. Tālāk no- daļā analizēšu aizbraukšanas klātbūtni palikušo dzīvēs – kā mērauklu, kā re- ālu rīcības iespēju un kā politisku rīcību.

Aizbraukšanas klātbūtne

Ja iepriekšējā sadaļā runāju par transrobežu sociālo lauku, kuru vei- do gan transvalstiskas, gan translokālas, gan arī cita veida robežas šķersojō- šas attiecības un darbības, šeit gribu pievērsties aizbraukšanai kā mērauklai, pēc kuras Latgales un Kurzemes novadu iedzīvotāji izvērtē savu dzīvi, kā arī aizbraukšanai kā vienai iespējai šo iedzīvotāju iespējamo rīcību klāstā. Pret- statā agrāk aprakstītajām sociālajām un materiālajām attiecībām šī klātbūtne ir grūti tverama, taču tā izmaina dzīves pasauli, tas ir, cilvēku izpratni par soci- ālo realitāti, kā arī valodas repertuāru, ar kura palīdzību indivīdi reprezentē savu pieredzi un rīcību, kā arī top un pārtop par noteikta veida subjektiem.

Šis aizbraukšanas klātbūtnes aspekts nonāca manā uzmanības lokā, kad pētniecības gaitā es atkal un atkal saskāros ar to, ka cilvēki ikdienas sa- runās piesauca aizbraukšanu, lai stāstītu par saviem dzīves apstākļiem un viņu iespējām tos mainīt. Maniem sarunu biedriem bija zināms mans pētniecības temats, kas arī varēja ietekmēt to, ka viņi piesauca aizbraukšanu sarunās ar mani. Taču es piedalījos pietiekami daudzās sarunās pietiekami ilgā laika posmā, lai mans tiešais mērķis kļūtu par otrā plāna elementu. Turklāt dau- dzas šīs sarunas nebija organizētas kā intervijas, bet drīzāk notika pa ceļam

⁶⁸ Tukul. no angļu val.: “Labi gan strādnieki tie latvieši!”

uz kādu pasākumu vai braucot mašīnā, vai lielākā cilvēku grupā, kurā mana klātbūtne nebija galvenais organizējošais elements. Tādējādi ir pietiekams iemesls teikt, ka aizbraukšanas klātbūtne ir ikdienas realitāte.

Šajās sarunās aizbraukšana parādījās kā iespēja izklūt no pašreizējās situācijas. Aizbraukšana pastāvīgi tika apsvērta. Daži cilvēki tai lēnām gatavojās, citi to piesauca, lai attaisnotu, kāpēc nevar uzlabot savu situāciju aizbraucot, savukārt citi to atlika, cerēdami, ka lietas mainīsies. Kāda Latgales novada pagasta pārvaldes priekšsēdētājs, ar kuru biju iepazinusies novada attīstības plānošanas sanāksmē, pēc sanāksmes uzsāka neformālu sarunu, kurā dalījās ar savām domām par attīstības iespējām pagastā. Jāpiezīmē, ka šī bija pavisam parasta parādība – respektīvi, formālās plānošanas sanāksmes gaitā tika runāts par to, vai siltināt bērnodārzu, ierīkot rotaļu laukumu un kurus ceļa gabalus remontēt. Taču pēc tam neformālās sarunās parādījās nopietnākas problēmas, ar kurām saskārās pagasta cilvēki, piemēram, veselības aprūpes un neatliekamās medicīniskās palīdzības pieejamība, ciemu un pilsētu tukšošanās, algu politika un citas lietas. Kaut attīstības plānošanu sīkāk iztirzāju 5. nodaļā, vēlos norādīt uz to, ka lauku iedzīvotāju un pašvaldību ierēdņi neuzskata, ka nopietnas problēmas var risināt ar attīstības plānu palīdzību. Un tā šajā pēcplānošanas sarunā pārvaldes priekšsēdētājs norādīja uz nesaskaņu starp lielo darba apjomu, ārkārtīgi zemo pagasta budžetu, kā arī viņa paša zemo algu – Ls 80 uz rokas. Šī nesaderība un tās radītās dzīves un sadzīves grūtības viņam diendienā lika domāt par aizbraukšanu, taču viņa veselības stāvoklis neļāva to darīt. Vienlaikus aizbraukšana kalpoja kā mēraukla, ar kuras palīdzību pagasta pārvaldes vadītājs izvērtēja savu situāciju un pastāstīja par to arī man, tādējādi pieņemdams, ka aizbraukšana ir publiski atpazīstama realitātes mēraukla.

Tāpat par aizbraukšanu domāja Agita, Latgales novada tautas skaitītāja, pie kuras atgriezīšos 4. nodaļā. Ikdienā šī pusmūža sieviete iztika no maziem neoficiāliem darbiņiem un piemājas saimniecības. Vīrs un dēls, kā daudzi citi, pelnīja naudu, vadādot benzīnu no Krievijas. Lai gan sieviete pēdējo 25 gadu laikā nav pat līdz Rīgai tikusi, viņa teica, ka ir nopietni sākusī domāt par prombraukšanu. Agrāk viņa neesot varējusi, bija jākopj slimā māte, bet, kopš māte nomirusi, sieviete esot par to sākusī domāt un arī pārrunāt šo iespēju ar savu ģimeni: “Savējiem jau lēnām sēju to domu galvā, lai pierod.”

Arī Kurzemes novadā, kur socioekonomiskā situācija bija labvēlīgāka, cilvēki runāja par aizbraukšanu. Ar Maiju iepazīnos pašā pētniecības sākumā, kad mēnesi nodzīvoju Kurzemes novada piekrastes pagastā. Dzīvoju Maijas piemājas saimniecības pirts namiņā un redzēju, kā Maija ikdienā apkopa lopus un putnus, kā arī apsaimniekoja kādu pagasta tūrisma vietu. Maijas vīrs strādāja 60 km attāļajā pilsētā. Maijai ir divi bērni – vecāks dēls, kurš cieš no iedzimtas slimības, un septiņus gadus veca meita. Maija arī aktīvi piedalījās pagasta sabiedriskajā dzīvē, pat nodibināja sabiedrisku organizāciju, lai popularizētu vietējo tūrismu un uzņēmējdarbību. Kad sāku pētniecību, Maija man stāstīja par savu brāli, kurš dzīvo Īrijā, taču viņa nevarēja atcerēties, kurā pilsētā. “Tad jāprasa mammai,” Maija teica. Ar Maiju tikos regulāri pētniecības gaitā uz īsākām un garākām sarunām un divus gadus pēc pētniecības uzsākšanas aizbraucu pie Maijas aprunāties par dzīvi. Maija stāstīja, ka, par spīti nemitīgai strādāšanai, nespēj nomaksāt nodokļus, kredītus un rēķinus, kā arī visai padārgos veselības aprūpes pakalpojumus slimajam dēlam. Noguruši no tā, ka smags darbs nerezultējas dzīves apstākļu uzlabošanā vai atvieglošanā, Maija ar vīru bija sākuši runāt par aizbraukšanu, ielikuši sludinājumu avīzē par mājas pārdošanu. Kaut nekas Maijas ikdienas dzīvē neliecināja, ka viņi gatavojas aizbraukt, aizbraukšana glūnēja ap stūri kā iespēja. Dažbrīd teorētiska, dažbrīd reāla. Šķita, ka Maija neticēja, ka kāds tiešām viņu māju pirks, tādēļ aizbraukšana bija teorētiska iespēja, kura, iespējams, kļūtu reāla, ja uzrastos pircējs. Izskatījās, ka Maijas ģimene bija aizbraukšanu ielikusī likteņa rokās: sak', ja sanāks, tad brauksim, ja ne, tad cīnīsimies tepat. Aizbraukšana pat vairs nebija proaktīva rīcība, bet likteņa pirksts apstākļos, kad ģimene vairs īsti nezināja, ko vēl varētu darīt, lai uzlabotu savu situāciju. Ģimene nebija nabadzīga, taču viņus nepameta sajūta, ka viņi nemitīgi cīnījās un ķepurojās, lai nesāktos strauja lejupslīde. Viņi bija noguruši un vēlējās pārmaiņas.

Kurzemes novada uzņēmēji Ināra un Agris, kuriem pieder viesu nams un restorāns, visus divus gadus, kamēr es ar intervāliem apciemoju viņus, gatavojās uz aizbraukšanu. Mūsu pirmajā sarunā 2010. gada vasarā Ināra un Agris stāstīja, ka gatavojas veidot biznesu Zviedrijā. Jau tika veikti sagatavošanās darbi, abi kārtoja Zviedrijā nepieciešamās atļaujas un mācījās zviedru valodu. Ināras māsa jau kādu laiku dzīvoja Zviedrijā. “Nebrauca vieglu naudu

meklēt, bet gan sakārtot sevi,” tā Ināra. Jautāti par aizbraukšanas iemesliem, Ināra un Agris piesauca nodokļu slogu, uzņēmējdarbības vidi un nospiedošo birokrātisko sistēmu. Neilgi pirms manas vizītes Ināra un Agris bija piedzi-vojuši kārtējo epizodi, kuru izmantoja kā paradigmatisku piemēru. Agris bija salasījis gailenes tuvējā mežā, kuras Ināra bija ievietojusi viesu nama resto-rāna pusdienu piedāvājumā. Tieši tajā dienā ieradās inspektori, kuri piepra-sija uzrādīt gailēņu izcelsmes dokumentu. Tā kā Inārai un Agrim tāda nebija, tad inspektori uzlika viņiem sodu un pieprasīja šādu dokumentu sagatavot. Apjukuši un aizvainoti par momentā uzlikto sodu un pieprasīto dokumentā-ciju, Agris un Ināra tomēr sagatavoja dokumentu, kurā aprakstīja, kā Agris svētdienas rītā gāja mežā lasīt sēnes. Abi salīdzināja šo epizodi ar savu līdzsi-nējo pieredzi, gatavojoties biznesa uzsākšanai Zviedrijā. Viņi apgalvoja, ka Zviedrijā varas iestādes palīdz uzņēmējiem ar padomu, nevis ar sodu.

Gandrīz divus gadus vēlāk, kad atkal apciemoju Ināru un Agri, viņi vēl nebija aizbraukuši, taču joprojām gatavojās. Iepriekšējā sezonā viņiem bija gadījies izdevīgs līgums ar lielu grupu, kas uzturējās viņu viesu namā vairāk nekā mēnesi, tādēļ viņi bija atlikuši aizbraukšanu. 2012. gada pavasarī Agris braukāja apkārt ar busiņu Zviedrijas karoga krāsās un, kā teica Ināra, pārsvarā dzīvoja Zviedrijā, kamēr viņa ar bērniem vēl bija Latvijā, gaidīdama skolas gada beigas. Abi bija nolēmuši, ka viesu namu atvērs tikai vasaras se-zonā, kamēr pārējo gadu pavadīs Zviedrijā.

Inārai un Agrim aizbraukšana nebija spontāns lēmums vai likteņa pirksts, bet gan ilgstošs process, kuram viņi gatavojās gan mentāli, gan mate-riāli. Viņi kritizēja tos, kuri aizbrauc vieglprātīgi, neprazdami strādāt ne šeit, ne tur un cerēdami uz vieglu naudu. Parasti tie esot jaunie, kuri negrib grūti strādāt, bet uzreiz tikt pie naudas. Reizēm tas izdevās, sevišķi pirms ekono-miskās krīzes, bet tas nebija ilgtspējīgi. Šie vieglprātīgie aizbraucēji mēdza braukt ciemos uz Latviju un svaidīties ar naudu. Agris stāstīja, ka viens šāds paziņa bija atbraucis un ienācis viņa restorānā pirkt pudeli Henesija. Agris viņam ieteicis braukt uz veikalu, kur šī pudele pērkama lētāk, jo restorānā tā tomēr ir dārga. Pūsis atbildējis, ka tieši tāpēc jau viņš esot atbraucis. Ināra noteica: “Šie lielībnieki jau tikai tā mētājas. Tie stiprākie jau ir tie, kas brauc prom.”

Kā redzams – un tas nav nekas jauns –, aizbraucēji un aizbraukšanas ir dažādas. Cilvēki no Latvijas aizbrauc kā augstas klases profesionāļi un kā

melnā darba strādnieki, neatkarīgi no viņu izglītības. Daži aizbrauc peļņā spontāni, citi ilgstoši gatavojas jaunas dzīves uzsākšanai ārzemēs. Daudzi mani informanti uzskatīja, ka vieglprātīgi ir maza aizbraucēju daļa. Pārējie nespēj nodrošināt sev dzīvi Latvijā un viņiem piemīt uzņēmība un izturība, kas nepieciešama veiksmīgai aizbraukšanai. Lauku iedzīvotāji uzskata, ka dažreiz pat tie, kuri aizbrauc vieglprātīgi, iemācās strādāt, jo aizbraukšana saistīta ar darbu, uzņēmību un izturību.

Varētu pat teikt, ka tas, kā cilvēki aizbrauc un cik veiksmīgi viņi aizbrauc, kļuvis par indivīda tikuma mērauklu. Līdztekus pretstatam starp palikšanu un aizbraukšanu izveidojies pretstats starp veiksmīgu un neveiksmīgu vai "labu" un "nelabu" aizbraukšanu. Lai aizbrauktu "labi", nepieciešams būt uzņēmīgam, spēcīgam un drošsirdīgam, tādām, kurš ir ne tikai spējīgs dzīvot un strādāt jaunajā vidē, bet arī sadzīvot ar to, ka trūkst mājas vai ģimene. Uz vietas palikušie apsver, vai viņi būtu tikpat uzņēmīgi un izturīgi, arī tad, ja viņi nemaz nedomā par aizbraukšanu kā par reālu iespēju.

Dažiem, kā Irinai Latgales novadā, aizbraukšana liecina par progresu un attīstību, savukārt palikšana par stagnāciju, lai gan Irina pati strādā kā attīstības plānotāja Latgales novadā (sk. 5. nodaļu). Neformālās sarunās ārpus plānošanas pasākumiem Irina man stāstīja, ka vairākums viņas draugu un paziņu ir aizbraukuši un ka viņa pati kādreiz pie sevis domā: kāpēc neaizbraucu, kad bija izdevība? Irina stāstīja par savu draugu – profesoru kādā reģionālā augstskolā, kurš nevar izdzīvot ar algu, un stāstot prātoja par reģiona attīstības iespējamību kā tādu. Irinas teiktajā bija jūtams, ka viņa uzskata, ka progress un attīstība notiek "tur", kamēr viņa pašlaik dzīvo un strādā "šeit". Lai gan Irina strādāja pie novada attīstības plāna, tas vairāk atgādināja dzīvības izvilšanas plānu, kura ambīcijas aprobežojās ar rotaļu laukumu izbūvi, ceļu remontu un ēku siltināšanu (sk. 5. nodaļu).

Pretēji tam, ka publiskajā diskursā vēl joprojām šad tad parādās nievājoši komentāri par aizbraucējiem, lauku iedzīvotāji aizbraukšanu uzskata par veidu, arī ja traģisku, kā radoši mainīt savus dzīves apstākļus. Balstot savu argumentu Hannas Ārentes (*Hanna Arendt*) un Kārļa Marksa darbos, Nikolass De Dženova (*Nikolas De Genova*) (2010) atšķir pārvietošanās brīvību kā neatsvešinātas cilvēka eksistences fundamentālu sastāvdaļu no pārvietošanās brīvības kā juridiski piešķirtām vai dabiskām tiesībām. De Dženova

raksta, ka "pārvietošanās brīvība nav atdalāma no tās cilvēces fundamentālās spējas, kas rada sociālas dzīves iespējamību, respektīvi, mūsu spējas radoši mainīt mūsu objektīvos apstākļus" (2010: 39). Marksa izpratnē, no kā De Dženova aizgūst šo pārvietošanās interpretāciju, "objektīvie apstākļi" ir daba, un spēja radoši mainīt dabu ir darbs. Taču, arī attālinoties no Marksa, vēl joprojām ir lietderīgi paturēt prātā atšķirību, kaut konceptuālu, starp pārvietošanās brīvību kā daļu no suverēnas varas piešķirtas tiesību paketes, apmaiņā pret kuru tiek pieprasīta indivīda subordinācija un lojalitāte, un pārvietošanās brīvību kā cilvēkam piemītošu spēju radoši mainīt savus dzīves apstākļus. Atgriežoties pie iepriekšējā nodaļā minētajām saistībām starp indivīdu un nacionālo valsti, skaidri redzams, ka indivīda spēju radoši mainīt savus dzīves apstākļus veido un ierobežo tas, ka indivīds nav neatsvešināts cilvēks, bet gan politisks un juridisks subjekts. Suverēna piešķirtās tiesības uz pārvietošanās brīvību vienlaikus indivīdam uzliek morālas saistības ar suverēnu, kas, izmantojot atbildības un/ vai vainas apziņas afektu, mudina indivīdu palikt, turpinot apliecināt viņa tiesības izbraukt. Tādējādi Latvijas publiskajā telpā virmo jautājums, vai indivīda aizbraukšana ir indivīda radošo spēju un brīvības izpausme vai nodevība pret valsti. Taču šīs nodaļas turpinājumā es gribētu iztirzāt vēl citu jautājumu, kas kritisku skatu pievērš ne tikai indivīda rīcībai, bet arī suverēnam: vai un kā aizbraukšana skatāma kā valsts un kolektīvās dzīves organizācijas kritika?

Aizbraukšana kā politika

Pārvietošanās izsenis bijusi politiska rīcība, kā indivīdi vai kopienas centās mainīt savus dzīves apstākļus. Par spīti tam, ka līdz pat 19. gadsimta otrajai pusei Krievijas impērijas Baltijas guberņās dzimtbūšana zemniekus piesaistīja pie muižas, radikāli ierobežojot viņu mobilitāti, zemnieki bēga no muižām, tā praktizēdami pārvietošanos kā iespēju mainīt savus apstākļus. Zemnieki, parasti vīrieši, bēga dažādu iemeslu dēļ, tajā skaitā mēģinādami izvairīties no soda vai nevēlamas sievas (Jakovļeva, nepubl.). Vēsturniece Māriete Jakovļeva apraksta zemnieku mobilitāti Kurzemes hercogistē un norāda, ka bēgšana kā protests bija sevišķi izplatīta pie Lietuvas robežas. 1738. gadā

zemnieki, kuriem bija jāpiedalās pils būvē, devās pāri muižas robežai uz Lietuvu. Zemnieki bēga arī uz pilsētām, tajā skaitā Rīgu, no kurienes viņus varēja izdot atpakaļ divu gadu laikā. Kā norāda Jakovļeva, Kurzemes hercogiste vairākkārt mēģināja panākt zemnieku atgriešanos, taču nesekmīgi. Muižām, kuras atklāja pieklīdušos zemniekus, bija pienākums par tiem ziņot, tomēr tas ne vienmēr notika.

Ja 18. gadsimtā Kurzemes hercogistes zemnieki bēga individuāli, lai izvairītos no dzīves apstākļiem konkrētas muižas teritorijā, tad Džefrijs Herbsts (*Jeffrey Herbst*) (1990) apraksta Āfrikas kopienu pirmskoloniālo un koloniālo kolektīvo praksi migrēt, mēģinot izvairīties no nevēlamas ekonomiskas situācijas vai politiskas varas, tajā skaitā no koloniālas varas. Zemes platību pieejamība padarīja iespējamu veselu kopienu pārvietošanos, lai gan tā bieži vien izraisīja arī sociālu haosu. Tomēr, Alberta Hiršmana (*Albert Hirschman*) vārdiem runājot, "izeja" nevis "balss" bija vēsturiski visizplatītākais protesta veids koloniālajā Āfrikā (Herbst, 1990: 184).

Tāpat kā zemnieku bēgšana no muižām, arī koloniālo subjektu migrācija sagādāja rūpes koloniālai administrācijai. A. I. Asivadžu (*A. I. Asiwaju*) norāda, ka 20. gadsimta franču koloniālā administrācija, kura ne pārāk rūpējās par saviem koloniālajiem subjektiem, uztraucās, kad tie sāka migrēt, un visādi mēģināja panākt to atgriešanos (Herbst, 1990). Sākotnēji franču koloniālā administrācija tiecās uzskatīt, ka migrācijas motivācija ir auglīgāka zeme vai labākas darba iespējas. Taču bēgļi devās uz britu teritorijām, kuras zemes kvalitātes vai darba pieejamības ziņā neatšķīrās no franču teritorijām. Kā izrādās, bēgļi tās uzskatīja par mazāku politisku ļaunumu. Arhīvi, kuros rodas bēgļu prasības pret franču koloniālo administrāciju, uzrāda, ka bēgļi, lai atgrieztos franču teritorijās, pieprasīja piespiedu iesaukšanas un piespiedu darba atcelšanu.

Antropologs Deivids Greibers (2011) norāda vēl uz citiem vēsturiskiem gadījumiem, kad pārvietošanās vai bēgšana kā rīcība, ar kuras palīdzību cilvēki mēģina izkļūt no bezizejas situācijām, kļuvusi politiski nozīmīga. Greibers apraksta Mezopotāmijas pilsētvalstu aizdevumu sistēmu 2400 gadus p. m. ē. Jau tad ierēdņi vai tirgotāji sāka aizdot zemniekiem naudu uz ķīlas pamata un atņemt viņu mantību, ja tie nespēja parādu atdot. Daudzi zemnieku ģimenes locekļi nonāca parādu kalpībā (*debt-peonage*). Jo vairāk tika atsavināti zemnieku

resursi, jo grūtāk tiem bija tikt galā ar situāciju. Zemnieki bēga, pameta zemi, jo baidījās no mantības atsavināšanas. Bailēs no pilnīgas sociālas degradācijas valdnieki atlaida parādus, lai zemnieki varētu atgriezties mājās (Graber, 2011: 65).

Cilvēku mobilitātes kontrole un regulācija ir arī viens no modernās nācijvalsts konsolidācijas pamatelementiem (Scott, 1991, sk. 2. nodaļu). Džefrijs Herbst apraksta, ka Āfrikas kopienu protesta migrācijām pienāca gals, kad dekolonizācijas kontekstā divdesmitā gadsimta vidū kontinentā tika konsolidētas nācijvalstis un ieviesti robežkontroles mehānismi. Lai gan cilvēki vēl joprojām mēģināja un mēģina migrēt, tie parasti nonāk bēgļu nometnēs pie kaimiņvalstu robežām (Herbst, 1990: 187). Kā antropologs Džeimss Skots savā darbā par moderno valstisko redzējumu norādījis, modernā valsts ir mobilo kopienu un subjektu ienaidniece (Scott, 1991). Viena no galvenajām modernās valsts suverenitātes izpausmēm ir mobilo iedzīvotāju piespiešana apmesties stabilās dzīves vietās un mobilitātes regulēšana (Scott, 1991; De Genova, 2010; Torpey, 1998).

Kas padara migrāciju par politisku protestu? Līdz šim iztīrātajos piemēros kritērijs varētu būt varas reakcija, mēģinot pastiprināt mobilitātes kontroli vai panākt emigrējušo atgriešanos. Respektīvi, migrācijas apjoms rada pietiekami nozīmīgu sociālu vai politisku problēmu, lai panāktu varas reakciju. Šāda veida migrācija uzskatāma par pretošanos, kaut arī indivīdiem, kuri tajā piedalās, ir atšķirīga motivācija un apziņa. Antropoloģe Lila Abu Lughoda (*Lila Abu Lughod*) (1990), rakstot par pretošanos un varu beduīnu sabiedrībā, norāda uz 90. gados pastāvošu tendenci meklēt pretošanos iepriekš neievērotās darbībās, nevis saskatīt to tikai un vienīgi organizētās pretošanās kustībās. Abu Lughoda šādu analītiski politisku tendenci saista ar kreisi orientēto rietumu akadēmiķu vilšanos iepriekšējā politiskajā rīcībā, kā arī ar varas mainīgo raksturu. Taču Abu Lughoda aicina uzmanīties no pretošanās romantizācijas, piedēvējot indivīdu darbībai motivāciju vai orientāciju, kuru viņi paši neatpazīst. Būtu nepiemēroti piedēvēt beduīnu sievietēm feminisma apziņu, kas mudina viņas pretoties negribētām precībām, ja viņas pašas savu darbību nesaskata šādās kategorijās. Tādēļ Abu Lughoda, sekodama Mišela Fuko izpratnei par varu un pretošanos, iesaka analizēt ikdienas darbību, lai analizētu varu, lai rosinātu izpratni par to, kā un izmantojot kādas darbības vara pakļauj un veido subjektus.

Kā šajā kontekstā skatāma aizbraukšana? Vai aizbraukšana uzskatāma par politisku taktiku, kas līdzīga nodokļu nemaksāšanai? Vai arī tā ir politikas negācija, par kādu to uzskata mana 1. nodaļā minētā paziņa, kura pati nesen reemigrēja uz Kanādu, kā arī Latvijas valdības taupības politikas kritiķi, uzsverot, ka taupības politika ir vairāk politisks nevis ekonomisks panākums, jo tā neradīja masu protestus (Rodrik, 2012; Hudson, Sommers, 2010).⁶⁹ Tā vietā cilvēki pauda savu attieksmi "ar kājām". Kā izpētījusi ģeogrāfe Zaiga Krišjāne un viņas kolēģi, krīzes un taupības politikas ieviešanas laikā Latviju atstāja liels skaits cilvēku, to starpā daudzi tādi, kuriem bija darbs, bet kuri nebija apmierināti ar darba vidi un dzīves apstākļiem (Krišjāne, Bauls, 2011; Hazans, 2011). Kā ekonomists Denijs Rodriks apraksta savā blogā, Latvijas valdība lepojās ar to, ka izdevās tautu pārliecināt par šīs politikas nepieciešamību un apgalvoja, ka latvieši stoiski pārcieš grūtības. Arī Latvijas mediju komentētāji bieži vien protestu trūkumu piedēvē mentalitātei, kura mudināja dienvidnieciskos grieķus ārdīties ielās, turpretim stoiskos latviešus savilkt jostas vai klusi doties prom. Tas ir pietiekami stereotipisks un vienkāršots skaidrojums, kurš ir nepiemērots, lai saprastu to, vai un kā kādā noteiktā vēsturiskā momentā veidojas politiska protesta kustība vai nē, un kādu formu tā iegūst.

Ir aizbraucēji, kuri uzskata aizbraukšanu par sava veida protestu, sevišķi labi tas redzams tad, ja iedzīvotāji neaizbrauc kredītu sloga, zema atalgojuma vai darba trūkuma spiesti. Iepriekšējā nodaļā minētie LGBT tiesību aktivisti devušies ārpus Latvijas, nespēdami realizēt dzīvojamu dzīvi Latvijas sabiedrībā. Pirms 2012. gada Baltijas praida, kad Latvijas publiskajā un politiskajā telpā virmoja dažāda veida negācijas, LGBT aktivisti sociālajos medijos vairākas reizes piesauca iespēju aizbraukt, tā izsakot savu bezcerību par publisko un politisko noskaņojumu attiecībā uz LGBT tiesību jautājumiem. Šeit redzams aktīvs politiskas attieksmes paušanas moments, kad politiskā darbība šķiet bez rezultātiem un apkārtējā vide pārāk nospiedoša. Daži izmanto iespēju un aizbrauc, savukārt citi patur aizbraukšanu kā iespēju, kad tik tiešām būs izsmēluši visas iespējas rīkoties uz vietas.

⁶⁹ http://rodrik.typepad.com/dani_rodriks_weblog/2012/06/what-i-learned-in-latvia.html

Taču ne visi aizbraucēji aizbrauc pēc tam, kad viņi ir izmēģinājuši alternatīvas politiskas taktikas. Kā norādīja jau minētais Pēteris Krīgers, cilvēki neprotestēja pret 2011. gada budžetu, jo viņi jau sākotnēji izvēlas citas politiskā protesta akcijas – emigrāciju vai nodokļu nemaksāšanu, kur abas Alberts Hiršmans uzskatītu par sava veida “izejas” opciju (Herbst, 1990). Tomēr nav tā, ka Latvijas publiskajā telpā nebūtu manāmas politiskas aktivitātes. Pēdējos gados, sevišķi lauku teritorijās, notikuši plaši protesti pret cūku fermu paplašināšanos. Pēc valdības lēmuma ierobežot preču pārvadāšanas apjomu pāri Krievijas robežai Latgales novada iedzīvotāji devās uz Rīgu, lai protestētu. Kā teica Inta, mana visbiežākā sarunu biedre Latgales novadā, “es ar’ braucu uz Rīgu. Nu kaut kas ir jādara. Tāpat jau tur nekas nesanāks, bet vismaz būsi kaut ko darījis”.

Acīmredzot attiecības starp “izeju” kā attālināšanos no varas un “balsi” kā savas attieksmes paušanu ir gana sarežģītas. Iespējams, ka nespēja politiski ietekmēt situāciju kalpo par iemeslu aizbraukšanai tikpat lielā mērā, cik aizbraukšana mazīna politisko aktivitāti. To atzīst arī pats “izejas un balss” teorijas autors Alberts Hiršmans, kurš sākotnēji savu teoriju attīstīja organizāciju un uzņēmumu kontekstā. Viņš skaidroja “izeju” un “balsi” kā divas atšķirīgas taktikas, kā ietekmēt situāciju vēlamā virzienā, mēģinādams saprast, kad un kā cilvēki izvēlējās izmantot vienu vai otru taktiku. Pēc Berlīnes mūra krišanas Hiršmans izmantoja savu teoriju, lai analizētu, kā VDR pilsoņu iespēja migrēt uz Rietumvāciju ietekmēja politisko aktivitāti Austrumvācijā (Hirschman, 1993). Uzskats, ka “izejas” iespēja mazināja politisko aktivitāti Austrumvācijā salīdzinājumā ar citām Austrumeiropas valstīm, bija diezgan izplatīts austrumvācu publiskajā telpā astoņdesmito gadu beigās. Kā rakstīja žurnālists Kristofers Hains, “iespēja atstāt VDR, kaut ar rietumvācu televīzijas palīdzību, nolaida tvaiku, savukārt Krievijā un Polijā šādas iespējas nebija un līdz ar to spiediens radīja pretspiedienu” (Hirschman, 1993: 181). Kā Hiršmans norāda, tas nav vienīgais iemesls, kādēļ atšķīrās politiskā aktīvisma līmenis. Jāņem vērā arī tas, ka VDR vāciešiem nebija tādas vēsturiskas tradīcijas, uz kuras pamata veidot solidaritāti, tādēļ sociālistiskā vara piedāvāja veidu, kā attīrīties no nacistu pagātnes, un padomju armijas klātbūtne padarīja protestu vēl mazāk iedomājamu. Turklāt VDR sistēma izmantoja piespiedu “izeju”, lai mazinātu “balsi”. Respektīvi, politisko disidentu “izeja” mazināja

politiskās kultūras daudzveidību VDR, tādējādi veicinot tās sabrukumu un inkorporāciju Rietumvācijā. Vienlaikus iespēja emigrēt, tātad “izejas” iespējas paplašināšanās, radīja apstākļus arī “balss” izmantošanai, jo iedzīvotāji redzēja, ka valsts autoritāte kļūst vājāka. Tādējādi “izeja” un “balss” papildināja viena otru.

Hiršmana analīze par emigrāciju kā sociāli un vēsturiski nosacītu politisku darbību šķiet atsvaidzinoša salīdzinājumā ar spriedelējumiem par latviešu mentalitāti. Tā skata emigrāciju kā rīcību, kas ir izzināma un interpretējama, nevis kā rīcības negāciju. Taču tieši tāda – respektīvi, kā darbības negācija – tā parādās publiskajā un politiskajā diskursā Latvijā. Partiju apvienības “Vienotība” dibināšanas pasākumā Solvita Āboltiņa teica: “Gribu uzdot ikvienam aizbraucējam vienu jautājumu. Ko tu, tieši tu, esi paveicis, lai Latvija pārvērstos par “citu” zemi?” (Āboltiņa, 2010). Āboltiņa pauda uzskatu, ka indivīdam ir jābūt morālai atbildībai pret savu tautu un valsti. Āboltiņas teiktajā redzams pieņēmums, ka aizbraukšana ir “nekā nedarīšana”, turpretim palikšana gandrīz vai pēc definīcijas nozīmē strādāšanu valsts un tautas labā. Aizbraukšana kā gandrīz vai parazitiska darbība tiek atspoguļota arī komentāros – sevišķi interneta komentāros –, kuros uz vietas palikušie pauž neapmierinātību, ka tie, kuri aizbrauc, sagaida, ka tie, kas paliek, uzlabos valsti, un tad atgriezīsies jau labākos apstākļos. Šajos komentāros izskan uzskats, ka aizbraucēji vēlas saņemt visu gatavu, taču tā ir vienkāršota un ideoloģiska aizbraucēju rīcības interpretācija. Lai izvērtētu aizbraucēju līdzšinējo un turpmāko sniegumu Latvijas vai jaunās mītnes zemes sabiedrības labklājības veidošanā, būtu jāizvērs šī nopietna analīze, kas ne tikai kvantificētu ieguldījumu nodokļu vai kādā citā skaitliskā izteiksmē, bet kritiski izvērtētu to, kas tiek skaitīts kā ieguldījums. Šajā monogrāfijā detalizēti neanalizēšu šo jautājumu, bet vairāk pievērsīšos aizbraukšanai kā politiskai rīcībai vai kā rīcībai ar politiskām sekām.

Kā uzsvēru iepriekšējā sadaļā, lauku iedzīvotāju skatījumā aizbraukšana nav uzņēmības vai darbības trūkums, bet gan uzņēmības un darbības izpausme, kuru motivē centieni mainīt dzīves apstākļus, pārvietojoties un uzsākot dzīvi citur. No varas perspektīvas, šī darbība nereti tiek traktēta kā darbības trūkums, jo šodienas vara no subjektiem sagaida gandrīz to pašu, ko vara 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā – ka tie “paliks un lūgs Dievu”, nevis dosies prom.

Emigrācija netiek uztverta kā politiska aktivitāte, bet gan kā tās noliegšana, tas sakņojas liberālā politiskās līdzdalības izpratnē, kas valda Latvijas publiskajā telpā kopš neatkarības atgūšanas. Kā norāda Džesika Grīnberga (*Jessica Greenberg*) (2010), Rasma Kārkliņa (nepubl.) un daudzi citi (piem., Hann, Dunn, 1996), pēcpadomju demokratizācijas projektu ieviesēji uzskatīja, ka bijušo sociālisma valstu pilsoņi slikti pakļaujas demokratizācijai un nepedalās politiskos procesos, tajā skaitā pilsoniskās sabiedrības veidošanā. Kā norāda Rasma Kārkliņa, dažādos mērījumos konsekventi tika apgalvots, ka Latvijā un citās pēcsociālisma valstīs trūkst pilsoniskās sabiedrības. Apstrīdot šādu apgalvojumu, Kārkliņa norāda uz to, ka Latvijas laukos ir vairāk pašorganizācijas nekā iespējams saskatīt, izmantojot tradicionālas pilsoniskās sabiedrības identificēšanas kritērijus. Džesika Grīnberga (2010) savukārt apšaubā normatīvos pieņēmumus, kuri virza demokratizācijas projektu. Viņa rosina apsvērt iespēju, ka nepiedalīšanās vai distancēšanās ir aktīvs politisks un ētisks solis, kas veido cilvēku par politisku un morālu subjektu. Grīnberga pamato savu argumentu ar Serbijas piemēru, kur jaunu cilvēku atsvešināšanās no korumpētās politikas rada telpu, kurā viņi var sevi veidot par morāliem subjektiem, kas, kā apgalvo Grīnberga, ir politisks process. Aleksejs Jurčaks (*Alexei Yurchak*) (2006) savā analizē par pēdējo padomju paaudzi, kura uzauga septiņdesmitajos un astoņdesmitajos gados, arī apšaubā normatīvu politiskās darbības modeli, kura pamatā ir pretstats starp kolaboracionismu un disidentismu. Viņš analizē darbības, ar kuru palīdzību padomju pilsoņi distancējās no politikas un veidoja savu dzīves telpu, kuru, no vienas puses, padomju valsts padarīja iespējamu, bet kura šai valstij bija nesaprotama. No normatīvo politisko modeļu perspektīvas šāda veida dzīve izskatās apolitiska, taču tā ir politiska tādā izpratnē, ka veido alternatīvu dzīves telpu.

Jautājums par to, vai emigrācija ir apolitiska vai tomēr politiska, saucas ar klasisku dilemmu: vai būt politiskam nozīmē līdzdarboties valsts reformās un/vai iesaistīties protesta akcijās, vai arī distancēties no pastāvošās iekārtas? Dž. K. Gibsona-Greiema (2006) savā darbā "Postkapitālistiska politika" (*A Postcapitalist Politics*) norāda, ka liberāli un kreisi orientēto akademiķu satraukums par sabiedrības depolitizāciju izriet no tradicionālas izpratnes par politiku, kura paredz kolektīvu organizēšanos un protesta akcijas. Tā vietā Gibsona-Greiema rosina skatīt jaunas dzīves telpas radīšanu, izmantojot alternatīvas darbības kā tikpat politisku darbību kopumu.

Lai arī skatāma kā darbība, kurai nepieciešama uzņēmība, un kā darbība ar politiskām sekām, aizbraukšanu nevar uzskatīt par politiski radikālu darbību šajā izpratnē, jo aizbraucot cilvēki neveido alternatīvu dzīves telpu, bet gan mēģina iekārtoties labāk līdzīgi strukturētā dzīves telpā. Citiem vārdiem, lai arī Lielbritānijas vai Īrijas politika šķiet sociāli labvēlīgāka, šo valstu ekonomiskā vide tiek strukturēta ar līdzīgu darbību palīdzību kā Latvijā, sevišķi šobrīd, kad Eiropas Savienības ekonomiskā telpa tiek pakļauta finansiālai disciplīnai. Cilvēki aizbrauc, lai mēģinātu rast dzīves iespējas “nepārvaramas ekonomiskas varas” apstākļos. Taču šī vara nav lokalizējama vienā konkrētā vietā, tādēļ arī jaunajā mītnes zemē aizbraucēji bieži vien viļas, lai arī sākotnējie ieguvumi, piemēram, lielākie Īrijas vai Lielbritānijas bērnu pabalsti, var likties gana pievilcīgi. Dažiem izdodas uzlabot savus dzīves apstākļus, citiem nē. Tādējādi aizbraukšana nav radikāls politisks soli, ar kuru cilvēki mēģina distancēties no noteikta pārvaldes režīma. Drīzāk aizbraukšana ir mēģinājums distancēties no konkrētas šī pārvaldes režīma ieviešanas – Latvijas valsts, ar kuru aizbraucēji izjuta morālas saistības, tādējādi sagaidot arī sapratni un atbildību no varas puses, bet kurā vilās. Ar to skaidrojama arī aizvainojuma un naida izjūta. Ja vara uzskata, ka aizbraucēji lauž savas morālās saistības, aizbraucēji uzskata, ka tās lauzusi valsts. Izrādās, ka morālās saistības nav kaut kas, ko vara uzspiež iedzīvotājiem, bet ko iedzīvotāji paši iedzīvina un šajā gadījumā to dara aizbraucot. Šāda situācijas izpratne vērojama arī dažu diasporas politikas veidotāju teiktajā. Kāda no šajā procesā iesaistītajām valsts amatpersonām vairākās sarunās ar mani apgalvoja, ka tas ir labi, ka iedzīvotāji ir dusmīgi, jo dusmas liecina par saikni ar Latviju. Ja cilvēki būtu vienaldzīgi, tad viņi būtu Latvijai zuduši. Tik tiešām, ja cilvēki aizbrauktu vienaldzīgi, tad viņu solis būtu politiski daudz radikālāks, jo distancētos no morālo saistību ietvara kā tāda. Taču tajā gadījumā, kad cilvēki aizbrauc dusmīgi vai aizvainoti, viņi apliecina saistību nozīmi. Ņemot vērā šo specifisko afektīvo saikni, ko iedzīvotāji izjūt pret valsti, var secināt, ka aizbraukšana ir politisks akts, jo tas ir ētisks akts. Tas ir solis, ar kuru palīdzību cilvēki pauž to, ka ētiskās saiknes ir nobrukušas vai pastāvējušas tikai ideoloģiski. Cilvēki vēlas paust to, ka valsts, ar kuru viņi identificējās kā ētiski nevis pilsoniski subjekti, ir viņus nodevusi.

Aizbraucēji pauž attieksmi pret konkrēto valsti, bet neapstrīd to, ka valstij un indivīdiem vajadzētu būt saistītiem ar ētiskām saitēm. Aizbraucēji neveido alternatīvas kolektīvās dzīves formas, bet pārvieto (*displace*) atbildību par sistēmiskām kapitālisma problēmām uz konkrētu valsti. Tātad, no vienas puses, aizbraukšana kā sociāla parādība ar tālejošām sekām ir protests pret konkrētas valsts politiku. No otras puses, skatot aizbraukšanas parādību ārpus vienas nācijvalsts robežām, to var interpretēt kā pašreizējā kapitālisma formas izdzīvošanai nepieciešamu darbību, jo tā “nolaiž tvaiku”, nevis rada reālu draudu sistēmai. Respektīvi, aizbraukšana atrisina spriedzi, kas veidojas vienas nacionālas teritorijas robežās, pārdalot šo spriedzi transnacionālā telpā. Tāpat kā jaunu zemju apgūšana 19. gadsimta Baltijas guberņās deva iespēju kapitālisma attīstībai, tāpat arī aizbraukšana ļauj turpināt līdzšinējo globālo ekonomisko kursu.

Taču ir vēl viens pieredzes reģistrs, ar kuru varam mēģināt pietuvoties pašreizējās attīstības trajektorijas radikālākai kritikai. Un tas ir afektīvais reģistrs, ar kura palīdzību lauku iedzīvotāji uztver un izvērtē apkārt notiekošo. Vērodams līdzpilsoņu aizplūšanu astoņdesmito gadu beigās, austrumvācu žurnālists Kristofers Hains izteicās, ka šī masveida aizplūšana viņā izraisa “fizisku un emocionālu nelabumu” (Hirschman, 1993). Viņš to uztvēra kā traģēdiju. Par traģēdiju to uztver arī daudzi lauku iedzīvotāji, kuri ikdienā izdzīvo lauku tukšošanos, kas gan nav tikai emigrācijas rezultāts, bet kuru veido arī vairākus gadu desmitus ilgstoša cilvēku plūšana uz pilsētām. Tāpat kā Kristoferam Hainam, šī lauku tukšošanās rada nelabumu tajos, kas to ikdienā vēro un piedzīvo. Nākamajā nodaļā pievērsīšos šai tukšuma izjūtai un tās analītiskajam un politiskajam potenciālam.

4. nodaļa

TUKŠUMA IZJŪTA: STARP AFEKTU UN REPREZENTĀCIJU

– Deļkuo itymā godā tik daudz ūdu?
– Ite na ūdu daudz, a cylvāku moz – vysi izbraukaliejuši pa uorzemem.
(Latgolys Studentu centrs, 2011)

Kādā mākoņainā 2010. gada aprīļa dienā pierobežas pagasta pieturā autobuss uz tuvējo pilsētu pienāk dažas minūtes par agru. Šurpceļā tas atveda bariņu pilsētas pagasta pamatskolas bērnu, taču atpakaļceļā tuvu darba dienas beigām, plkst. 16.12. – gandrīz tukšs. Pieturā autobusu gaida pagasta pārvaldes sociālā darbiniece, ar kuru tikko biju runājusi par lauku tukšošanas un aizbraukšanu. Viņa dzīvo pilsētā un pa ceļam mājās ieplānojusi ātri izskriet – galopom,⁷⁰ kā viņa teica – dažas novada pašvaldības iestādes pirms to slēgšanas plkst. 17.00. Pagasta pieturā autobusu gaidu arī es. Autobusa priekšējā sēdekļī sēd kāda sirma, apmēram 65 gadus veca sieviete. Autobusa šoferis, kuram varētu būt kādi gadi 45, gaida, kad pienāks sarakstā paredzētais autobusa atiešanas laiks, lai gan visiem skaidrs, ka neviena cita līdzbraucēja nebūs.

Šoferim pie stūres blakus vāze ar no dzijas izveidotām asterveidīgām puķēm. Sirmā kundze ļoti nopriecājas par skaistajām puķēm un jautā

⁷⁰ Tulk. no krievu val. – “galopā”.

šoferim, kur viņš tādas pircis. Izrādās, ka tās veidojusi šofera sieva. Sirmā kundze mēģina skaļi izgudrot mākslas darba tehniku. Gaidām.

"Tukšs, viss tukšs," nosaka kundze. "Agrāk tik daudz cilvēku brauca, autobusu gaidīja. Tagad neviens."

Autobusa šoferis rosās uz braukšanu: "Jā, galīgi tukšs. Visur tā ir. Daudzas mājas pavisam tukšas, pamestas." Saruna notiek krieviski.

Sirmā kundze turpina: "Vecie nomirst. Nevienam šeit neko nevajag."

Šoferis: "Jā, neko nevajag."

Kundze: "Varbūt mums te ķīnieši sabrauks? Viņi prot pacelt (podnatj) saimniecību. Mēs neprotam. Paskat', kā mums viss nolaists dibenā."

Šoferis: "Varbūt musulmaņus te atdzīs?"

Kundze: "Jā, tad viņi te daudzīs pieres pret zemi un lūgsies savu Allahu. Bet varbūt no Āfrikas tos nēģerus. Viņiem tur tuksnesis ar katru dienu iet plašumā, nepietiek vietas."

Sociālā darbiniece paskatās uz mani un klusi nosaka: "Tas par jūsu tēmu, vai ne?"

Šoferis: "Nesen biju Dānijā, tur viņu daudz. Prasu, vai strādā ar"? Saka, nē, nestrādā, slinki. Dzīvo uz pabalstiem."

Kundze: "Viņi visi tur bēgļi, var dabūt pabalstus. Mūsējie, kas brauc, latvieši vai nelatvieši, nekādi bēgļi nav. Vergi. Mūsējie visur vergi. Mēs nevaram dabūt tādu statusu. Viņi dabū politisko statusu, kaut kāda tur reliģiskā vajāšana, a mums nekā. Visi brauc prom."

Klusums. Dzirdama vienīgi riteņu čirkstoņa uz grants ceļa.

Kundze: "Skatījos Lukašenko pa televizoru. Tot tas ir vīrs, cilvēks īstajā vietā.⁷¹ Zina, kā saimniekot. Īsti globāls prezidents. Domā par ļaudīm un paceļ valsti. Kādi tur ciemi un lauki! Skaistums! Gribētu viņam papiest roku."

Klusums. Autobuss kratās tālāk. Pa ceļam neviens neiekāpj.

Kundze: "Mums te liek latviešu valodu mācīties. A es runāju vāciski. Aizbrauktu uz Zviedriju, vēl zviedru valodu iemācītos. Mācīšos valodu,

⁷¹ Tulk. no krievu val. – "lūk".

kad būs darbs. Katrs cilvēks taču domā, kā viņam labāk. Bet viņi visiem liek runāt latviski, bļin.⁷² Pat neatbild man krieviski. Biju aizbraukusi uz Rīgu, prasu, kur tāds un tāds birojs. Man saka: ko lūdzu, nesaprotu. Bļin. Nu tad runājam vāciski. Tādi pie mums cilvēki. Un galvenais, ka savējie skaitās.”

Autobuss brauc cauri pavasarīgajam mežam. “Biju mežā šorīt”, tā kundze. “Tur tik daudz sniegpulkstenišu. Balti, tik skaisti.”

Šī aina pārsteidz lasītāju ar sakarību kopu un rada spilgtu izjūtu par dzīvi mazajā lauku ciematā Latvijas pierobežā. Tā norāda uz pēcpadomju valodas politiku. Tā demonstrē arī stereotipizētu redzējumu par “musulmaņiem”, “afrikāņiem” un “ķīniešiem”, kāds valda Latvijas publiskajā telpā, kā arī uz to, ka Latvijas iedzīvotāji – gan latvieši, gan nelatvieši – dodas no laukiem uz pilsētām vai darba meklējumos ārpus Latvijas. Visbeidzot tā rada izjūtu par radikālām pārmaiņām Latvijas laukos, kur pavasaris vēl joprojām atnāk, taču ekonomiskā un sociālā dzīve ir noplakusi tik ļoti, ka drīz vairs nebūs neviena, kam priecāties par pavasara atnākšanu. Tukšsjošās mājas un autobusi apdraud nākotni, kas nav vēl redzama no tagadnes, taču tās iespējamās aprises ir jūtamas, kaut grūti vārdos izsakāmas.⁷³

Šī aina ir piesātināta ar visiem šiem aspektiem, tā nerāda tikai vienu no tiem. Mēģinājumi diskursīvi reprezentēt šīs sakarības to saplacina (Masumi, 1995; Mazzarella, 2009).⁷⁴ Šī aina visspēcīgāk rada tukšuma izjūtu kā afektīvu intensitāti, nenoteiktību un iespējamību (Masumi, 1995; Mazzarella, 2009: 292). Šajā nodaļā pievērsīšos tukšuma afektam, ar kura palīdzību ceru pietuvoties izpratnei kā afektam – par to, kas notiek Latvijas laukos, kā arī

⁷² Atvasinājums no krievu valodas lamu vārda *bladj*.

⁷³ Rakstot par afektu, Melisa Grega (*Melissa Gregg*) un Gregorijs Seigvorts (*Gregory Seigworth*) norāda, ka “afekts vienmēr norāda uz nākotni, kas nav gluži redzama no tagadnes”, taču kuras klātbūtne ir jūtama (Gregg, Seigworth, 2010: 21).

⁷⁴ Kā raksta Deivids Krouforda (*David Crawford*), “reprezentācijas problēmas ir sevišķi izteiktas sociālo pārmaiņu laikos. Sociālu procesu iespēšana tekstā ir vardarbīga. Process, kura gaitā mēs atmetam daudzus realitāti veidojošus elementus, lai attēlotu tās daļas, kuras mūs interesē (Holdsworth, 2004: 8).”

pavērt skatu uz plašākiem sociāliem un politiskiem procesiem.⁷⁵ Tāpat šajā nodaļā, smēloties antropologu, ģeogrāfu un filozofu darbos, apsvēršu afekta analītisko un politisko potenciālu.

Afekts un diskursīvā reprezentācija

Lai izceltu afekta analītisko potenciālu, nepieciešams uz brīdi apturēt lauku diskursīvas reprezentācijas Latvijas publiskajā telpā. Lai gan publiskajā telpā sacenšas vairākas reprezentācijas par laukos notiekošo, sevišķi vēlos uzsvērt divas. Pirmā ir tā, ka laukos (un arī pilsētās) notiek depopulācija, kas apdraud tautas dzīvotspēju, tas ir, cilvēku aizbraukšanas un izmiršanas rezultātā samazinās sociāli un fiziski reproduktīvo ķermeņu skaits, apdraudot tautas atražošanas iespējas. Šī interpretācija par notiekošo rodama gan pētnieku ziņojumos, gan politiķu runās, gan ikdienas sarunās. Tā parasti balstīta uz migrācijas un demogrāfijas statistiku un no tās izrietošām prognozēm, kuras uzrāda strauju iedzīvotāju skaita samazināšanos tuvajā un tālajā nākotnē. Centrālās statistikas pārvaldes 2011. gadā veiktā tautas skaitīšana uzrāda, ka iedzīvotāju skaits Latvijā samazinājies no 2,38 miljoniem 2000. gadā līdz 2,07 miljoniem 2011. gadā.⁷⁶ Dažādu pētnieku veiktās prognozes liecina, ka iedzīvotāju skaits 2030. gadā būs noslīdējis krietni zem diviem miljoniem. Šādi dati tiek interpretēti kā sociāls un nacionāls drauds. Kā minēja kādas lauku pašvaldības vadītājs: “Drīz mums [te laukos] vairs nebūs asinis, ar ko atjaunot tautu pilsētās.” Šāda interpretācija sašaurina izpratni par dzīvi kā par sociālas vai etniskas kopienas skaitlisku pastāvēšanu, aizēnojot citus tikpat, ja ne vairāk, nozīmīgus dzīvi veidojušus elementus, kurus iespējams satvert ar afekta palīdzību.

Otra reprezentācija, kuru vēlos uz mirkli apturēt, uzsver, ka migrācija no laukiem uz pilsētām un/vai no Latvijas uz ārzemēm ir dabiska parādība ceļā uz attīstību, attīstības posms, kuru Eiropā pieredzēja 20. gadsimta 70. gados. Kā man skaidroja kāds pieredzējis diplomāts sarunā par lauku tukšošanu,

⁷⁵ Kā skaidrošu šajā nodaļā, afekts sociālajā teorijā apzīmē socializācijas procesā nogulsnetas sliekšmes un izjūtas, kuras ietekmē cilvēka uztveri un rīcībspēju pirms vai papildu to diskursīvai artikulācijai.

⁷⁶ Sk. www.csb.gov.lv

“es nesaprotu, kāpēc tāds satraukums. Eiropa šo jau ir pieredzējusi. Padomju laikā pastāvēja nedabiska situācija – cilvēku un kapitāla plūsmas kontrole –, kura aizturēja attīstību. Tagad notiek dabisks process”. Šāds “transitoloģijas” naratīvs – uzskats, ka notiekošais ir dabiska pārejas vai attīstības procesa sastāvdaļa, kā rezultātā tiks sasniegtas “vēstures beigas”, tas ir, visattīstītākais kolektīvās ekonomiskās un politiskās dzīves organizācijas modelis, tikusi plaši kritizēta postsociālisma antropoloģijā. Katrīna Verderija un Maikls Burawojs (*Michael Burawoy*) jau 90. gadu beigās norādīja uz to, ka pārejas problēmas – korumpētība, neaktīva pilsoniskā sabiedrība, nacionālisms – nav tikai padomju pagātnes sekas, bet gan paša pārejas procesa augļi (Burawoy, Verdery, 1999). Respektīvi, tam, kā Austrumeiropas valstis tikušas integrētas globālajās varas attiecībās un kapitāla plūsmās, ir tikpat nozīmīga loma sociālo un ekonomisko problēmu radīšanā, kā padomju ekonomiskās un politiskās dzīves organizācijas sekām. Tāpat, balstīdams savu argumentu etnogrāfiskā pētījumā par mūsdienīgu poļu strādniekiem, antropologs Dons Kalbs (*Don Kalb*) raksta, ka Austrumeiropas populistiskais nacionālisms ir nevis Austrumeiropas atpalcības indikators, kā tas bieži tiek interpretēts rietumu presē (Buchowski, 2006), bet gan “liberālā atsavināšanas kompleksa” (*liberal complex of dispossession*) sekas (Kalb, 2009: 213). Citiem vārdiem, liberalizācijas un privatizācijas politikas rezultātā tika iznīcināta produktīvas dzīves materiālā bāze un iedibināta ekonomiska un politiska nevienlīdzība, kā rezultātā populistisks nacionālisms viegli rod atbalstu cilvēkos, kuriem atsavināti iztikas vai ražošanas līdzekļi (*dispossessed*).⁷⁷

Neizvērtējot Kalba argumenta specifiskos uzstādījumus, gribu to ievietot plašākā pētnieciskā tradīcijā, kas aicina apsvērt iespēju, ka Latvijas lauku tukšošanās ir nevis dabisks process, bet gan pašreizējā vēsturiskā momentā valdošās neoliberālās ekonomikas politikas un nevienlīdzīgo globālo varas attiecību sekas. Lauku tukšošanās norakstīšana uz dabisku lietu attīstību

⁷⁷ Jēdziens “atsavināt” šeit netiek izmantots, lai apzīmētu nelikumīgi iegūta īpašuma atsavināšanu, bet gan plašāku sociālu parādību – socioekonomiski marginalizētu sabiedrības grupu veidošanu, izmantojot ražošanas vai iztikas līdzekļu atsavināšanu. Šo atsavināšanu neveic konkrēta vara, kā tas bija padomju valsts nacionalizācijas politikas kontekstā. Tā arī nav individuāla problēma. Tā ir kapitālisma sistēmas sastāvdaļa, uz kuru norāda daudzi vēlinā kapitālisma kritiķi (piem., Harvey, 2010).

ņņem atbildību izprast, kā starptautiskā un nacionālā politika, tajā skaitā valdības ieviestie fiskālās disciplīnas instrumenti, reģionālā politika, kapitāla plūsmu regulēšana un citi faktori, ietekmē migrācijas procesus un tādējādi neatgriezeniski maina dzīvi tagadnē un nākotnē.⁷⁸ Ir tik tiešām nepamatoti paļauties uz domu, ka statistisku ekonomisku rādītāju uzlabošanās var reģenerēt to sociālo dzīvi, kura irst un kura cieši saistīta ar ekonomisko aktivitāti. Kā norādījušas Dž. K. Gibsona-Greieņa, modernā ekonomika privileģē skaitļus un padara cilvēku par darbaspēku, kura eksistence ir vien ieguldījums ekonomiskajā izaugsmē (2006: 1103). Taču valsts eksistences mērķis nav pozitīvi ekonomiski rādītāji vai noteikta iedzīvotāju skaita nodrošināšana. Tas ir labas dzīves nodrošināšana cilvēkiem, kas pastāvīgi vai īslaicīgi saistīti ar valsti. Ekonomiskā izaugsme ir tikai viens no aspektiem, kas nodrošina šādu dzīvi (sk. Cimdiņa, Raubiško, 2012). Mans mērķis nav sīki analizēt valsts ekonomisko vai reģionālo politiku, bet gan vērst uzmanību uz to, ka, noliekot malā ierastās problēmu reprezentācijas, varam pievērsties jautājumiem, kuri citādi paliek neskatīti: kas notiek ar cilvēkiem, vietām un dzīvēm? Vai un kāda nākotne ir iespējama apstākļos, kad tagadne un spēja iztēloties konkrētu nākotni šķietami sairst?

Lai piedāvātu citu redzējumu, šajā nodaļā vērsos pie afekta, kas ļauj analizēt līdz galam nepastarpinātu izjūtu nozīmi publiskās racionalitātes veidošanā un nozīmīgu sociālu pārmaiņu uztveršanā (Connolly, 2005; Berlant, 2011).⁷⁹ Antropologs Braiens Masumi (*Brian Massumi*) sociālo dzīvi dala divos reģistros: afektīvajā reģistrā kā iemiesotu intensitāti un simboliskās mediācijas un diskursīvās reprezentācijas reģistrā (Massumi, 1995; Mazzarella 2003: 293; Leys 2011).⁸⁰ Afekts Masumi interpretācijā ir iemiesota intensitāte (*embodied*

⁷⁸ Jāpiezīmē, ka par spīti tam, ka Starptautiskais Valūtas fonds un vietējie komentētāji uzskata, ka Latvija veiksmīgi pārvarējusi krīzi ar fiskālās disciplīnas palīdzību, vairāki pašmāju un ārzemju ekonomisti, piemēram, Raita Karnīte un Denijs Rodriks (*Dani Rodrik*) (2012) apšaubā panākumu kritērijus, norādot uz smago sociālo nastu, emigrāciju un nabadzību.

⁷⁹ Ar reģistru es saprotu uztveres līmeni – ķermenisku un diskursīvu uztveres novietojumu, kurā tiek veikta analīze. Afekts savieno iepriekš atšķirtus reģistrus, piemēram, prātu un ķermeni.

⁸⁰ Ruta Leisa (*Ruth Leys*) (2011) kritizē Masumi un Konoliju, kā arī citus afekta teorētiķus, ka tie uzskata afektu par nepastarpinātu un neatkarīgu reģistru, kuram nav nekāda saikne ar apziņu. Leisas raksts ir ārkārtīgi detalizēts un vērtīgs, taču tas ņņem vērā to, ka, lai gan Masumi un Konolijs argumentē, ka afektam ir identificējama eksistence, kas

intensity), veids, kā tiek uztverta pasaule visā tās sarežģītībā, pirms tā tiek kvalificēta semantiski un tādējādi vienkāršota (1995: 88). Taču afekts nav tiešs pretstats diskursīvai reprezentācijai. Kā norāda Masumi, tas ir asociāls, bet ne pirmssociāls (1995: 91). Respektīvi, izmantojot afektu, pasaule tiek uztverta ķermeniski, pirms diskursīvi tiek formulēts autonomšs subjekts ar noteiktu gribu un apziņu, kas uztver pasauli caur semantisku mediāciju. Afekts kā intensitāte ietver sociālus elementus, pagātnes pēdas, diskursīvas reprezentācijas un citus elementus (Masumi, 1995: 91). Pasaules uztveršana, izmantojot afektu, savieno sociālās nogulsnes ar iemiesoto uztveri, neatšķirot prātu no ķermeņa vai saprātu no emocijas. Kā norāda politikas filozofs Viljams Konolijs (*William Connolly*) (2005), afekts veidojas mijiedarbē ar diskursīvu reprezentāciju, socializēšanās procesā tai noslāņojoties indivīda kā publiska subjekta iespējamo izjūtu klāstā. Tieši afektīvais reģistrs ir tas, kur tveramas publiskās racionalitātes izpausmes, pirms tās tiek diskursīvi noslīpētas. Kā raksta Konolijs, mēs vispirms jūtam, ka kaut kas attiecīgajā situācijā nav pareizi, un tikai pēc tam formulējam to vārdos. Konolijs šo dēvē par viscerālo uztveri (*visceral modes of appraisal*) (2005: 27).⁸¹

Tieši tāpēc afekts un emocijas nav viens un tas pats (Masumi, 1995; Mazzarella, 2009). Emocijas ir semantiski mediētas individuāla subjekta psiholoģiskās reakcijas izpausmes, savukārt afekts attiecas uz sajūtām un izjūtām, kuras nebūt nav mediētas un subjektivizētas.⁸² Šādā izpratnē afekts ir

ir atšķirīga no apziņas un reprezentācijas, tas nav pilnīgi neatkarīgs, bet gan, kā Konolijs uzsver, veidojies socializācijas procesā.

⁸¹ Kāda mediju uzņēmuma direktors man stāstīja, kāpēc viņš atteicās veidot kontroversiālu datoru reklāmu, kurā tika attēloti divi datori – viens melns, viens balts, kamēr fonā redzams teksts “Kamēr baltie atpūšas, melnie strādā” (skatīt <http://www.delfi.lv/news/national/politics/tiesibsargs-aicina-nepublicet-diskriminejosu-datoru-reklamu.d?id=20526906>). Tad, kad viņam piedāvāts veidot šo reklāmu, viņam esot bijusi sajūta, ka tur kaut kas nav kārtībā, bet viņš īsti nav varējis formulēt, kas īsti nav kārtībā. Šis gadījums, manuprāt, ilustrē to, ka socializācijas procesā nogulsnējušās izjūtas un orientācijas tiek aktivizētas afektīvi, pirms mēs spējam tās diskursīvi izskaidrot un pamatot.

⁸² Braiens Masumi atšķir afektu no emocijām, emocijas aprakstot šādi: “Emocija ir subjektīvs saturs, sociolingvistiska pieredzes īpašību fiksācija, kas no tā brīža tiek definēta kā personiska. Emocija ir specifiska intensitāte, konvencionāls veids, kā ievietot izjūtu intensitāti semantiski un semiotiski veidotās progresijās, narativizētos darbībasreakcijas ciklos, funkcijā un jēgā. Tā ir piesavināta un atpazīstama intensitāte. Tādēļ ir svarīgi uzsvērt atšķirību starp afektu un emociju. Ja kādam šķiet, ka atšķirība ir

kolektīvs izjūtu reģistrs, kas veidojas kolektīvu socializācijas procesu rezultātā (Mazzarella, 2009; Richards, Rudnycky, 2009). Turklāt, kā norādījusi antropoloģe Anna Laura Stouler (*Ann Laura Stoler*), afekts ir arī pārvaldes objekts (sk. arī Mazzarella, 2009; Rutherford, 2009). Savā darbā “Miesiskās zināšanas un imperiālā vara: rase un intimitāte koloniālajā pārvaldē” (*Carnal Knowledge and Imperial Power: Race and Intimacy in Colonial Rule*) Stouler apraksta, kā Nīderlandes koloniālā administrācija Indonēzijā centās audzināt kolonijās dzimušos Nīderlandes pilsoņus, izmantojot tieši afektīvo reģistru, lai tie izjustu īstās saites ar Eiropu un pareizo attieksmi pret kolonijām un to iedzīvotājiem (Stoler, 2002, 2004). Tātad nepietika, ka Nīderlandes pilsoņiem, kas dzīvoja koloniālās teritorijās, bija juridiskas saiknes ar Nīderlandi. Bija nepieciešams, ka viņi afektīvi identificējas ar Nīderlandi, nevis koloniālo teritoriju un tās iedzīvotājiem. Jāpiezīmē, ka afekts kā pārvaldes instruments aktuāls arī Latvijā, kur patriotisms vispirms tiek uztverts kā pareizā izjūtu orientācija pret valsti un tautu, kas jāieaudzina “valsts ideoloģiskajos aparātos”, tas ir, skolā un ģimenē (Althusser, 1971).

Taču afektīvajā reģistrā nogulsnētās politiskās un ētiskās sliekšmes nenodrošina vien dominējošās politiski ētiskās sistēmas atražošanu, bet savienojas ar pieredzi, kā rezultātā indivīds uztver pārmaiņas, vēl nespēdams tās īsti formulēt sakārtotā naratīvā, jo nav izveidojies diskurss kā sociāls formējums, kas varētu mediēt šīs pārmaiņas.⁸³ Tādējādi afektīvais reģistrs ir ne tikai publiskās racionalitātes sastāvdaļa, bet arī uztveres līdzeklis, ar kura palīdzību bieži vien tiek tvērti sociāli procesi, kuri vēl nav atraduši savu vietu valodā. Kā raksta Lorena Berlanta (*Lauren Berlant*), “pārmaiņas ir ietekme, kas tiek izdzīvota ķermeniski, pirms kaut kas ir saprasts; kā tādas, tās ir vienlaicīgi jēgpilnas un neformulētas” (2011: 547). Tādējādi afektīvais reģistrs

izzudusi, tad tas ir tāpēc, ka afekts ir nespecifisks. Būdam nespecifisks, tas nav piesavināms un atpazīstams, tāpēc tas ir imūns pret kritiku.” (1995: 88)

⁸³ Es izmantoju jēdzienu “sliekšmes”, jo tas norāda uz to, ka politika un ētika neizpaužas tikai ar argumentiem vai principu formulēšanu un deklarēšanu, bet arī ar afektīvām orientācijām, tātad sliekšmēm. Turklāt šis jēdziens norāda arī uz to, ka pastāv tendence šādas sliekšmes dabiskot, nepievēršot uzmanību tam, kā tās nogulsnējušās socializācijas procesu rezultātā. Cilvēki bieži vien apgalvo, ka bailes no svešā ir dabiskas, pilnībā ignorējot faktu, ka spēja atpazīt to, kas ir svešs, ir socializācijas rezultāts, tāpat kā afektīvā orientācija, ar kuru tiek pausta attieksme pret svešo.

var būt arī jaunu iespēju un sliekšņu avots. Kā Viljams Macarella (*William Mazzarella*) raksturo Masumi argumentu, afekts ir “intensitāte, nenoteiktība un, visam pāri, iespējamība, kuru kultūras jēgu piešķirošā loģika vienkāršo – vai viņa vārdiem [Masumi] – kvalificē” (Mazzarella, 2009: 292).

Šajā nodaļā es analizēju afektu ne tikai tādēļ, ka tas ir lietderīgs, jo rosina citu perspektīvu par Latvijā notiekošo. Patlaban arī citur pasaulē raksturīgas fundamentālas pārmaiņas, kā arī atziņa, ka dominējošais diskursīvo reprezentāciju klāsts nav īsti piemērots, lai tās tvertu. Rezultātā afekts kļuvis analītiski un politiski nozīmīgs (Berlant, 2011; Gregg, Seigworth, 2010; Massumi, 1995; Gregg, 2010; Gibson-Graham, 2006). Pašreizējo vēsturisko brīdi pasaulē varētu raksturot kā vēlīnā kapitālisma kārtējo krīzi, tādu, kas attiecas ne tikai uz ekonomiku, bet arī uz politisko un sociālo dzīvi (Harvey, 2010; Berlant, 2011; Calhoun, 2011). Respektīvi, ekonomiskā krīze sasaucas ar reprezentatīvās demokrātijas krīzi un labklājības valsts krīzi. Kamēr eksperti izsaka bažas par valūtu stabilitāti un valstu ekonomisko un fiskālo dzīvotspēju, iedzīvotāji pauž savu neapmierinātību ar finanšu un politisko pārvaldi, iesaistoties netradicionālās politiskā protesta akcijās, piemēram, *Los Indignados* kustībā Madridē vai Volstrītas okupācijas kustībā Ņujorkā. Iedzīvotāji turpina maksāt nodokļus, kaut arī ne visi, vienlaikus nelolojot cerības, ka sociālās apdrošināšanas sistēmas spēš nodrošināt nākotni viņiem un viņu bērniem. Struktūras turpina darboties, taču ilgtermiņa plānošana šķiet kā atlieka no pagātnes, uz kuru diez vai var pilnībā paļauties (sk. 5. nodaļu). Pat tad, ja ekspertu zināšanas norāda uz iespējamiem risinājumiem, nākotne šķiet neapptverama ar esošo mehānismu palīdzību.⁸⁴ Izjūta, ka kaut kas radikāli mainās un kļūst nedrošs kvalitatīvi jaunās izpausmēs, neatstāj arī tad, ja prognozes rāda pozitīvu virzību. Pozitīvā kustība šķiet īslaicīga un neilgtspējīga. Rezultātā tagadne ir kā atkailinātu izjūtu kopums, kuru grūti interpretēt ar pieejamā diskursīvo reprezentāciju klāsta palīdzību. Gan Latvijā, gan citur pasaulē cilvēki izsakās pusvārdos un pusteikumos. Kā teica viens Latgales iedzīvotājs, “Kaut kas ir noticis, kaut kas ir nobrucis”. Kāda rīdziniece, kura nesen bija braukusi cauri aizaugušiem Vidzemes laukiem un mājām, pauda savas izjūtas, “Man sajūta bija nu tā, nu tā...”. Šīs izjūtas pulsē sasaistē ar interpretāciju

⁸⁴ Sk. Melisas Gregas darbu par vidusšķiras nedrošību. (Gregg, 2010)

un arī pārsniedz to, iet pāri malām vai, precīzāk, cilvēki sajūt lietas būtību neartikulētā veidā. Jāpiezīmē, ka es nevēlos apgalvot, ka pašreizējais vēsturiskais brīdis ir unikāls ar to, ka daudzi iedzīvotāji to izjūt kā kaut kā nozīmīga sabrukšanu. Tāpat kā kapitālisma krīzes, šādi brīži vēsturiski atkārtojas, lai arī katru reizi citādāk. Es vēlos norādīt uz to, ka pārmaiņas, kuras cilvēki izjūt, ne vienmēr ir precīzi izsakāmas vārdos, jo to aprises nav pilnībā tveramas un līdz ar to izsakāmas. Tāpat es neapgalvoju, ka šīs izjūtas ir reprezentatīvas, jo ir cilvēki, kuriem nešķiet, ka kaut kas brūk, vai arī, kuriem šķiet, ka šāda brukšana ir progresa rādītājs. Pie šī jautājuma atgriezīšos nākamajā nodaļā, kad ieskicēšu paralēlas dzīves pasaules Latvijas laukos.

Nedrošības apstākļos daudzi pētnieki un politikas komentētāji ķeras pie pazīstamiem instrumentiem un diagnosticē tagadni kā, piemēram, kārtējo kapitālisma krīzi, saskatot visur kapitālisma varas attiecības (piemēram, Harvey, 2010). Taču cilvēkģeogrāfe Dž. K. Gibsona-Greieņa (2006) aicina pētniekus kritiski izvērtēt savas afektīvās sliekšmes un kultivēt spēju redzēt atveres un iespējas šķietami noslēgtā varas attiecību lokā. Afekts ir sevišķi nozīmīgs šādā politiski ētiskā projektā.

Jāatzīst, ka pēcpadomju kontekstā nedrošība un neskaidrība nav nekas jauns.⁸⁵ Daudzi antropologi rakstījuši par “postsociālisma nedrošību” (Nazpary, 2001; Shevchenko, 2008; Humphrey, 2002; Oushakine, 2009; Petryna, 2002; Szmagalska-Follis, 2008; Burawoy, Verdery, 1999). Taču pēcpadomju nedrošība, kuru analizēja 20. gadsimta pēdējās desmitgadēs, bija lokalizēta salīdzinājumā ar to, kas notiek tagad. Tā šķita politiskās un ekonomiskās sistēmas nomaiņas rezultātā radīta. Joma Nazparijs (*Joma Nazpary*) (2001) apraksta nedrošību, kas radās, kad iepriekšējo sistēmu nomainīja haoss. Par spīti tam, ka šī nedrošība bieži vien tika izjusta kā sociālo attiecību un kā ētisko un politisko orientieru zudums (Oushakine, 2009), pastāvēja pārliecība, ka, darot pareizās lietas, šo haosu iespējams risināt, ka tas ir laika jautājums

⁸⁵ Jautājumu par nedrošību un haosu un tā reprezentāciju ir apdomājuši arī citi autori – antropoloģijas kontekstā Džūlija Holdsvorta (*Julia Holdsworth*) rakstā “Pētīt un reprezentēt neskaidrību: prasība pārvērst haosu kārtībā” (*Exploring and Representing Uncertainty: the demand to create order from chaos*) (2004). Viņa raksta: “Baidos, ka, ieviešot jēgu un kārtību (caur interpretāciju un reprezentāciju), cilvēku dzīve un sociālie procesi patiesībā tiek attēloti maldinoši.” (2004: 1)



vai ka tā cēloņi meklējami konkrētu cilvēku neizdarībā, nekompetencē vai korumpētībā. Cilvēki, šķiet, tiecās pēc kārtības, pat ja viņi īsti neticēja, ka tā ir iespējama tuvākajā nākotnē.

Salīdzinājumā ar pēcpadomju haosu un nedrošību, kas radās likuma un un cita veida kārtības trūkuma dēļ, nedrošība, kas raksturo vēlo kapitālismu, radusies tieši kārtības ieviešanas un uzraudzības rezultātā. Tā ir lietu kārtība, pašreizējā politiskā, ekonomiskā un sociālā iekārta, kas rada nenoteiktību un nedrošību (Gregg, 2010; Berlant, 2011). Kārtība pārņem dzīvi un politiskas, ekonomiskas un birokrātiskas kārtības uzturēšana kļūst par pašmērķi un tādējādi arī par nedrošības faktoru. Pat tie, kam it kā izdodas veidot labu dzīvi šajos nedrošības apstākļos un kurus varētu uzskatīt par veiksmes stāstu iemiesotājiem, bieži vien dzīvo Lorenas Berlantas (*Lauren Berlant*) analizētajā “cietsirdīgā optimisma” (*cruel optimism*) modalitātē. Cietsirdīgais optimisms ir stāvoklis, kad tiekšanās pēc labas dzīves, piemēram, saimniekošana laukos, rada piesaisti šim labas dzīves modelim, taču tie apstākļi, kuri jāpārvar ikdienā, lai šādu modeli sasniegtu, padara dzīvi grūti dzīvojamu, pat neciešamu. Tomēr dzīvei nav citas jēgas kā tiekšanās uz šo modeli. Turklāt šis stāvoklis ir nepastāvīgs. Kā liecina kolēģu antropologu pētījumi, saimniecības veiksmes stāsts vienas sezonas laikā var kļūt par neveiksmes stāstu, lai gan iepriekš par to nekas nav liecinājis.⁸⁶

Arī Latvijas laukos tā ir pastāvošā lietu kārtība, kas rada nedrošību, kas rosina tukšuma un dzīves sairšanas izjūtu. Tā ir vajājoša, biedējoša, jo šķiet neizbēgama. Tukšumam un dzīves sairšanai nav konkrēta un lokalizēta risinājuma. Ir sajūta, ka notiek kaut kas pamatīgs, ka parastie orientieri vairs īsti nedarbojas. Vispiemērotākais veids, kā aprakstīt notiekošo, ir to analizēt izjūtu līmenī, ko daudzi Latvijas laukos sastaptie cilvēki arī dara. Bieži tiek pieminēts, ka apkārtnē – lauku ciemati vai lauku pilsētas – neatgriezeniski tukšojas. Dagdā sastaptais mežzinis stāstīja, ka pilsētā vairs nav redzami cilvēki uz ielām, ka ēdnīcas, kur agrāk stāvēja rindas, tagad vairs nav: “Uz ielas var redzēt skolēnus un pensionārus. Vidējo paaudzi neredz. Esmu šeit no 70. gadiem, tad te gāja kā bitītes. Tie vidējie visi ir prom. Tā sajūta, kas rodas, pa ielu ejot... kādreiz vajadzēja, ejot pa ielu, trim cilvēkiem samainīties, tagad

⁸⁶ Cimdiņa, Agnese, personiska saruna.

nekā.” Rēzeknē, kas ir reģiona centrs, pēc 2010. gada vēlēšanām cilvēki sprieda, ka vēlētāju aktivitāte nebija augsta nevis tāpēc, ka cilvēki kļuvuši politiski neaktīvi, bet tādēļ, ka viņu tur vienkārši nav. Ielas ir tukšas. To jūt pat darba dienās. Arī Rīgā izjūtas ir līdzīgas. Ar aktīvu saimniecisko darbību tādi rajoni kā Grīziņkalns un Maskavas iela būtu apdzīvoti un sakopti, bet tagad iestiguši puspamestā stāvoklī, daudzām mājām izsisti logi. Šāda materiālā vide rada tukšuma izjūtu un radikālu eksistenciālu pārmaiņu izjūtu, pārmaiņu, ko vispirms uztveram afektīvajā reģistrā, ar muguras smadzenēm, un tikai pēc tam sākam interpretēt, piedēvējot tām pozitīvu vai negatīvu virzību vai virzības potenciālu.

No vienas puses, šis ir lokāls un vienreizējs (*singular*) stāvoklis (Lambek, 2011). Lokāls nevis telpiskā izpratnē kā pretstats globālajam, bet lokāls kā konkrēti izdzīvota pasaule, kura saistīta ar procesiem, kas to pārsniedz, taču, kura tajos nepazūd, saglabājot pati savu jēgu (Lambek, 2011). No otras puses, šis lokalizētais afekts savienojas ar pašreizējo vēsturisko momentu. Tādējādi tas var būt kā logs, caur kuru sajust bieži vien netveramos globālos procesus. Šī lokālā izjūta un tai piederošais vēsturiskais moments raksturojami kā “nepārredzama sistēmiska nedrošība” (*precarity*) (Stewart, 2012).⁸⁷ Jēdziens “nepārredzama sistēmiska nedrošība” norāda uz to, ka tagadne un nākotne pastāvīgi atrodas uz sabrukšanas robežas. Kā norāda Lorena Berlanta, “pie-mērošanās drāma valdošā nepārredzamās sistēmiskās nedrošības atmosfērā izveido noteiktas situācijas kā parauglaboratorijas, kurās pašreizējā dzīve izjūtama jaunās afektīvā reālisma izloksnēs” (2011).⁸⁸ Tieši afektīvās situācijas ir tās, kurās rodams analītiskais un politiskais potenciāls nepārredzamās sistēmiskās nedrošības apstākļos. Cilvēkģeogrāfe Dž. K. Gibsona-Greiema (2006) uzsver, ka nogulsnētie kritiskās domāšanas paradumi traucē kreisi

⁸⁷ Angļu val. jēdziens *precarity* attiecināts uz pašreizējo socioekonomisko un politisko situāciju, apzīmē tāda veida nedrošību, kura ir sistēmiska un ārpus indivīda kontroles. To ilustrē tādas lietas kā pastāvīgu līgumu aizstāšana ar īstermiņa līgumiem, birokrātiskas prasību vai nodokļu likumdošanas pēkšņas izmaiņas u. c. Respektīvi, cilvēki dzīvo vidē, kura ir nepastāvīga un nedroša, tā var jebkurā brīdī mainīties, bet šīs izmaiņas nevar ne īsti paredzēt, ne tām pienācīgi sagatavoties.

⁸⁸ Angliski šis citāts skan šādi: “*The drama of adjustment to a pervasive atmosphere of unexpected precarity makes certain situations exemplary laboratories for sensing contemporary life in new idioms of affective realism.*” (Berlant, 2011)

orientētiem akadēmiķiem saskatīt tagadnes potenciālu, jo to aizēno viņu afektīvā sliekšme visur saskatīt kapitālisma apspiedošās varas attiecības. Taču, smeloties no Mišela Fuko un Džūdītas Batleres subjektivizācijas analīzes dzimtes attiecību kontekstā, Gibsona-Greima norāda, ka tās pašas varas attiecības, kas padara personu par subjektu, arī ietver sevī potenciālu nevis atražot varas attiecības, bet gan tās mainīt. Lai saskatītu šo potenciālu, jāmaina pētnieka afektīvā orientācija.⁸⁹ Fuko vārdiem runājot, jāveic darbs ar sevi (Gibson-Graham, 2006).

Taču, kā raksta antropologs Viljams Macarella (Mazzarella, 2009), jāuzmanās no afektīvā reģistra romantizēšanas. Tomēr pastāv spriedze starp afektīvo uztveri un diskursīvo reprezentāciju, kur reprezentācijas procesā afektīvais reģistrs bieži vien tiek saplacināts. Kā redzams ainā, ar kuru aizsāku šo nodaļu, diskursīvā reprezentācija nenoliedzami ietekmē izjūtas, kuras šī aina atspoguļo un rada, taču šī aina būtu citādāka, ja to ievirzītu kādā noteiktā reprezentatīvā gultnē. Tiklīdz es mēģinātu runāt par valodas politiku šīs ainas kontekstā, tā pazustu tās blīvums, tas, ko tā mums pasaka par dzīvi un tukšumu Latvijas laukos.

Tādēļ šajā nodaļā es domāšu etnogrāfiski par to, kā Latvijas lauku iedzīvotāji izdzīvo tukšumu. Jāpiezīmē, ka nodaļā iekļautie empīriskie dati pārsvarā iegūti Latgales novadā, kur tukšuma afekts bija sevišķi izteikts. Taču tas nenozīmē, ka tukšuma afekta analīze tādēļ lokalizējama tikai Latgalē. Kaut arī Kurzemē situācija šķita labvēlīgāka, tukšošanās tendence bija redzama gan ainavā, gan jūtama cilvēku pasaules uztverē. Arī Vidzemē rodamas vietas, kur “kārkli nāk pa logiem iekšā”, kā izteicās kāda rīdziniece, kura nesen braukusi cauri Vidzemei. Ar tukšuma afekta palīdzību es mēģināšu iezīmēt to, ko Ketlīna Stjuarte (*Kathleen Stewart*) sauc par “analīzes kontaktzonu”, neieslēdzot to noteiktos reprezentatīvos rāmjos (Stewart, 2007: 5). Es vēlos izzināt, kā uzturēšanās šajā kontaktzonā var radīt ieskatus, kas pārsniedz to, ko mēs jau it kā zinām. Šis nodaļas mērķis un cerība ir apsvērt, vai un kā afekts paver iespējas citādi skatīt laukos notiekošo un tādējādi citādi iedomāties un veidot nākotni.

⁸⁹ Gibsona-Greimas acinājums var likties samērā utopisks, pielīdzināms tiem, kuri mudina Latvijas cilvēkus skatīties uz tagadni un nākotni pozitīvi.

Dzīves skaitīšana

2011. gada pavasarī Latvijā ritēja tautas skaitīšana. Daudzi nepacietīgi gaidīja tautas skaitīšanas rezultātus, lai saprastu, cik cilvēki aizbraukuši, cik palikuši Latvijā. Šajā laikā vairākas reizes apmeklēju Latvijas pierobežas pagastu, kurā veicu savus pētniecības darbus. Kā vienmēr, piestājos pagasta pārvaldes ēkā, lai aprunātos ar pagasta pārvaldes priekšnieci Intu. Neraugoties uz to, ka daži citi pašvaldības darbinieki sūkstījās, ka darbs manā izpratnē nozīmēja runāt ar cilvēkiem vai plāpāt, Inta vienmēr bija ar mieru aprunāties, kā arī ieteikt kādus citus pagasta iedzīvotājus, kuriem varētu būt interesants skatījums par lietām, ko es pētu. Iepriekšējā ciemošanās reizē Inta bija tikko uzsākusi savus tautas skaitītājas pienākumus. Toreiz mēs apspriedām, ka būt par vietējo tautas skaitītāju ir savas priekšrocības: cilvēki tevi pazīst, ir ar mieru laist mājā iekšā.⁹⁰ Turklāt vietējais tautas skaitītājs – sevišķi, ja tas ir pagasta pārvaldes vadītājs – zināja, ja kāds nestāstīja patiesību. Lai gan Inta tur neko nevarēja darīt, jo viņai bija jāpieraksta tieši tas, ko cilvēki stāstīja, nevis tas, ko viņa par tiem zināja. Šoreiz, kādu mēnesi pēc mūsu sākotnējās sarunas par tautas skaitīšanu, Inta stāstīja, ka būt vietējam varbūt arī nozīmē vieglāku piekļuvi mājsaimniecībām, taču vietējo faktu zināšanas nebūt neno drošina precīzāku datu ieguvu. Inta minēja, ka iedzīvotāji nesniedz pareizu informāciju par ģimenes locekļiem, kuri strādā ārzemēs, vai par to, cik daudz laika šie ģimenes locekļi jau pavadījuši ārzemēs. Vairāki cilvēki lūdza, lai neraksta, ka ģimenes locekļi jau ir prom gadu vai vairāk, lai raksta īsāku laika posmu.

Inta respektēja savu līdzcilvēku vēlmes nepaust šo informāciju. Mēs ar Intu spriedām, ka varbūt tie, kas nevēlējās sniegt informāciju par aizbraucējiem, baidījās no kaut kādām neparedzamām sekām. Lai gan tautskaites dati ir aizsargāti, mēs pieļāvām iespēju, ka cilvēki varētu tam viena vai otra iemesla dēļ neticēt. Taču mēs īsti nevarējām saprast, no kādām sekām cilvēki

⁹⁰ Nemot vērā, ka dati, kas iegūti tautskaites procesā, ir aizsargājumi, vēlos paskaidrot, ka mēs ar Intu nepārrunājām konkrētu cilvēku datus, bet gan tautskaites procesu kā tādu. Inta ilustrēja savas atziņas ar anonīmiem piemēriem. Mūsu saruna bija analītiska, kur gadījumi tika izmantoti kā piemēri. Tādējādi Inta nepārkāpa datu aizsardzības likumus vai ētikas normas.



baidījās, īpaši, ja izdeklarēšanās nozīmētu mazākus komunālos maksājumus palicējiem. Tajā laikā publiskajā telpā virmoja diskusijas par to, vai un kā aizbraucējiem jāmaksā nodokļi Latvijas valstij. Daudziem cilvēkiem nebija skaidrs, vai un kā šī nodokļu likumdošana attieksies uz viņiem, tādēļ, iespējams, cilvēki nevēlējās izpaust informāciju par to, vai viņu radnieki ir Latvijā vai ārzemēs. Tad Inta piezīmēja, ka ir jau arī citi iemesli: "Cilvēki vienkārši negrib, ka pieraksta," viņa turpināja, ilustrējot vienas respondentes teikto: "*Moja dočka davno uže ujehalā, no ty ņepiši, ņepiši. Ja nadjejus što ona ješčo prijedjit.*"⁹¹

Mēs abas kādu brīdi klusējām. "Šķiet, ka cilvēki negrib pierakstīt šīs lietas sevis dēļ," es teicu. "Jā, sevis dēļ," Inta dziļdomīgi un lēnām piekrita. Mēs abas sapratām, ka ģimenes locekļu aizbraukšanas fakta fiksēšana tautas skaitīšanas dokumentos būtu ietekmējusi šīs sievietes dzīvi nevēlamā veidā. Pareiza atskaitīšanās valstij par sevi un savu ģimeni būtu stabilizējusi lietu kārtību, kuru sievietes nevēlējās redzēt kā pastāvīgu. Kā redzams, tautas skaitīšana nav tikai iedzīvotāju statistikas apzināšana – precīza vai nē, bet tā piespiež cilvēkus atskaitīties par savu dzīvi veidos, kas var izsist no sliedēm. Tas attiecas ne tikai uz respondentiem, bet arī uz pašiem tautas skaitītājiem.

Inta atzina, ka, lai gan pati dzīvo pagastā un domājusi, ka zina par šo vietu ļoti daudz, ja ne visu, viņa bijusi "šokēta" par to, cik daudz mājas stāv tukšas, un "pārsteigta", ka sādžās dzīvo vienas vienīgas pensionētas sievietes. Mēs sēdējām pie galda Intas birojā, uz kura bija uzklāta liela pagasta ceļu karte, kurā bija atzīmētas arī mājas, un vilkām ar pirkstu līdzi pa tiem ceļiem, pa kuriem Inta bija braukusi skaitīt ļaudis:

Man bija 546 adreses. Mani pārsteidza G. sādža. Agrāk tur čumēja un mudžēja, tagad trīs cilvēki. Un S. sādža. No astoņām mājām divās bija cilvēki. Viens bitenieks ap 60 un viena jauna ģimene ar diviem bērniem. Viņš, sezonas strādnieks, un viņa, apkopēja. Nedzer un noturas darbā. Šie jaunie nekur nebija aizbraukuši. Prasu, kādēļ nebrauc? Saka, ka ir vēl darbs, te bērni un māja. Aizbraukšana jau arī maksā naudu. Un šis te Z. loks. Te tukšs, te neviens nedzīvo, te nedzīvo, tukšs, te nedzīvo...

⁹¹ Tulk. no krievu val. – "Mana meita sen jau aizbraukusi, bet tu neraksti, neraksti. Es ceru, ka viņa vēl atbrauks."

viena ģimene dzīvo šeit ... atkal, nedzīvo, nedzīvo, šī māja sabrukusi, šajā dzīvo mana baba, te atkal neviens vairs nedzīvo... Šeit, šajā māju pudurī dzīvo trīs pavecas sievietes. Divām ir pie 80, viena vēl jauna, kaut kur ap 60. Vīriešu tur nav. Viņas "importē" vienu septiņdesmitgadīgu vīrieti no kaimiņu pagasta, kurš palīdz viņām noņļaut zāli. Šeit dzīvo viena ģimene ar trim bērniem. Viņi cerēja, ka ies labi, sieva strādāja par skolotāju. Skolu aizvēra. Viņiem bija kredīts, tagad viņiem ļoti grūti. Bet vairums jau veci cilvēki. Mājas vēl ir, bet cilvēku vairs nav. Vecie mirst. Katru pavasari kāds nepamostas.

Agitai, kaimiņu pagasta tautas skaitītājai, bija līdzīgs stāsts. No vairāk nekā 400 adresēm, kuras viņai bija jāapseko, vismaz 60 bija tukšas. Agita skaidroja: "Ir sešu māju puduris, taču tikai vienā no tām dzīvo veca sieviete. Vienā mājā! Visas pārējās ir tukšas!" Agita pati dzīvo dzīvokļu mājā pagasta centrā. Viņa neesot bijusi sādžās kādu laiku un atgriezusies ar pavisam nepatīkamu sajūtu. V. ciems, kuru viņa no skolas dienām atminējās dzīvības pilnu, tagad stāv gluži tukšs:

Trīs tukšas mājas, ceturtajā dzīvo viena veca sieviņa. Viņai ir bail. Kad es jautāju, vai viņa nevarētu iet un dzīvot ar bērniem, viņa sāka raudāt. Viņai neviena nebija. Man pilnīgi slikti palika (DD: uzsvars mans).

Gan Intai, gan Agitai tautas skaitīšanas pieprasītā enumerācija uzbūra citu realitāti – bezcerīgu un irstošu. Šādu ainu grūti saskaitīt, vai rast tai risinājumu skaitot. Izsekojot nīkstošās cilvēku, māju un zemes attiecības, braucot pa laukiem vai tos skatot kartē, Inta un Agita sev veidoja jaunu vietas un dzīves izjūtu.

Šāda izjūta radās arī man, kad, pēc Intas ieteikuma un Agitas stāstu iespaidota, braucu uz V. ciemu. Inta stāstīja, ka viņai kā pagasta pārvaldes vadītājai uz V. ciemu jābrauc bieži, apskatīt objektus un sakārtot lietas. Viņai ir nepatīkami tur braukt. Visur citur brauc, bet, kad jābrauc uz V. ciemu, tad meklē iemeslus nebraukt. Tur ir tik nepatīkami tukšs. Kad es braucu uz V. ciemu agra pavasara pievakarē, ārā jau krēsloja. Tik tiešām, ainavā bija jūtama pamestība. Ceļa klājums uz V. ciemu sastāvēja no neskaitāmiem dažādu

izmēru, krāsu un tekstūru pleķiem. Cenšoties nokļūt V. ciemā, es pat apstādīnāju mašīnu un apsvēru iespēju tālāk nebraukt. Šķita, ka irētā mašīna tūlīt izjūks. Kad es beidzot nokļuvu ciemā, krēslas stundā pirms vakara tumsas iestāšanās, es ieraudzīju Intas un Agitas aprakstīto ainu. Vairums māju bija tumšas, tikai dažās varēja redzēt televīzijas bālganzilo gaismu. Uz ielas nebija neviena cilvēka. Vairākām mājām bija izsisti logi un aizauguši dārzi – skaidra pamestības pazīme. Tomēr ieraudzīju vecu sievieti, ap gadiem 70, kura labprāt ar mani aprunājas. Viņa apstiprināja, ka ciemā tik tiešām nav palicis daudz cilvēku, taču tā tās lietas esot un tur nu neko daudz nevarot darīt. Daudzi no ciema iedzīvotājiem Latvijā ienāca padomju laikā, un liela daļa aizbrauca uz Krieviju pēc neatkarības atgūšanas. Citi nomiruši. Viņas pašas meita nu jau gadiem dzīvo Pēterburgā. Sieviete ar savu vīru šad tad, kad var atļauties, dodas meitu apciemot.

Šāda lauku aina – brūkoša cilvēku un ēku savienība – rada bažas un nemieru tajos, kas tur dzīvo, kā arī tajos, kuri tikai brauc cauri. “Mēs izmirstam, mēs lēnām mirstam,” saka Inta. Man arī radās sajūta, ka ciems lēni mirst kopā ar vecajiem, viņu mājām un viņu dārziem. Pirms divdesmit gadiem līdz ar Latvijas neatkarības atgūšanu un kolhozu un sovhozu likvidēšanu tika radikāli mainītas cilvēku, ēku un apkārtnes attiecības. Taču toreiz šis process netika uzskatīts par miršanu, bet gan par jaunas un labākas dzīves sākumu, dzīves, kurā valda privātīpašums un pašnoteikšanās. Kā liecina Dagmāras Beitneres (2003) pētījums par latviešu tautas pašreferencēm, zemniecības naratīva ietekmēti, 90. gadu sākumā daži pilsētnieki pat devās dzīvot un strādāt laukos ar baltiem krekliem mugurā un izkaptīm pār plecu, taču tikai retajam izdevās iedibināt ilgtspējīgu saimniecību. Šodienas eksistenciālais nelabums liecina, ka šis sapnis, sapnis par nacionālu, taču eiropesku valsti, sapnis par kapitālismu un par nezūdošajiem Latvijas laukiem, var neizdoties. Šī sapņa neizdošanās nolasāma no ainavām. Nevienā no apkārtējiem pagastiem nav brīvu zemju vai māju. Taču mājas ir tukšas un zeme netiek apstrādāta. Apkārt valda privatizēts un nacionāls tukšums. Sociālā dzīve irst. Tas izraisa eksistenciālu nelabumu.

Tukšuma reprezentācija

Inta, Agita un citi lauku iedzīvotāji lauku teritoriju un pilsētu tukšumu izjūt ikdienā un visdažādākajos veidos. Daudzi uzsver ielu vajājošo tukšumu, neērtās sajūtas, pārvietojoties pa ielām, kuras atmiņā pilnas ar cilvēkiem. Inta stāsta, ka viņa kārtējo reizi neiemet kādu pavēsti pastkastītē, jo zina, ka tur cilvēku vairs nav. Vai arī ziemā, redzot aizputinātu taciņu, saprot, ka arī šajā mājā vairs neviena nav. Kādu dienu, kad Intai piezvana uzņēmējs, meklēdams labu grāmatvedi, Inta saprot, ka arī tādu pagastā vairs nav. Divas māsas, kuras Intai ienāca prātā kā iespējamās kandidatūras, izrādās jau nopirkušas biļetes uz Angliju. Viņām nevajag grāmatveža darbu par 200 latiem mēnesī. Kad Inta sazvanās ar māsiņu, vienmēr apjautājas, kā iet bērniem Anglijā. Par radu meiteni, kas cīnās ar nabadzību, strādādama Rīgā, Inta saka, “nu mēs tak’ sakām, lai brauc prom, cik tad ilgi viņai vēl pārtiku uz Rīgu sūtīsim”?

Arī pilsētvidē – gan lauku teritorijās, gan lielajās pilsētās – jūtams tukšums. Tas ienāk ikdienā līdz ar pastaigām pa ielām, kurās redzamas mājas ar tukšiem logiem, ar noklausītiem sarunu fragmentiem un ikdienas vajadzībām. Ejot cauri kādas pilsētas parkam, dzirdu, kā vecāka kundze atbild savam sarunu biedram, sakot, ka “paliks jau tikai dzērāji, narkomāni un mēs [pensionāri]”. Kādā lauku pilsētas lielveikalā, stāvot rindā pie kases, dzirdu, kā pircēja saka kasiererei, ka “vairs jau tikai pensionāri palikuši. Kā Vāciju attaisīja, tā visi prom”. Kad pēc kārtējās neveiksmes ar amatieriskiem mēģinājumiem salabot tekošu jumtu jautāju santehniķim, kurš laboja caurules manā vannasistabā, vai viņš nezina kādu labu jumiķi, kurš varētu atbraukt un jumtu beidzot sataisīt, viņš atbild, ka “visi jau sen ir prom, nevar nevienu labu atrast”.

Taču cilvēki izdzīvo tukšumu ne tikai savā pieredzē, tie izdzīvo to arī reprezentācijās publiskajā telpā. Pirms vairākiem gadiem, kad mediji pievērsās aizbraukšanas tēmai, piemēram, *TV3* ar raidījumu “Lielā aizbraukšana” un citi mediji ar īsākiem sižetiem, cilvēki bieži vien teica, ka daudzi brauc prom no Latvijas, ka lauki pavisam tukši, un balstīja savus spriedumus televīzijā dzirdētajā. Nereti gadījās dzirdēt apgalvojumus, ka “pie mums jau nebrauc tik daudzi prom, bet citur gan. Pa televizoru redzēju”. Uz lauku teritorijām un pilsētām dodas reportieri, kā arī tūristi vai atpūtnieki, kuri meklē tukšumu kā eksotisku parādību, kurš vienlaicīgi pievelk un biedē. Kāda mana draudzene,

zinādama, ka es uzturos pierobežā, jautāja, kur lai brauc skatīties tukšos ciemus, par kuriem nesen ziņots presē.⁹² Ar mani sazinājās kādas ziņu aģentūras reportieri, kuri veidoja starptautisku sižetu par lauku tukšošanos Austrumeiropā, un lūdza, lai es iesaku, kur labāk braukt tvert Latvijas lauku tukšošanos.

Tukšuma meklētāju ieintriģēta, kādā puteņainā ziemas dienā devos ceļā kopā ar kolēģi un žurnālistiem, kuriem piekritu parādīt savas pētniecības vietas un iepazīstināt ar saviem informantiem. Šoreiz Inta bija nodevusi sevi pilnīgi mūsu rīcībā. Kā vēlāk izrādījās, Inta bija paziņojusi novada priekšniecei par ciemiņu ierašanos. Novada priekšniece tika mudinājusi Intu pavadīt ciemiņus, "lai neklīst paši apkārt". Tā nu mēs, Intas laipnību un viesmīlību baudīdami, devāmies ceļā uz V. ciemu, kurš gan Intai, gan man šķita gana tukšs esam. Lēnām braucām cauri ciema galvenajai ielai, kamēr Inta uzskaitīja, kura māja tukša, kurā kāds dzīvo, tāpat kā viņa bija darījusi, kad sēdējām pie galda viņas birojā un izsekojām šo ceļu uz kartes. Kad pēc īsas V. ciema izbraukāšanas Inta jautāja žurnālistiem, vai viņi nevēlētos ieiet kādā pamestā mājā, viņi noteica, ka šajā ciemā "vēl kūšā dzīvība", un lūdza Intu padomāt, vai nav kāds ciems, kur palicis tikai viens iedzīvotājs. Viņi vēlējās redzēt mājas, kur plītis vēl siltas, kur darba rīki nesen lietoti, bet kur cilvēku vairs nav. Žurnālisti bija lasījuši internetā, ka kaimiņu pagasta bibliotēku šajās dienās slēdz, un vēlējās notvert momentu, kad no tās tiek iznestas pēdējās grāmatas. Viņi vēlējās tvert tukšumu kā nākotnes horizontu, kurā vēl manāmas pēdas no gaistošās tagadnes. Fotogrāfa uzdevums bija sevišķi grūts. Viņam bija jāfiksē tukšošanās process, nevis kāds konkrēts notikums. Viņam bija jāattēlo tas, kas nesen bija, bet kā drīz vairs nebūs. No vienas puses, fotogrāfs darbojās specifiskā žurnālistikas temporalitātē, ko antropoloģe Zeinepa Gursela (*Zeynep Gürsel*) savā darbā par starptautisko fotožurnālistiku sauca par "ziņu laiku" (*newstime*), kur "tagadne ir tik plāna, ka tā ir gandrīz neesoša, taču to ir svarīgi satvert" (2012: 72). No otras puses, šo plānās tagadnes temporalitāti, kuru vajā pagātne un nākotne, izdzīvoja arī lauku iedzīvotāji, tajā skaitā

⁹² 2011. gada otrajā pusē presē parādījās ziņa, ka vairākiem ciemiem Daugavpils novadā atņemts ciema statuss (sk. http://www.tvnet.lv/zinas/latvija/385176-latvija_izmirusi_teju_500_ciematu). Tas radīja sajūtu, ka tukšošanās ir sasniegusi biedējošus apjomus, lai gan eksperti apgalvo, ka daži no šiem ciemiem nekad nebija tik apdzīvoti, lai tiem pienāktos ciema statuss, un ka ciema statuss atņemts tādēļ, lai savietotu realitāti ar likumdošanu.

Inta un Agita, kad abas pildīja tautas skaitītāju pienākumus un līdz ar to sastapās ar nepieciešamību dokumentēt un reprezentēt tagadni.

Tomēr tukšošanās reprezentācijas cilvēkiem šķiet nepatīkamas, nevēlamas. Ja pašiem, izjutot tukšošanos, paliek slikti vai rodas bailīga sajūta, tad redzot to, kā tukšošanās sāk publisku dzīvi reprezentācijās, cilvēkiem bieži vien rodas vēlme atvairīt šīs reprezentācijas, tās nepieļaut. Novada bibliotekāre, ar kuru žurnālisti tikās man klātesot, lūdza, lai nu uzrakstot labi, lai “nerādot tikai postu”. Bibliotekāre stāstīja par kādu

Vācijas latvietis [šeit ir runa par jauno emigrāciju, DD], tā mēs viņus te saucam, kurš atbrauca ciemos pie brāļa, staigāja apkārt ar savu fotoaparātu un bildēja noplīsušas pufaikas un pamestas mājas, bet nemaz neievēroja, ka pats dzīvoja labā mājā. Par to viņš arī uzrakstīja Vācijas presē. Nu nav jau tā, ka mums te ir galīgs posts. Dzīvojam, cīnāmies, projektus rakstām, ceļu remontējam.

Cilvēki laukos dzīvo starp savu pieredzi un reprezentāciju par sevi. Latgales iedzīvotāji jo sevišķi labi apzinās, ka tiek stigmatizēti Latvijas publiskajā telpā, un sarunās bieži vien reflektē par šo stigmatu.⁹³ Tādējādi viņi, iespējams, kļūst aizvien piesardzīgāki, kad pie viņiem dodas reportieri. Kad vairākus mēnešus pēc žurnālistu apciemojuma kādā Latvijas ziņu portālā parādījās no starptautiskas ziņu aģentūras aizgūts raksts par lauku tukšošanos Austrumeiropā, kur vienā teikumā tika pieminēts arī novads, kurā atrodas Intas pārvaldītais pagasts, novada priekšniece izteica sašutumu, ka novads negatīvi atspoguļots presē. Tāpat kā promesošo ģimenes locekļu uzskaitīšana tautskaites kontekstā, arī tukšuma reprezentācija ir nepatīkama un nevēlama. Tā pastiprina sajūtu, ka dzīve irst, paceldama to no individuāli izdzīvota uz publiski atzītu reģistru. Ja cilvēks publiskā telpā sevi atpazīst tikai negatīvos tēlos, tad viņa dzīve kļūst mazāk dzīvojama. Un ir saprotams, ka rodas

⁹³ Sk. Ervinga Gofmana (*Erving Goffman*) darbu “Stigma: piezīmes par bojātas identitātes pārvaldību” (*Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*) (1986b). Inta Gāle Kārpentere (*Inta Gale Carpenter*) izmantoja šo teoriju, lai analizētu Brazīlijas latviešu pašnaratīvus referātā, kuru nolasīja Mutvārdu vēstures konferencē, kas notika 2012. gada pavasarī Latvijas Universitātē.

vēlme nepieļaut šādu reprezentāciju vairošanos.⁹⁴ Jo, lai arī tukšošanās notiek, tā absolūti nedominē cilvēku pieredzē. Turklāt, kā ilustrēšu tālāk, tukšošanās nav vienkārši cilvēku un ēku pazušana, bet gan tveramu sociālu un materiālu attiecību transformācija.

Tukšošanās kā attiecību iršana

Pēc tam, kad starptautiskās ziņu aģentūras žurnālisti bija lūguši Intu aizvest mūs uz kādu ciemu, kur palicis tikai pēdējais iedzīvotājs, Inta ātri uztvēra reprezentācijas prakšu specifiku un visu atlikušo dienu ik pa brīdim apjautājās: “Vai nu esat dabūjuši ko vēlaties?” Par spīti tam, ka šie komentāri liecināja par Intas nedaudz ironisko attieksmi pret notiekošo, viņa mūs apzinīgi veda uz ciemiem, kuros bija apdzīvota vairs tikai viena māja. Šo māju iedzīvotāji bija kā saikne starp aizgājušo un nākošo. Viņi glabāja atmiņas par laikiem, kad ciemi bija apdzīvoti. Viņu klātbūtne uzbūra ainu, kurā nākotnes tukšums vajā gaistošo pagātni.

Taču šo cilvēku ikdienas dzīve, to veidojošās darbības un attiecības turējās pretī tukšumam. Kaģu māju saimnieki aicināja mūs mājā un sēdināja priekšelpā pie virtuves. Saimniece ieņēma vietu uz beņķīša pie balti nomūrētas krāsns. Mēs pārējie satupām kur nu kurais, kamēr fotogrāfs staigāja apkārt, meklēdams kadrus. Pa māju staigāja arī divi kaķi. Saimnieks ieņēma vietu mazajā virtuvītē aiz krāsns. Saimniece runāja, un saimnieks šad tad kaut ko piebilda no aizkrāsnes. Fonā skanēja televīzija krievu valodā. Saimniece stāstīja, ka ciemā pēckara gados bijušas 15 ģimenes. Aizbraukšana uz ārzemēm šo ciemu neesot skārusi. Ciemam ir savs ritms: vecie nomirst un jaunie brauc prom. Pašu bērni dzīvo Rīgā un Rēzeknē. Atbrauc uz kapu svētkiem.

⁹⁴ Novada priekšnieces sašutumu par rakstu, kur novads tika pieminēts tikai vienā teikumā, varētu arī interpretēt kā Latvijas publiskajā telpā dominējošu vēlmi nerunāt par problēmām. Šāda diagnoze parādās arī citos kontekstos. Kad 2005. gadā veicu pētniecību par tolerances problemātiku, tad viena cilvēktiesību aktīviste uzsvēra, ka mūsu lielākā problēma ir tā, ka mēs nevēlamies publiski atzīt, ka mums ir problēma. Es uzskatu, ka šo fenomenu vērts skatīt kā vēlmi apturēt reprezentācijas, kas uzliek stigmatu, un tādējādi ne tikai kaitē publiskam tēlam, bet arī padara konkrētu subjektu dzīvi mazāk dzīvojamu (sk. Dzenovska, 2012b).

Pašiem vēl ir spēks lietas padarīt, sevi apgādāt, var šur tur nokļūt ar mašīnu, tad jau nejūt to tukšumu. Bet kad pašiem spēki aprūksies, tad gan būs "vsjo".⁹⁵ Pēc 10–15 gadiem, tad gan te būs pilnīgi tukšs.

Bērziņu mājas saimniece kaimiņu ciemā ir vienīgā pastāvīgā ciema iedzīvotāja. Viņa stāstīja, ka agrāk ciemā bijušas septiņas mājas, tagad tikai viena apdzīvota. Ārzemēs nav neviens no saimnieces bērniem. Meita un dēls, abi tuvējās pilsētās, lai gan darba neesot. Viņai pašai jānoiet trīs kilometri līdz ceļam, pa kuru iet autobuss. Saimniece ikdienā nedomā par to, ka apkārt tik tukšs. Kamēr bērni brauc ciemos un palīdz sagādāt, ko vajag, tikmēr nav "tāda sajūta". Viņas, kā arī Kaģu māju saimnieku teiktais, rosina domāt, ka tas, ko apzīmē ar "lauku tukšošanu", nav tikai cilvēku skaita samazināšanās, māju pamešana vai ciema statusa zaudēšana, bet gan konkrētu sociālu un materiālu attiecību iršana vai transformācija. Par to liecina tas, ka, lai gan abas mūsu šajā dienā apciemotās saimniecības ir pēdējās savos ciemos, to iedzīvotāji "neizjūt tukšumu" savās personiskajās dzīvēs, kamēr viņiem ir tveramas attiecības ar bērniem un pietiek spēka sevi apgādāt. Ikdienā viņi nedomā par to, ka apkārt neviena nav, jo spēj organizēt savu dzīvi ar transporta vai bērnu palīdzību. Viņi nepavada dienu, domādami par tukšumu, kā to nācās darīt Intai un Agitai, kad viņas strādāja par tautas skaitītājām, vai kā to nācās darīt Intai, kad es pie viņas atvedu žurnālistus, kuri meklēja tukšumu.

Par to, ka dzīve un tās iršana, un tādējādi lauku tukšošanās visprecīzāk skatāma kā tveramu sociālo un materiālo attiecību transformācija, liecina arī citas sarunas un novērojumi. Vienā no maniem kārtējiem braucieniem uz šo Latvijas pierobežas pagastu es sastapu Baibu. Baibai bija 45 gadi, viņa strādāja pašvaldības bērnodrāzē Eiropas Savienības atbalstītās simtlatnieku programmas ietvaros, tādējādi pašvaldības varēja nodarbināt cilvēkus uz sešiem mēnešiem par simts latiem mēnesī (un vēlāk par astoņdesmit latiem mēnesī), lai sniegtu viņiem atbalstu krīzes situācijā. Kad Baiba nestrādāja bērnodrāzē, viņa brauca uz Krieviju pēc benzīna. Tā kā Krievijas pusē kādus pārsimt metrus aiz robežas ceļš kļuva par maksas ceļu, tad Baibai nācās novietot mašīnu bezmaksas zonā un ar kannām rokās doties pēc benzīna, lai neiztērētu lieku naudu un lai brauciens atmaksātos. Pēc 2011. gadā Latvijas

⁹⁵ Tulk. no krievu val. – "viss".

valsts ieviestajiem ierobežojumiem akcīzes preču ievēšanai no Krievijas (piemēram, nosakot ierobežojumus benzīna daudzumam, kuru var ievest nedēļas laikā un uzliekot nodokļus par pārējo), Baiba vairs nevarēja nopelnīt naudu ar benzīna ievēšanu, bet varēja sagādāt tikai tik daudz benzīna, cik nepieciešamas pašas un māsas ģimenei. Kaut negribīgi un kautrējoties, Baiba piekrita pastāstīt par savas ģimenes transrobežu eksistenci.

Baibas 24 gadus vecais dēls strādā Anglijā jau trīs gadus. Viņš ir nodibinājis ģimeni ar meiteni no Latvijas, kurā tikko piedzimusī meita. Baiba nesēn ciemojusies pie dēla un detalizēti apraksta ģimenes ikdienas dzīvi. Ģimene daudz strādā un tagad ar mazo bērnu nevar daudz laika veltīt izklaidei. Ikdienas lietām pietiek, bet Baiba tur esot arī pirkusi ģimenei nepieciešamās lietas. Taču visvairāk dēlam pietrūkst attiecības ar ģimeni, kas palikusi Latvijā. Baibas ģimenes stāsts šajā ziņā neatšķiras no daudziem citiem Latvijas ģimeņu stāstiem, kuru divdesmitgadīgie bērni bieži vien pamet augstskolas, lai strādātu ārzemēs. Arī Baibas krustdēls un pusmūža draudzene strādā ārzemēs. Baiba pati saka, ja Latvijā nebūtu saistīta ar citām ģimenes attiecībām – vīru un vīra māti, arī viņa dotos uz ārzemēm. Tomēr Baiba atzīst, ka, lai gan ārzemēs ir vairāk iespēju, Latvijā tomēr viss “pazīstams un mīļš.” Kad sarunā pievēršamies Baibas izjūtām, Baiba saka, ka grūti, pat sāpīgi runāt par šīm lietām. Ne tikai viņai, bet arī citiem. Tādēļ labāk izvairīties no šādas runāšanas. Tomēr Baiba turpina skaļi domāt un nosaka, ka normālas ģimenes taču turas kopā. “Vai tas ir normāli, ka bērniem vidusskolas pēdējā klase jāpabeidz ar tālmācības palīdzību? Vai tas ir normāli?” Baiba jautā. “Ja bērni vismaz būtu Rīgā, tad varētu viņiem sūtīt kartupeļus un gurķus, bet tagad nevar. Kā lai palīdz bērniem? Tikai ar morālo atbalstu. Svētku reizes ir visgrūtākās.”

Baiba pauž sāpes, jo viņas attiecības ar dēlu un dēla ģimeni nav tiešas, tās ir pastarpinātas. Viņai zudusi iespēja uzturēt šīs attiecības ar konkrētām, taustāmām darbībām, piemēram, ar produktu piegādi vai kādu citu materiālu vai fizisku darbību, kas ne tikai palīdzētu dēlam, bet arī ar šīm tveramajām attiecībām veidotu ģimeni kā sociālu attiecību kopumu un Baibu pašu kā noteiktu personu. “Morālais atbalsts” Baibai nešķiet pietiekams, tas ir netverams, tas izmaina tās darbības un attiecības, kas līdz nesēnai pagātnei veidoja Baibu kā personu, Baibas ģimeni kā sociālu vienību un lokālo kā jēgpilnas dzīves telpu. Baiba var savam dēlam palīdzēt tikai morāli, tā ir tveramu attiecību evakuācija, jēgpilnas dzīves atsvešināšanās, kas maina arī viņas patību.

Antropologs Maikls Lambeks, iztīrējot lokālo kā antropoloģijas izpētes objektu, kas nav tikai un vienīgi telpisks pretstats globālajam, bet gan jēgpilna dzīves telpa, piekrīt Hannai Ārentei, kas raksta, ka kultūras telpa ir kā cilvēki, kuri sēž ap galdu. Šis galds viņus gan atdala, gan vieno. Masu sabiedrības publiskajā telpā galda nav. Lambeka traktējumā, "iedzīvināt lokālo nozīmētu atjaunot galdu, atjaunot taustāmu attiecību veidus" (Lambek, 2011: 200). Tātad lokālais kā jēgpilna dzīve sastāv no taustāmām sociālām attiecībām un darbībām, tas ir, no taustāmas socialitātes, kas veido cilvēkus kā noteiktus indivīdus un kā noteiktas kolektīvas personas (ģimene, kopiena utt.).⁹⁶ Baibas teiktajā parādās lokālā kā jēgpilnas dzīves pasaules transformācija no taustāmas uz netaustāmu eksistenci, no sēdēšanas ap to pašu galdu uz morālu, tehnoloģijām pastarpinātu atbalstu. Tukšošanās apdraud Baibas lokālo dzīves telpu kā taustāmu attiecību kopumu. Cilvēku kustības rezultātā lauki tukšojas tādēļ, ka lokālais paliek plānāks, pazūd tiešuma intensitāte, lokālais būtiski mainās (Lambek, 2011: 215). Tātad tukšošanās nenozīmē, ka pavisam burtiski lauki iztukšojas no jebkādas cilvēku un darbības klātbūtnes, bet ka kāda noteikta dzīves pasaule radikāli mainās un irst, tās vietā nākot kaut kam jaunam, šķietami nevēlamam no lauku iedzīvotāju perspektīvas.

Lokālais mainās ne tikai kā izirušas vai izmainītas sociālās attiecības, kas veido ģimeni, bet arī ar attiecībām, kas veido kopienu un vidi plašākā izpratnē. Runājot par tukšošanos, Bērziņu mājas saimniece minēja, ka, lai gan apkārt neviens nedzīvo, brīvu zemju nav. Un pēkšņi sarunā pavidēja jauns

⁹⁶ "Lokālo var atrast iestaigātās takās starp mājām un pārvietošanās un apmaiņas vēsturēm, aizvainojumiem un izlīgumiem starp tām. Agrī no rīta un katru dienu šīs sievietes un vīrieši pāriet pāri pagalmiem un savu vecāku mājokļiem, lai apvaicātos par viņu labklājību, sveicinot pa ceļam sastaptos. Šī radniecība un kaimiņu attiecības, atzišana, nesamākslotā laipnība, savstarpējās rūpes veido vienu no lokālā asīm. Šī ass vājinās, kad prom dodas tie, kuri strādā ārzmēs, taču bagātīgais un rotaļīgais sarunu stils paliek. Cilvēki daudz smejas." (*The local is found in the well-trod pathways between houses and the histories of movements and exchanges, resentments and reconciliations, between them. In the early mornings and every day those women and men stroll individually across to the compounds of their elders to enquire their wellbeing, greeting everyone met along the way. This mix of kinship and neighbourliness, acknowledgement, informal courtesy, and mutual concern, is one axis of the local. It weakens with absence of those commuting to work or living abroad but one of the outstanding features remains the rich and playful quality of conversation. There is much laughter.*) (Lambek, 2011: 211)

pavērsiens, kas nedaudz izsita no sliedēm jau pierasto naratīvu par tukšošanas un rosināja domāt par to, kā tas ir iespējams, ka, no vienas puses, lauki tukšojas un, no otras puses, lauki kādam pieder (sk. 5. nodaļu).

Sasaistē ar stāstījumiem par lauku tukšošanu, tas ir, cilvēku aizbraukšanu vai izmiršanu, bieži nācās dzirdēt stāstus, ka lauksaimniecības zemes un mežus iepērk ārzemnieki vai rīdzinieki. Daži, piemēram “dāņi”, zemi apsaimnieko, bet citi to tur īpašumā, neko nedarīdami.⁹⁷ Gandrīz katrā pagastā, kurā veicu pētniecības darbu, man stāstīja, ka vietējie iedzīvotāji nezina, kam īsti pieder lielas zemes platības. Zemju īpašnieki nav redzēti, uz pagastu tie nenāk, ar vietējiem attiecības neveido. Tikai atsūta vēstuli vai starpniekus, ja ko vajag nokārtot. Dažos pagastos šādi rīkojas ārzemju investori, lai gan ir arī ārzemju izcelsmes lauksaimnieki, kuri veido tiešas un labas attiecības ar kopienām, kurās dzīvo un strādā. Citos pagastos tā rīkojas zemju īpašnieki, kuri dzīvo citur Latvijā vai ārzemēs. Nereti šādi zemju īpašnieki pat nezina savu īpašumu robežas. Šad tad piezvanot uz pagastu, lai noskaidrotu robežas.

Šo cilvēku attiecības ar lokālo kā jēgpilnu dzīvi konkrētajā vietā ir pastarpinātas. Bieži vien viņiem vispār nav nepieciešamas tiešas attiecības, jo viņi visas lietas var nokārtot elektroniski vai attiecīgās institūcijās Rīgā. Viņiem nav vajadzīga ne pagasta pārvalde, ne Lauku atbalsta dienests, ne vietējo iedzīvotāju palīdzība. Šādi ieguldījumi laukos kā īpašumā, kā lietā ar potenciālu pievienoto vērtību, pastiprina tukšošanās sajūtu. Protams, situācijas atšķiras no pagasta uz pagastu. Kurzemes piekrastē, kur arī veicu pētniecību, šāda veida tukšums jūtams mazāk, jo daudzi, kas īpašumus iepirkuši, tos arī vēlas apdzīvot, vismaz vasaras sezonā. Lai gan arī tur ir iepirkti īpašumi, par kuru saimniekiem neviens neko nezina, vai kuru saimnieki ir bankas.

Pagastu vadītāji nereti mēģina ieteikt cilvēkiem, lai nepārdod savu zemi vieglprātīgi, lai nepārdod to ārzemniekiem, dažkārt ietērpdami savus padomus patriotiskā retorikā. Arī daudzi lauku iedzīvotāji atsakās zemi pārdot ārzemniekiem patriotisku jūtu vadīti vai taupīdami zemi ārzemēs esošajiem bērniem. Ir arī tādi gadījumi, ka cilvēki zemi nevēlas īrēt vai pārdot kaimiņam, bet labāk to pārdos ārzemniekam par augstāku cenu. Pastāv dažādība, taču

⁹⁷ Sk. Daces Dzenovskas rakstu par to, kā apzīmējums “dānis” ir kļuvis par metaforu ārzemju investīcijām Latvijas lauksaimniecībā. (Dzenovska, 2011b)

ir vērojama tendence, ka taustāmu attiecību aizvietošana ar pastarpinātām attiecībām pastiprina tukšošanās izjūtu.

Šāda situācija rada dilemmu. No vienas puses, mobilitātes intensifikācija, sakaru tehnoloģiju uzlabošana un spēja veikt darījumus no attāluma ir modernas pasaules neatņemamas sastāvdaļas, bez kurām dzīve šodien nav iedomājama. Kā liecina vesela rinda mobilitātes pētījumu, mobilitāte ir jaunā norma gan sociālā, gan politiskā, gan ētiskā izpratnē (Augé, 2009; Urry, 2007; Cresswell, 2006). Tomēr pastāv izteikta nevienlīdzība – tie paši procesi, kas padara kādus mobilus, citus piesaista vietai (Friedman, 2002; Massey, 1994). Kamēr daži Latvijas iedzīvotāji ēd brokastis Parīzē un vakariņas Rīgā, Agita, kas veica tautas skaitītājas pienākumus Latgales pierobežā un par kuru rakstīju šajā nodaļā, Rīgā nav bijusi 25 gadus. Ir liela starpība, vai uz Latgali dodas privātā mašīnā vai mēģina pārvietoties ar sabiedrisko transportu. Lai nokļūtu vietās ārpus novadu centriem, nepieciešamas vismaz trīs dienas: vienā dienā nokļūt līdz lielajai pilsētai, nākamā dienā līdz ciematam. Ja laimējas pielāgot autobusu sarakstu, tad no ciemata iespējams atgriezties tajā pašā dienā. Ja nē, tad atkal jāmeklē naktsmājas. Šādas problēmas rodas arī vietējiem iedzīvotājiem, jo autobusu saraksti neatbilst viņu dienas ritumam un daudzreiz jāmēro lieli ceļa gabali kājām. Taču lauki tukšojas, un daudziem plānotājiem nešķiet efektīvi ieguldīt infrastruktūras attīstībā, tajā skaitā sabiedriskā transporta nodrošināšanā. Kā kāds plānotājuuzņēmuma darbinieks teica intervijā, “laukos sabiedrisko transportu vispār vajadzētu likvidēt. Un tantukiem nodrošināt privātā taksometra pakalpojumus”. Savukārt 2012. gada rudenī Ekonomikas ministrija sākusi kalt plānus, kā veicināt reemigrāciju un, paziņojot par savu iniciatīvu presei, uzsver, ka svarīgi nodrošināt infrastruktūras, tajā skaitā transporta, pakalpojumus (Akule, 2012).

Papildus tam, ka kapitāla, cilvēku, ideju un tehnoloģiju mobilitāte rada ne vien iespējas, bet arī nevienlīdzību, izvirzās jautājums par ētiskām un politiskām sliekšņiem, kas saistītas ar mobilitāti. Daudzi pētnieki saredz mobilitātes kā darbību kopuma politiskās iespējas, kā arī mobilu jēdzienu – piemēram, transnacionālisms – analītiskās iespējas, uzsverot, ka tie palīdz nojaukt robežas un cīnīties pret reakcionāru un izslēdzošu cilvēku piesaisti vietai. Etjēns Balibā aicinājis identificēties ar imigrantiem kā ar jauno proletariātu, kurš izsakņots no savas vietas un tādējādi ir nenoteikts un iespēju pilns

(Balibar, 2003). Arī citi, vērsdamies pret “nacionālo lietu kārtību” (Malkki, 1992), kas uzsver saikni starp tautu un teritoriju mobilitātes regulēšanas procesos, raksta par mobilitāti ne tikai kā par sociālu realitāti, bet arī kā par implicīti vēlamu ētisku un politisku orientāciju (sk. 2. nodaļu). Džonatans Frīdmans (*Jonathan Friedman*) diagnosticē šo politisko un analītisko “mobilitātes pagriezieni” un kritizē, ka tas neievēro nevienlīdzības, kā arī pavisam reālu cilvēku vēlmi būt piesaistītiem vietai, kas ne vienmēr izpaužas kā reakcionāra un izslēdzoša saikne starp tautu un teritoriju (Friedman, 2002).

Ņemot palīgā Maikla Lambeka teoriju par lokālo kā jēgpilnas dzīves telpu un Dorīnas Masijas (*Doreen Massey*) domas par vietu kā par attiecību kopumu, varam pievērsties vietai nevis kā reakcionārisma noliktavai, bet gan kā jaunu politisku un analītisku iespēju avotam (Massey, 2005). Arturo Eskobars (*Arturo Escobar*) aicina antropologus pārdomāt to, kā analītiski tiek tvērtā vieta un cilvēku attiecības ar vietu (Escobar, 2001). Cilvēkģeogrāfe Dž. K. Gibsona-Greiema (2006) uzsver vietas potenciālu savos meklējumos pēc postkapitālistiskas attīstības vīzijas. Tādējādi šajā nodaļā gribu vērst uzmanību, ka afektīvā reakcija uz konkrētu sociālu un materiālu attiecību iršanu ir ne tikai nostalgija pēc pagātnes vai nespēja pieņemt mobilo un mainīgo tagadni un nākotni, bet arī ētiski politiska orientācija, ar kuras palīdzību tiek izvērtēta tagadne. No vienas puses, afektīvais reģistrs norāda uz to, ka šīs konkrētās attiecības irst. No otras puses, tas norāda, ka šīs attiecības ir bijušas fundamentāli svarīgas un ka tādējādi tās var kalpot par pamatu citādas socialitātes un citādas nākotnes kultivēšanai.

Afekta potenciāls

Kā redzams šajā nodaļā, tukšošanās kā problēma iezīmējas, kad cilvēki apzinās konkrētu sociālu un materiālu attiecību zudumu ārpus savām ikdienas trajektorijām. Inta devās savās ikdienas gaitās, zinādama, ka vieni cilvēki brauc prom un citi nomirst, taču viņa “nezināja, ka ir tik plāni”. Viņai bija “šoks” un “kļuva bailīgi”, kad viņa sāka strādāt par tautas skaitītāju un apzinājās, cik ļoti apkārtējā vide ir mainījusies šo procesu rezultātā. Agitai, kuras ikdiena piesātināta ar lauku darbiem, kļuva “nelabi”, kad viņa kā tautas skaitītāja

V. ciemā sastapa veco sievu, kas raudāja, jo viņai bija bail tik tukšā ciemā. Viņai bija nelabi, jo šī situācija nebija šīs sievietes izolēta problēma. Tā liecināja par fundamentālām izmaiņām vietu un dzīvi veidojošās attiecībās. Jaunā dzīve bija vientuļa, pastarpināta, tukša. Citiem, savukārt, radās nepatīkamas sajūtas, pārvietojoties pa tukšajām ielām, lai arī pašu dzīve, kaut grūta, ritēja savu gaitu. Šajā ziņā afekts reģistrē izmaiņas sociālajā vidē, izmaiņas sociālajās attiecībās, kas veido dzīvi attiecīgajā vietā, attiecībās, kuras veido lokālo kā jēgpilnu dzīvi Lambeka izpratnē.

Afekts liecina, ka vide kā attiecību kopums mainās, ka tā vairs nepastāv ierastajās aprisēs, ka tveramās nākotnes aprises ir nepatīkamas, nevēlamas, pat biedējošas, bet vēl nav skaidri redzamas. Tas liecina arī par to, ka jēgpilnai dzīvei cilvēkiem ir nepieciešama ne tikai iztika un ģimenes labklājība, bet arī ievietotība sociālā vidē. Un tieši šīs izmaiņas lokālajā kā jēgpilnā dzīves vidē ir tās, kuras iespējams izmantot par nākotnes orientieriem, par prognozēm, kurās vērts ieklausīties vairāk nekā statistiskās prognozēs par iekšzemes kopprodukta pieaugumu un ekonomisko izaugsmi.

Lauku vides radikāla transformācija Latvijas laukos nav kaut kas pilnīgi jauns. Abi pasaules kari, pēckara deportācijas un kolektivizācija arī sarāva konkrētas attiecības un radikāli mainīja cilvēku dzīves telpu. Kolhozu dibināšanas, ciema centru izveides un meliorizācijas rezultātā tukšojās un izzuda viensētas. Un šī tukšošanās bija ne mazāk vardarbīga kā šodien. Klasiskā izpratnē tā bija daudz vardarbīgāka, jo tā notika ar identificējamu varas pavēlēm, turpretim šodienas tukšošanās notiek zem brīvības zīmes, uz ko norāda ne viens vien komentētājs. Taču, tāpat kā pēcpadomju transformācijas radītā nedrošība, šie procesi šķīta lokalizējami, identificējami ar konkrētu varas iestāžu darbību. Pastāvēja uzskats, ka tos var vērst par labu, gāžot varu. Padomju varas sabrukums Latvijā arī radīja diskursu par "atgriešanos" pie dabiskas lietu kārtības. Šodien, kad tukšošanās netiek uzskatīta par konkrētu varas iestāžu darbības rezultātu (lai gan, protams, valdība tiek vainota), kad tā šķietami notiek netveramu procesu – globālās ekonomiskās aprites, "kārtības" – rezultātā, tukšuma izjūta ir vajājoša un nesaprotama. Tā norāda uz nākotni, kas ir nezināma. Dzīves iršanai, šķiet, nav risinājuma. Afektīvais reģistrs vien ļauj tvert to apjomu un nozīmi. Bet vai tā ir? Vai šīs nelabums, bailes un neērums nenorāda uz kaut ko, ko varētu uzskatīt par iespēju?

Uzturēšanās afektīvajā reģistrā vai “analīzes kontaktzonā” sniedz iespēju tvert sarežģītāku dzīves izjūtu nekā to, ko piedāvā statistika par tautas skaitlisko dzīvotspēju. Protams, arī afektīvais reģistrs veidojas mijiedarbē ar satraukumu par tautas izdzīvošanu, kas nogulsņējies vēsturisku procesu rezultātā. Tāpat attiecības ar vietu, kuras daudzi uzsver kā svarīgas un kuru dēļ nevēlas atstāt Latviju, var skatīt no tveramu attiecību perspektīvas vai retoriski saistīt ar tādiem jēdzieniem kā tautas dzīves telpa, kuri saistīti ar vēsturiski specifisku izpratni par tautu un teritoriju. Savās refleksijās par rasi, tautu un atšķirību politiku Donalds Mūrs, Džeiks Koseks un Anands Pandians (*Donald Moore, Jake Kosek, Anand Pandian*) iztirzā Frīdriha Racela (*Friedrich Ratzel*) 19. gadsimta jēdzienu “dzīves telpa” (*lebensraum*), kas apzīmē tautas (*Volk*) vēsturiskās attiecības ar teritoriju (Moore et al., 2003: 34). Lai gan Racels uzsvēra, ka kopīga dzīves telpa nenozīmē apriori etnisku vai rasu radniecību, Mūrs, Koseks un Pandians norāda, ka Hitlers izmantoja šo jēdzienu, lai formulētu rasistiski iekrāsotus uzskatus par nacionālām teritorijām (2003: 64). Arī citi antropologi kritiski analizējuši iedomātas attiecības starp tautu un teritoriju, kurās balstās “nacionālā lietu kārtība” (Malkki, 1992). Vēsturisku attiecību uzsveršana starp tautu un teritoriju arī veido lauku cilvēku izpratni par vietu. Nodaļas sākumā minētais pagasta priekšnieks uzsvēra, ka laukos ir tautas dzīveslīnija.

Taču šī nodaļa norāda uz citādu izpratni par dzīves telpu, tādu, kurā uzsvars likts uz konkrētām sociālām attiecībām starp personām un starp personām un materiālo vidi, nevis simboliskām vai retoriskām attiecībām starp tautu un teritoriju. Tā dzīves izjūta, kas veidojas Latvijas laukos – dzīve, kas tiek praktizēta, lolota, zaudēta un saglabāta, sastāv no darbībām un attiecībām, kas veido noteikta veida cilvēkus, ēkas, vietas, un ainavas. Šīs nav atsevišķas vienības, kas saliktas kādās attiecībās cita ar citu, bet gan dinamiskas dzīves artikulācijas. Šajā izpratnē dzīvība nesastāv no individuāliem vai kolektīviem ķermeņiem, bet gan no ievietotības konkrētā dzīves telpā (Massey, 2005).

Kad lietas šķietami irst, tad bažas par dzīvību nonāk uzmanības centrā. Apstākļos, kad Eiropas politiskais un ekonomiskais projekts, šķiet, jūk pa vīlēm, kad kapitālismam jau atkal ir krīze, kad sociālā drošība šķietami kļūs par “kultūras atlieku” no pagātnes, tveramās attiecības un prakses, kas veido

dzīvi, kļūst sevišķi svarīgas. “Reprezentatīvā domāšana” atkāpjas, atstājot priekšplānā “analīzes kontaktzonu”, kas piedāvā jaunas analītiskas iespējas un dzīves prakses (Stewart, 2007).

Afektīvais reģistrs liecina par to, kādas ir šīs tveramās attiecības un darbības, kas ir svarīgas. Tas nepiedāvā jaunus rīcības modeļus, bet sniedz iespēju kultivēt spēju skatīt pasauli ārpus dominējošām reprezentācijām un ņemt vērā cilvēku afektīvās reakcijas uz nākotnes aprisēm, kuras saskatāmas gaistošajā tagadnē. Dzīve, kuru palīdz izprast afektīvais reģistrs, nesaistāv no skaitļiem un no statistiskām prognozēm par ekonomisko izaugsmi, bet gan no konkrētām un ievietotām sociālām attiecībām.

Šī dzīve mainās, un tas izraisa smaguma sajūtu. Tā ir smaguma sajūta ne tikai par sevi, bet par to, kāda pasaule apkārt veidojas. Iespējams, ja varam ieklausīties šajos afektīvajos reģistros, piefiksēt to, kad mums paliek slikti, kad saskaramies ar kādu procesu, varbūt spēsim līdz ar sevi iepazīšanu iepazīt arī apkārtējo pasauli ar citām acīm un kultivēt citas sociālās attiecības, kas radīs jaunas pasaules.

5. nodaļa

TAGADNES NĀKOTNE: PĒCPADOMJU KAPITĀLISMS UN RĪCĪBAS TEMPORALITĀTE LATVIJAS LAUKOS

Lidoj krīze pa pasauli.

Verās, zam juos Amerika.

– Byus jim kaida duovana juonūsviž. Par daudz labi dzeivoj!

Lidoj puori Eiropai.

– Ite ar tai nikuo dzeivoj. Lai sajem duovanu!

Teik da Latvejis.

– Ai kaidš bess ite pyrms mane jau vysu izjuojs???

(Latgolys Studentu centrs 2011: 14)

Sakarā ar pasauļa finansialū krīzi gaisma tuneļa golā teik izslāgta,

kab samozinuotu elektreibys riekinu.

Ar cīnu, Dīvs

(Latgolys Studentu centrs 2011: 15)

2012. gada aprīlī Ieva, kas septiņus gadus nodzīvojusi Anglijā un strādā kādā Anglijas mazpilsētas latviešu organizācijā, bija atbraukusi uz Rīgu, lai piedalītos konferencē par diasporas saikni ar Latviju. Divas stundas viņa pacietīgi klausījās, kā darba grupās NVO pārstāvji, aktīvisti, politiķi, pētnieki un ierēdņi sprieda par to, kā veicināt diasporas iesaisti Latvijas ekonomiskajā, politiskajā un kultūras dzīvē. Kad diskusija jau tuvojās noslēgumam, Ieva lūdza vārdu:

... Iedomāsimies, ka es esmu Anniņas tantes mazmeita vai mazdēls. Un esmu jaunību savulaik pavadījusi vienalga kādas pašvaldības mazpil-sētā, strīķējusi asfaltu, nu, apmēram, tā kā Kolka Cool.⁹⁸ Un tagad esmu laimīgi tikusi līdz Anglijai. Es dzīvoju piecu istabu mājā, kur visapkārt ir sveši, dažādi cilvēki. Es negribu dzirdēt neko par latviešiem, jo esmu depresijā, jo esmu nomākta. Un vēl es zinu, Apollo ziņas es lasu, tur es lasu, ka esmu slikta, jo esmu tā izdarījusi. Lūdzu, mīliet arī mani, ne ti-kai IT speciālistus un studentus. Un tad, ja jutīšu, ka politiķi vienkāršā sarunā saka, oh, kā man ir vajadzīga tā Anniņas tantes mazmeita, man nokritis tas rūgtums un gribēšu redzēt latviešus vispirms Anglijā, un tad es sāksu domāt par braukšanu atpakaļ uz Latviju. Varbūt tas pašvaldības vecis vai vecene pazīst to Anniņas tanti un viņš vai viņa var pajautāt Anniņas tantei, kur tā Tava mazmeita? Tad varbūt mēs viņu varam uzrunāt. Tad varbūt tas nabaga izmisumā iedzītais cil-vēks, ticiet man, mēs neesam laimes zemē... Un tāpēc es jūs lūdzu, poli-tiķi un ierēdņi, mīliet mūs pilnīgi visus!

Ievas teiktais bija domāts politiķiem un ierēdņiem, kas veido publi-ko diskursu, kurā sevi mēģina atpazīt gan Latvijā, gan ārvalstīs dzīvojošie ar Latviju saistītie cilvēki. Diasporas politikas konferencē Ieva iestājās par tiem, kas sevi neatpazīst Latvijas publiskajā diskursā, kuri jūt, ka politiķu un ierēdņu uz diasporu vērētās uzrunas nav domātas viņiem. Tas vēl vairāk pastiprina rūgtumu, kuru šie cilvēki izjūt pret Latvijas valsti, jo viņi devušies prom nevis tāpēc, ka viņus gaida karjera kādā Eiropas uzņēmumā vai institūcijā, bet tāpēc, ka viņi nav varējuši veidot nākotni Latvijā.

Kādas dienas vēlāk pie kafijas tases lūdzu Ievu dalīties savos novēro-jumos par šo rūgtumu. Ieva sāka ar stāstu par savu draugu, kurš nodzīvojis Anglijā pusgadu ilgāk nekā Ieva un uz Latvijas pusi sākumā pat negribējis skatīties. Drauga mamma nomira agri, pirms tam grūti strādāja un mazgāja veļu aukstā ūdenī. Draugs pats pēc skolas nostrādāja mēnesi rūpnīcā VEF,

⁹⁸ "Kolka Cool" (2011) ir latviešu režisora Jura Poškus spēlfilmā, kas ataino nabadzību, alkoholismu un bezcerību Latvijas laukos. Filmai bija labi panākumi kinoteātros, tomēr pēc pirmizrādes "Nacionālās apvienības" politiķi apšaubīja, vai šādas filmas būtu jāuzņem par valstu naudu, izraisot plašu diskusiju par nacionālo pasūtījumu kinonozarē.

pēc tam to privatizēja un viņš darbu zaudēja. Viņš jau sen, pirms iestāšanās Eiropas Savienībā un ilgi pirms krīzes, zināja, ka grib braukt prom. Ieva draugs un citi viņam līdzīgie izjūt rūgtumu un aizvainojumu, "jo valsts viņiem atņēma cerību", teica Ieva. "Cerību uz ko?" es vaicāju. "Cerību, ka ar darbu dzīve uzlabosies," Ieva skaidroja. "Cilvēks šodien var neēst, ja viņam ir cerība, ka rīt paēdīs. Mans draugs redzēja, kā mamma mocījās un ka nekas nepalika labāk. Anglijā tu pamoci pusgadu verga statusā, un pēc tam tu vari pavirzīties tālāk. Te tu strādā kā vergs, bet nekas nemainās." Jāpiezīmē, ka šī cerība, par kuru runāja Ieva, nav pasīva, tas ir, cerība, ka dzīve uzlabosies pati no sevis, bet gan, ko Džarets Zigons (*Jarret Zigon*), rakstot par cerību Maskavā, saucis par "aktīvu cerību", tas ir, cerību, ka ar darbu var tikt pie labākas nākotnes (Zigon, 2009). Tāpat kā Zigona maskaviešiem, aizbraucējiem bija vajadzīga cerība, lai piedalītos sociālajā un ekonomiskajā dzīvē. Tā nebija cerība, ka dzīve būs leiputrija, bet gan cerība, ka dzīve būs vienkārši normāla un stabila (Zigon, 2009: 257).⁹⁹

Nostrādājusi pusgadu kādā Anglijas rūpnīcā un vēlāk viesnīcā par istabeni, Ieva pašlaik ir iekārtojies tā, ka var izdzīvot ar peļņu, ko ienes daži nekustamie īpašumi Latvijā. Anglijā viņa strādā brīvprātīgu darbu kādā diasporas organizācijā. Viņa bieži tiek ar vietējiem latviešiem, tajā skaitā "jauno emigrāciju", arī ar tiem, kuriem nebūt neklājas labi.¹⁰⁰ "Man izdodas uzklaušīt cilvēkus," viņa saka, "es zinu, kā viņiem iet. Cilvēkiem vajag cerību, ideju. Tu neesi tikai mašīna, kam vajadzīga degviela. Tev ir sirds un dvēsele, prāts un valoda. Kā lai to visu saliek kopā?"

Kamēr daudzi aizbrauc, zaudējuši cerību, ka ar savu darbu var nodrošināt dzīvi Latvijā, Latvijas novados un pilsētās tiek veidoti attīstības plāni

⁹⁹ Zigons savā rakstā kritizē Vinsenta Krapanzano (*Vincent Crapanzano*) (2003) un Hirokazu Mijazaki (*Hirokazu Miyazaki*) (2006) cerības analīzi – Krapanzano par to, ka viņš uzskata cerību tikai un vienīgi par pasīvu pašaušanos uz likteni, bet Mijazaki par to, ka viņš uzskata cerību par tiekšanos uz progresīvi labāku nākotni. Zigons argumentē, ka cerība ir gan pasīva, gan aktīva. Tā ir eksistenciāls esības stāvoklis, temporāla dzīves struktūra, un tā ir arī mērķtiecīgas ētiskas darbības temporālā orientācija morālas krīzes apstākļos (2009: 258, 267).

¹⁰⁰ "Jaunā emigrācija" ir jēdziens, kas tiek attiecināts uz tiem, kuri devušies uz ārzemēm pēc Latvijas neatkarības, sevišķi pēc iestāšanās Eiropas Savienībā. Šis jēdziens kalpo, lai atšķirtu šos aizbraucējus no "vecās trimdas", t. i., Otrā pasaules kara laika bēgļiem un viņu pēcnācējiem.

un kaldinātas nacionālas nākotnes vīzijas. 2011. gadā daudzos Latvijas novados ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu un uz vienas rokas pirkstiem saskaitāmu konsultāciju uzņēmumu izpildījumā tika gatavotas attīstības programmas, kurās tika formulētas attīstības vīzijas un sprauti darbības mērķi. 2012. gada augustā Pārresoru koordinācijas centrs laida klajā Nacionālā attīstības plāna (NAP) sākotnējo redakciju. Plāna vadmotīvs – “ekonomisks izrāviens” (Nacionālais attīstības plāns, sākotnējā redakcija 2012). Saskaņā ar plānu papildus tautsaimniecības izaugsmei un izaugsmei atbalstošu teritoriju izveidei, līdz 2020. gadam jāpalielina “cilvēku drošumspēja”, kā rezultātā, plāna veidotāji cer, cilvēki risinās problēmas ne tikai individuāli (emigrācija, ēnu ekonomika), bet arī kolektīvi (nodokļu nomaksa, līdzdalība, sociālā uzņēmējdarbība) (NAP, sākotnējā redakcija 2012: 6). Nacionālajā attīstības plānā iekļautas optimistiskas prognozes par dažādiem izaugsmes un labklājības rādītājiem. Grafiks, kas attēlo iekšzemes kopprodukta (IKP) pieaugumu, pieņem, ka pēc 2008. gadā sākušās krīzes dzīve pamazām, bet stabili, ies uz augšu, un tā rezultātā drīz vien atgriezīsies pirmskrīzes stāvoklis (NAP, 2012: 11). Līdzīgi scenāriji paredzēti attiecībā uz ienākumu nevienlīdzību, iedzīvotāju dabisko pieaugumu, kā arī budžeta līdzekļu pieejamību dažādās jomās. Nākotne šeit parādās kā statistiski mērāma, tādējādi abstrakta, aizvien labākas dzīves vīzija.

Šādas pozitīvas abstraktas nākotnes prognozes cirkulē arī citos politikas veidošanas forumos. 2012. gada pavasarī apmeklēju diskusiju par emigrāciju un nodarbinātību, kuru organizēja Latvijas Republikas Ārlietu ministrija sadarbībā ar Labklājības ministriju. Šajā sanāksmē uzstājās arī Ekonomikas ministrijas pārstāvis, kas, līdzīgi NAP veidotājiem, piedāvāja pozitīvu ekonomiskās izaugsmes vīziju, kura nodrošināšot pozitīvu virzību arī pārējās jomās, tajā skaitā demogrāfiskajā jomā, veicinot cilvēku atgriešanos un dzimstību. Nemaz jau nerunājot par nepamatotajiem pieņēmumiem, ka ekonomiskā izaugsme ir vienīgais noteicošais faktors dzīves kvalitātes uzlabošanā, arī pašas izaugsmes prognozes šķita teorētiskas. Attēlotajā grafikā, kas iekļāva pirms un pēckrīzes periodu, ekonomiskās izaugsmes līkne strauji virzījās uz augšu līdz 2008. gada krīzei, kad izaugsmes vizuālajā reprezentācijā parādījās spējš kritums. Ap 2010. gadu šī līkne atkal sāka stabili virzīties uz augšu, neparedzot nekādas svārstības nākotnē un tādējādi vizuāli veidojot labēji lēzenu V burtu. Ļoti iespējams, ka arī paši prognožu veidotāji un prezentētāji

tām īsti netic, taču tas tikai ilustrē manu argumentu par pārejas temporalitāti un ignoranci par tagadni (vismaz publiski paustu), kam pievērsīšos tālāk nodaļā.

NAP pozitīvais nākotnes skatījums jau apšaubīts publiskajā telpā, lai gan, kad rakstu šīs rindas, sabiedriskā apspriešana vēl tikai sāksies. Šīs pozitīvās prognozes skan tukši tiem, kuru pieredze neatbilst pieņēmumiem, ka dzīve iet un ies uz augšu. Šīs prognozes rada šaubas arī tiem, kas kritiski izvērtē globālo kontekstu, kurā politiķi un ierēdņi ģenerē šādas prognozes. Žurnāliste Sanita Upleja (2012) slejā žurnālam "IR" norādījusi, ka nav skaidrs, uz kāda pamata NAP autori ir tik pozitīvi noskaņoti, ja ņem vērā to, ka Eirozona nebūt nav stabila. Pat ja pozitīvie ekonomiskās izaugsmes rādītāji, kuri palīdz veidot Latviju par krīzes pārvarēšanas veiksmes stāstu, atspoguļotu patieso pašreizējās dzīves kvalitātes situāciju, kā raksta Upleja, "mēs neesam uz vientuļas salas". Tas nozīmē, ka Latvijai jārēķinās ar svārstībām Eirozonā un ar iespējami nelabvēlīgu globālo ekonomisko, sociālo un politisko klimatu (Calhoun, 2011). Šādos apstākļos nepamatoti pozitīvas nākotnes vīzijas rada daudzus jautājumus, tajā skaitā, kā tas ir iespējams, ka daudzi Latvijas iedzīvotāji aizbrauc, zaudējuši cerību, ka nākotnē viņu dzīve Latvijā varētu uzlaboties, kamēr politiķi un attīstības plānotāji pauž pārliecību, ka dzīve Latvijā iet un ies uz augšu? Kā tas iespējams, ka Latvijas politiķi un attīstības plānotāji optimistiski skatās nākotnē, kamēr daudzi pētnieki, analītiķi un komentētāji ārpus Latvijas brīdina par radikālām sociālās, politiskās un ekonomiskās dzīves pārmaiņām pēckrīzes periodā (Calhoun, 2011)?

Šķiet, ka Latvijas iedzīvotāji, politiķi, ierēdņi, pētnieki un krīzes analītiķi dzīvo dažādās pasaulēs, kur katrā valda citāda izpratne par tagadni un tagadnes attiecībām ar nākotni. Tādējādi šajā nodaļā pievērsīšos tam, kā dažāda pieredzē un/vai zināšanās balstīta izpratne par tagadnes saikni ar nākotni, tas ir, par laika ritumu vai temporalitāti, veido cilvēku rīcību un pasaules redzējumu, tajā skaitā individuālās un kopienas dzīves plānošanu. Citiem vārdiem sakot, šī nodaļa ir par rīcības, tajā skaitā plānošanas, temporalitāti (Munn, 1992: 106). Katru rīcību veido un tā ir ievietota kādā izpratnē par saikni starp tagadni un nākotni. Rīcība var būt dažādi temporāli orientēta – piemēram, uz konkrētu tuvo nākotni vai uz abstraktu attālo nākotni. Rīcības temporalitātes analīze palīdz skaidrot rīcību sasaistē ar dominējošajām sociālās, politiskās un ekonomiskās dzīves organizācijas un pārvaldes formām un

darbībām. Rīcības temporalitātes analīze spēj pastāstīt par cilvēku izpratni par savu rīcībspēju konkrētos materiālos apstākļos. Kā es argumentēju šajā nodaļā, rīcības temporalitāte nav atkarīga tikai un vienīgi no cilvēka individuālajiem resursiem un prasmēm. To lielā mērā nosaka apstākļi, kurus rada konkrētas dzīves organizācijas un pārvaldības formas. Tātad, analizējot rīcības temporalitāti, iespējams analizēt arī pārvaldes formas un varas attiecības.

Lielākā daļa no šīs nodaļas veltīta rīcības temporalitātes analīzei Latvijas laukos, bet nodaļas pirmajā pusē ieskicēju temporalitātes un rīcības problemātiku plašākā nacionālā un globālā kontekstā. Argumentēju, ka nesakritībā starp pozitīvajām attīstības vīzijām, kas redzamas politiķu piedāvātajos Latvijas attīstības plānos, un iedzīvotāju uzskatiem par nākotni vērojama spriedze starp abstrakto/attālo un konkrēto/tuvo nākotni (Guyer, 2007). Pozitīvas ekonomikas izaugsmes un dzīves kvalitātes prognozes koncentrējas uz attālu un abstraktu nākotni, savukārt cilvēku ikdienas rīcība izriet no secinājumiem, kā tie ar savu rīcību var ietekmēt tuvo un konkrēto nākotni. Taču šī spriedze nav vienkārši spriedze starp ilgtermiņa perspektīvu un īstermiņa rūpēm par savu vēderu, kas balstīta cilvēku izglītības līmeņa vai socioekonomiskā stāvokļa atšķirībās. Drīzāk tā norāda uz to, ka pozitīvās nākotnes vīzijas, kas redzamas attīstības plānos, izriet no *pārejas temporalitātes*, kura paredz virzību uz tādām abstraktām nākotnēm kā attīstība un izaugsme, kuru sasniegšana tiek pastāvīgi atlikta. Šīs ideoloģiski pozitīvās vīzijas par Latvijas nākotni skan tukši Latvijas publiskajā telpā, jo cilvēku konkrētā pieredze norāda uz to, ka tāda veida rīcība, kuru no viņiem šobrīd prasa valsts, nepalīdzēs sasniegt paredzamus un pozitīvus rezultātus viņu tuvajā nākotnē.

Tālāk nodaļā pievērsīšos temporalitātei un rīcības plānošanai Latvijas laukos, kur dzīvošana šodienai šķiet vienīgais iztēlojamais un iespējamais modelis, jo nākotne ir neparedzama un neietekmējama. Profesionāli attīstības plānotāji un ārvalstu lauksaimnieki, kas ienākuši daudzās lauku teritorijās, bieži vien pārmet lauku iedzīvotājiem, ka tie nedomā par rītdienu, ka tie pērk lietas, kuras viņiem nav vajadzīgas, nevis iegulda nākotnē. Vārdu sakot, ka viņu nākotnes vīzijas aprobežojas ar šodienu un pavisam tuvo rītdienu, bet ne nākotni. Taču es piedāvāju skatījumu, ka lauku iedzīvotāju rīcība neizriet tikai no viņu nepietiekamām prasmēm, nabadzības vai izglītības līmeņa, kā tas bieži tiek skaidrots, bet arī no pēcpadomju kapitālisma temporalitātes

Latvijā. Viņu rīcība tagadnē saistīta ar ekonomikas finansializācijas, kredītu, projektu un subsīdiu veidotu rīcības temporalitāti, kurā nākotne ir spēja iekļauties kredītu, atbalsta maksājumu un grantu plūsmās, nevis ģenerēt ienākumus ar algota darba vai peļņas palīdzību. Šīs temporalitātes pēdas redzamas arī novadu attīstības plānos, kurus tie paši profesionālie attīstības plānotāji, kas darbojās kā konsultanti plānošanas procesos, uzskata par dzīvības uzturēšanas, nevis attīstības plāniem. Gan lauku iedzīvotāju rīcība, gan attīstības plāni diezgan precīzi atspoguļo Latvijas ekonomiskajā un politiskajā telpā dominējošās temporalitātes ietekmi uz cilvēku spēju rīkoties tagadnē attiecībā pret iedomātu nākotni. Šīs Latvijai specifiskās temporalitātes aprises ir saistītas arī ar globālākām izmaiņām kapitālisma temporalitātē, kam pievērsos nākamajā sadaļā.

Pārejas temporalitāte

Samērā droši var apgalvot, ka Latvijas Nacionālā attīstības plāna 2014–2020 pozitīvās vīzijas saistītas ar to, ka valdības koalīcija popularizē viedokli, ka Latvija ir krīzes pārvarēšanas veiksmes stāsts. Premjers Valdis Dombrovskis 2012. gada 7. maijā intervijā ar *Bloomberg TV* apgalvoja, ka Latvija veiksmīgi pārvarējusi krīzi, ātri pieņemot radikālu fiskālās disciplīnas politiku, tādējādi atgūstot finanšu tirgu uzticību un veicinot ekonomisko izaugsmi, kas, pēc tradicionāliem ekonomiskiem rādītājiem, 2012. gada 1. ceturksnī sasniedza +6,9% IKP, salīdzinot ar šo periodu iepriekšējā gadā.¹⁰¹ Par spīti dažām kritiskām balsīm, kas nāca no ārpuses (Hudson, Sommers, 2010; Rodrik, 2012), visā visumā Latvijas politiskās elites, politikas veidotāji un komentētāji uzskata, ka Latvija veiksmīgi atkopjas no krīzes un drīz vien atgriezīsies pie iepriekšējā, ja ne pat labāka veselības stāvokļa (lai gan, kā redzams anekdotē nodaļas sākumā, cilvēki nebūt neuzskatīja pirmskrīzes situāciju

¹⁰¹ <http://www.bloomberg.com/news/2012-05-07/eu-must-take-austerity-pain-now-to-end-crisis-dombrovskis-says.html>. Latvijas IKP izmaiņas: 2008. gadā -4,6%, 2009. gadā -18,0%, 2010. gadā +0,7%, 2011. gadā +5,5%, 2012. gada 1. ceturksnī +6,9% (Latvijas Bankas dati, <http://www.bank.lv/publikacijas/gada-parskats/latvijas-bankas-gada-parskats/2076>)

par labu esam). Par to liecina jau agrāk pieminētās optimistiskās grafiskās līknes. Kā norāda Kregs Kalhūns (*Craig Calhoun*), krīze, kas sākās 2008. gadā, nav dabiska parādība, kura mēdz piemeklēt visādi citādi veselo kapitālisma organismu, kurš pēc krīzes uzvarēšanas atgriežas iepriekšējā dabiskā stāvoklī (Calhoun, 2011). Krīze ir sociāla parādība, kas radās noteiktos vēsturiskos apstākļos. Krīzes iespējamības apstākļi veidojās kopš 20. gadsimta 70. gadiem, kad Rietumu ekonomika sāka pāreju no ražošanas uz finansializāciju, kas Rietumu valstīs nozīmēja ātru peļņu ar finanšu spekulācijām, kurām apakšā nebija materiāla seguma (Calhoun, 2011). Turklāt krīze skāra ne tikai ekonomiku, bet arī ar to saistītās politiskās un sociālās dzīves organizācijas formas un darbības. Visbeidzot, krīzes apjomi ir pietiekami dziļi un plaši, lai apšaubītu pieņēmumu, ka pēc krīzes atgriezīsies agrākā ekonomiskās, sociālās un politiskās dzīves organizācija (Calhoun, 2011: 19).

Tātad pastāv dažādas iespējamās nākotnes. Spēja ietekmēt nākotnes aprises ir atkarīga no spējas saprast, kas notiek pašreiz, kam, savukārt, nepieciešamas arī zināšanas par krīzes vēsturiskajiem apstākļiem. Un tieši tādēļ Latvijas publiskajā telpā izskanējušās attīstības vīzijas un plāni un ap tām virmojošās debates šķiet nepārliciecināmas. Kā norādījuši Pjotrs Dutkēvičs (*Piotr Dutkiewicz*) un Gžegožs Goželaks (*Grzegorz Gorzelak*), krīzes rezultātā Austrumeiropas valstis, tajā skaitā Latvija, nav fundamentāli pārdomājušas savu ekonomikas politiku, lai nāktu klajā ar inovatīviem risinājumiem, bet gan vēl dziļāk iegrimušas ekonomiskajā ortodoksijā: “Svarīgais jautājums, kā izskatīsies pārveidota kapitālistiskā ekonomika, nenodarbina Austrumeiropas valstu politikas veidotāju prātus, bet tiek atstāts citiem.” (2011: 203)

Latvijas krīzes politika un pēckrīzes attīstības vīzijas ir piesaistītas “attīstītas valsts” ideāltipam, kuru Latvijas izpratnē reprezentē Rietumeiropas valstis. Tādējādi, spriežot par Latvijas ekonomikas stāvokli un cilvēku labklājību, tiek izmantoti salīdzinoši kritēriji. Pauls Raudseps rakstā, kurā analizē lauku tukšošanās jautājumam, norāda, ka cilvēku plūsma no laukiem uz pilsētām ir dabiska un ka tāda tā bijusi kopš industrializācijas pirmssākumiem. Arī Latvijā pirms padomju perioda. Raudseps skaidro, ka “augsti attīstītās valstīs” lauksaimniecībā, zvejniecībā un mežniecībā ir nodarbināts daudz mazāks procents iedzīvotāju nekā Latvijā. Ja Latvijā tie ir 9%, tad Spānijā 4%, Igaunijā 4% un Francijā 3% (Raudseps, 2012: 8). Tieši šie salīdzinošie rādītāji kļūst

par attīstības mērauklu, neapskatot to, vai un kā “augsti attīstīto valstu” ekonomiskās, politiskās un sociālās dzīves modelis ir piemērots pašreizējā vēsturiskā brīdī. Un, kā norāda krīzes analītiķi, ļoti iespējams, ka tas nav piemērots.

Šāda Latvijas kolektīvās nākotnes piesaiste Rietumeiropas tagadnei atgādina to, ko Fernando Koronils (*Fernando Coronil*) teicis par Latīņameriku: “zem imperiālās nākotnes nastas tagadne top par pārejas periodu” (2011: 245). Pāreja ir bijusi Latvijas un citu bijušo padomju un Austrumeiropas valstu mantra kopš Padomju Savienības sabrukuma, taču pārejas beigas – pievienošanās “augsti attīstīto valstu” pulkam – tiek pastāvīgi atliktas.¹⁰² Latvija un Latvijas iedzīvotāji šķiet iestiguši pārejas periodā, pārejas temporalitātē, starp padomju pagātņi un ideāltipisko Eiropas nākotni, kurai pati Eiropa ne atbilst, ne vairs īsti tic.

Šī pārejas temporalitāte iekļaujas modernitātes hronotopā – laika un telpas konfigurācijā, kas raksturo Rietumu kultūras telpu kopš Apgaismības (Bakhtin, 1996; Dick, 2010).¹⁰³ Šajā hronotopā progress tiek pretstatīts tradīcijai, attīstība – atpalicībai. Vienlaicīgi pastāvošas sabiedrības tiek ievietotas dažādos attīstības periodos, dažādos punktos uz lineāras progresa un attīstības skalas. Tādējādi Rietumu tagadne ir ne-Rietumu nākotne un ne-Rietumu tagadne ir Rietumu pagātne. Diskursi par attīstību un izaugsmi, par pāreju, par mēģinājumiem noķert augsti attīstītās valstis ir šī modernitātes hronotopa produkts.

¹⁰² Antropoloģe Katrīna Verderija un sociologs Maikls Buravojš šo pārejas loģiku nosaukuši par “transitoloģiju” (Burawoy, Verdery, 1999; Yurchak, 2006). Transitoloģija daudz tikusi kritizēta postsociālisma antropologu un citu sociālo un humanitāro zinātņu aprindās, jo tā pieņem, ka visas tagadnes problēmas izriet no padomju pagātnes, nevis no sarežģītas tagadnes un pagātnes artikulācijas, kur tagadnes procesiem un varas attiecībām ir tikpat liela, ja ne lielāka, loma kā padomju mantojumam.

¹⁰³ Jēdzienu “hronotops” ieviesa Mihails Bahtins (*Mikhail Bakhtin*), kas to izmanto, lai runātu par laika un telpas konfigurāciju romānos (Bakhtin, 1996). Hilarija Dika (*Dick*) norāda, ka lingvistu un lingvistikas antropologi izmanto šo jēdzienu, runājot par “kultūras hronotopiem”, t. i., par valdošajām laika un telpas konfigurācijām, kas specifiskas noteiktiem kultūras kontekstiem (Dick, 2010: 276). Dika apraksta migrācijas hronotopu kādā Meksikas ciematā, kur ciemats tiek uzskatīts par tradicionālu un atpalikušu, kurpretim migrantu galamērķis – ASV – par progresīvu un attīstītu. Migrācija dod iespēju doties uz nākotni. Taču tā arī nozīmē morāles uzpurēšanu, jo Meksikas ciemats, lai arī iestidzis pagātnē, ir morāli un kulturāli spēcīgāks, nekā kulturāli un morāli evakuētās, taču progresīvās ASV (2010: 276).

Fernando Koronila vārdiem runājot, ideālistiskā nākotne, uz kuru tiecas pārejas diskursi un prakses, ir kā rēgs. Tā ir vīzija, kurai bieži vien nav reālas saiknes ar tagadni. Tagadne, savukārt, ir “nervozs uzbudinājums”, pilna ar visdažādākajiem ierobežojumiem, varas attiecībām un pretrunīgām tendencēm. Tai nav skaidra virzība (Coronil, 2011: 247). Tagadne pagarinās, kļūst pastāvīga, kamēr nākotne – nevis kalendāra nākotne, bet nākotne kā vēstures piepildījums – tiek pastāvīgi atlikta kā mērķis, uz kuru vēl aizvien tiek ties (Coronil, 2011: 247). Šis laika un telpas salikums, kas raksturīgs pārejas diskursiem, Latvijas publiskajā telpā vērojams visdažādākajās izpausmēs. Arī lauku novadu attīstības plānošanas sanāksmēs bija vērojami gadījumi, kad par spīti tam, ka Latvija ir Eiropas Savienības dalībvalsts, cilvēki par nākotni runāja kā par nokļūšanu Eiropā, ar to domādami labāku dzīves kvalitāti un dzīves organizāciju. Dzīve ritēja starp padomju pagātni un Eiropas nākotni, tagadne bija tverama tikai attiecībā pret to, kas bija, un to, kas būs. Šāda pārejas temporalitāte, kas raksturīga postsociālisma kontekstiem, kā norādījis Ozrens Pupovacs (*Ozren Pupovac*), rada tagadnes ignoranci, jo uzsver pagātni, kas jāpārvar, un spektrālo nākotni, kas pastāvīgi tiek atlikta: “Tiklīdz jautājumi tiek uzdoti par tagadnes apstākļiem, postsociālisma apziņa sāk spēlēt nebeidzamas pārvietošanas spēlītes, nemitīgi novirzot jautājumu uz priekšu un atpakaļ, norādot uz to, kas vairs nav, vai to, kas vēl nav, bet kam vajadzētu būt. Šī novietotība laikā atklāj mūsu vēsturiskās situācijas īpatnību – tagadnes apziņas trūkumu. Starp nākotnes ideoloģiskajiem solījumiem un pagātnes traumām, kas nav mazāk ideoloģiskas, postsociālisms raksturojams kā uzkrītoša tagadnes ignorance.” (Pupovac, 2012: 2)

Pārejas temporalitāte, kas izriet no varas attiecību konfigurācijas modernitātes hronotopa ietvaros, konstruē veselus pasaules reģionus – piemēram, Latīņameriku vai Austrumeiropu – kā iestigušus pagātnē. Atskaites punkts ir spektrālā nākotne, kuru reprezentē Rietumi. Šī spektrālā nākotne paliek nemainīga, lai gan reālā situācija ģeopolitiskajos kontekstos, ko dēvē par Rietumiem, nekad īsti nav atbildusi šiem ideāliem. Turklāt tā mainās. Antropoloģe Džeina Gajjere (*Jane Guyer*) piedāvā skatījumu par to, kā mainījusies tagadnes un nākotnes konfigurācija kultūras kontekstos, ko parasti apzīmē kā “Rietumu pasaule”. 2007. gadā Gajjere izraisīja plašas debātes ar savu rakstu “Pravietojums un tuvā nākotne: pārdomas par makroekonomisko,

evaņģēlisko un punktuēto laiku” (*Prophecy and the Near Future: Thoughts on Macroeconomical, Evangelical, and Punctuated Time*), kurā viņa norādīja, ka tagadnes un nākotnes artikulācija Rietumu kapitālisma kontekstā stipri mainījies, salīdzinot ar to tagadnes un nākotnes artikulāciju, ko viņa atminas no saviem jaunības gadiem Lielbritānijā. Zmantojot savu un kolektīvo britu pagātņi par atskaites punktu, Gaijere savā rakstā analizē tagadnes un nākotnes attiecības neoliberalisma un evaņģēliskās kristietības diskursos. Analizējama neoliberalās ekonomikas teorijas pamatlicēju Frīdriha Hajeka (*Friedrich Hayek*) un Milтона Frīdmana (*Milton Friedman*), kā arī viņu sekotāju darbus, Gaijere apgalvo, ka gan neoliberalisma, gan evaņģēliskās kristietības diskursā pazudusi tuvā nākotne – tā nākotne, kas saskatāma kā konkrētas tagadnes rīcības rezultāts. Laika ritums neoliberalismā sastāv no pareizas rīcības tagadnē un ideoloģiskas ticības attālai nākotnei, kas ieradīsies pati no sevis, ja tagadnē tiks veiktas pareizas izvēles, piemēram, tirgus liberalizācija (sk. arī Povinelli, 2011). Evaņģēliskās kristietības temporalitāte arī koncentrējas uz attālo nākotni un tagadni, kas jāizcieš nākotnes vārdā. Konkrētas darbības tagadnē nav saistītas ar attālo nākotni cēloņu un sekū sakarībā, bet gan tiek veiktas, jo ir pareizas, un tādējādi sniegs iespēju baudīt attālo nākotni, kad tā pienāks. Abas šīs temporalitātes ir līdzīgas, jo abas paļaujas uz ticību un ideoloģiju, nevis situācijas analīzi un mēģinājumiem ietekmēt tuvo, pārredzamo nākotni. Gaijere šo temporalitāti sauc par uzspiesto tagadni un fantāziju nākotni (*enforced presentism, fantasy futurism*). Šāda temporalitāte, kā norāda Pupovacs, ir sevišķi lietderīga postsociālisma kontekstā, jo tas ir vienīgais veids, kā mēģināt pārliecināt cilvēkus paciest tagadni apstākļos, kad nabadzība un nevienlīdzība palielinās, kamēr politiķi un politikas veidotāji turpina tīkties uz iluzorisku nākotni.

Rezultātā, argumentē Gaijere, tuvā nākotne, kas sasniegta konkrētu tagadnes darbību rezultātā, ir iztukšota. Tā neeksistē. Gaijeres kritiķi norāda, ka, lai gan Gaijere izvirza ļoti nozīmīgu un domas rosinošu jautājumu, viņai nav taisnība, ka šī jaunā temporalitāte, kas veidota no tagadnes paciešanas ideoloģiskas attālas nākotnes vārdā, pilnībā aizvieto temporalitāti, kuras ietvaros tika uzskatīts, ka konkrētas rīcības tagadnē var ietekmēt tuvo nākotni. Turklāt sociāli marginalizētas grupas dzīvojušas pastāvīgā tagadnē bez nākotnes arī agrāk (Crapanzano, 2007; Friedman, 2007). Respektīvi, dzīves piesātinājums ar tagadni nav nekas jauns. Iespējams, ka jauninājums ir tas,

ka šis piesātinājums ar tagadni vairs nav tikai marginalizēto grupu pieredzes elements, vai arī, ka aizvien vairāk cilvēku nonāk marginalizēto kategorijā. Visā visumā tiecos piekrist Gaijerei, ka kapitālisma temporalitāte mainās: dzīvošana tagadnē, bez skaidras vīzijas par nākotni, nav tikai konkrētu cilvēku dzīves īpatnība, bet gan plašāka sociāla parādība, kas raksturo izmaiņas vēlā kapitālisma temporalitātē. Taču šīs izmaiņas tiek izdzīvotas un iedzīvinātas dažādi, cilvēki dzīvo paralēlās temporalitātēs un vairākās temporalitātēs vienlaicīgi. Tas arī redzams rīcības plānošanā Latvijas laukos, par ko runāšu tālāk. Vispirms, apskatīšu, kā novadu attīstības plānu veidošanu ietekmē dažādas tagadnes un nākotnes artikulācijas. Pēc tam, analizējot dāņu lauksaimnieku saskarsmi ar vietējiem iedzīvotājiem, pieskaršos individuālās rīcības temporalitātei un interpretācijai.

Tagadnes uzturēšana nākotnes varbūtības vārdā

2011. gadā daudzos Latvijas novados notika attīstības plānu gatavošana nākamajam plānošanas periodam, no 2012. gada līdz 2018. gadam. Bija saņemts Eiropas Sociālā fonda finansējums, iepirkumu aptaujas rezultātā plānošanas darbus savā starpā sadalīja apmēram pieci konsultāciju uzņēmumi. Attīstības plānošana notika arī Latgales un Kurzemes novados, kuros veicu savu pētniecības darbu. Tas nonāca manā redzeslokā, jo te bija iespēja vērot, vai un kā aizbraukšana un lauku tukšošanās ietekmēs plānošanas procesu. Abos novados bija spēcīga aizbraukšanas klātbūtne, lai gan tukšošanās sajūta bija vairāk klātesoša Latgales novada ainavā. Tur arī šī tukšošanās izraisīja nelabumu, ko aprakstīju iepriekšējā nodaļā. Attīstības plānos, kuru nozīmīga sastāvdaļa bija esošās situācijas apzināšana un analīze, aizbraukšana un tukšošanās tika fiksēta statistiski, ar iedzīvotāju skaita mērījumu palīdzību. Attīstības plāni fiksēja, ka Kurzemes novadā iedzīvotāju skaits pēdējos desmit gados bija sarucis par 19,9 procentiem, savukārt Latgales novadā pēdējos sešos gados par apmēram astoņiem procentiem.¹⁰⁴ Abu novadu attīstības plāni uzsver

¹⁰⁴ Šie dati atspoguļoti attīstības plānos un nav īsti savstarpēji salīdzināmi, jo izmanto citus atskaites punktus – Kurzemes gadījumā tie ir desmit gadi un Latgalē seši gadi.

šo rādītāju kā nozīmīgu attīstības plānošanas procesā, kas tika veikts pēc Reģionālās attīstības ministrijas metodiskajām vadlīnijām, mēģinot iesaistīt iedzīvotājus un interešu grupas situācijas apzināšanas, plāna veidošanas un apspriešanas procesos.

Kad es ierados vienā no Latgales novada pagastiem, kur tika organizēta diskusija par rīcībām, kuras vajadzētu iekļaut attīstības plānā, zālē sēdēja četri cilvēki: novada attīstības speciāliste, pašvaldības pārvaldes vadītājs, sekretāre un vēl viena sieviete. Kad sākās diskusija, zālē bez manis bija sanākuši pavisam seši no pagasta 480 reģistrētajiem iedzīvotājiem. Novada attīstības speciāliste uzsāka diskusiju. Spriežot pēc viņas toņa un sejas izteiksmes, viņa neloloja cerības, ka šī diskusija palīdzēs izveidot attīstības programmu, kas radikāli mainīs dzīvi pagastā vai novadā. Viņa vilka ar pirkstu pa priekšā nolikto papīra lapu, uz kuras bija sarakstītas darbības sfēras – sociālā, kultūras, izglītības, un jautāja klātesošajiem, ko vajadzētu paveikt katrā no sfērām. Viņas jautājumi un ieteikumi šķita pieticīgi. “Vai bērnudārzam logus mainīsim?” jautāja speciāliste. Lai gan pagastā bija pavisam maz bērnu un sanākušie sprieda, ka cilvēki turpina braukt prom, tika nolemts bērnudārzu vēl kādu laiku uzturēt, lai pieturētu dažus no tiem jauniem cilvēkiem, kas vēl uz vietas. Skola tika slēgta jau pagājušajā gadā, un 24 pagasta skolēni tiek vadāti uz pārējām divām novada skolām. Taču skolas ēku vajadzētu saglabāt, tā klātesošie. Varbūt tur varētu ierīkot brīvā laika pavadīšanas centru? Uzrakstīt kādu projektiņu un ielikt tur trenāžierus? “Vai Kultūras namam kas vajadzīgs?” turpināja novada attīstības speciāliste. Kultūras namam noteikti bija vajadzīgs remonts. Nevienai no pašvaldības ēkām nebija centrālapkures. Visas tika apkurinātas ar malkas krāsnīm. Bērnudārzam noteikti noderētu centrālapkure. Taču tikpat svarīgs bija rotaļu laukums, kas vēl joprojām pagastā nebija ierīkots, lai gan tā ierīkošana tikusi solīta, kad novads pēc nesen notikušās administratīvās reformas tika apvienots.

“Mums vajadzētu arī muzeju,” ieteicās kāds no klātesošajiem. Novadā nav neviena muzeja, kāpēc gan to nevarētu ierīkot šajā pagastā? Brīvas telpas ir, vajadzētu tikai remontēt. Taču, kurš muzeju vadīs? Vai izdotos atrast kādu uzņēmīgu cilvēku, kas ar savu entuziasmu varētu muzeju gan ierīkot, gan uzturēt? Maksāt jau neko daudz nevarētu. Naudas nav pat lai ceļus sataisītu. Atliek tik vien, cik nogreiderēt un sniegu patīrīt. Bedres aiztaisīt nevar. Uz kapiem cilvēki netiek.

Sēdēju un klausījos pieticīgajās pagasta iedzīvotāju vēlmēs, kuras virknējās kā mazi projektiņi, ko iekļaut topošajā attīstības programmā. Klātesošo izpratnē attīstība nebija virzība uz kādu labāku nākotni, bet gan dzīvības un gara uzturēšana nelabvēlīgos apstākļos. Apstākļos, kuros, kā izteicās viens no klātesošajiem, “visi normāli cilvēki aizbrauc uz ārzemēm, jo valsts politika ir iznīcināt infrastruktūru, degradēt iedzīvotājus un sagrābt zemi”. Ceļi, tāpat kā citur Latvijā, bija un palika neapmierinošā stāvoklī. Garantētais iztikas minimums, kuru saņemot cilvēks nedrīkstēja strādāt algotu darbu, bija pilnībā degradējis jau tā alkoholā slīkstošo lauku populāciju,¹⁰⁵ un aizvien vairāk zemes nonāca lielo uzņēmumu vai ārzemju investoru īpašumā. Apmēram 30 procentu no pagasta zemes piederēja divām lielām “mežinieku” firmām – *Latvijas Valsts mežiem* un kādam uzņēmumam ar Zviedrijas kapitālu. Bizness abām vedās labi, taču “viņiem vienalga par mūsu infrastruktūras projektiem”, skaidroja runīgais vietējais uzņēmējs, kas piedalījās sanāksmē. “Viņi salabo tikai tās ceļa daļas, kuras viņiem vajadzīgas, lai izvestu kokus, taču pārējo atstāj, kā ir. Tad mums jātaisa attīstības programma, lai salabotu tos ceļa gabalus, kurus viņi atstāj novārtā.” Neviens no lielo uzņēmumu pārstāvjiem nepiedalījās vietējās attīstības plānošanas sanāksmē. Šiem uzņēmumiem nebija nepieciešama lokāla dzīvības uzturēšanas programma, jo viņi varēja paši veidot savu nākotni.¹⁰⁶ Šiem uzņēmumiem bija savas nākotnes vīzijas un rīcības plāni, kuros neietilpa līdzdalība vietējās kopienas dzīves uzlabošanā, jo viņi savu biznesu veica lauku teritorijā, nevis konkrētā vietā. Viņiem bija attīstības vīzija, savukārt Latgales pagasta iedzīvotājiem bija “vietas vīzija”, kā to formulēja Valdis, viens no profesionālajiem attīstības plānotājiem, kas konsultēja vairākus Latvijas novadus attīstības programmu rakstīšanas procesā. “Nākotnes vīzija ir tāda, ka trīs ceturtdaļas cilvēku dzīvo pilsētās. Mīts, ka lauku teritorijās tiks radītas darba vietas, ir bīstams. Konsolidācijas process notiks, taču šobrīd lauku attīstību kavē sīkās saimniecības,” Valdis skaidroja. Viņaprāt, “vietas vīzija” šādos apstākļos nederēja. Cilvēkiem

¹⁰⁵ Blakus esošajā pagastā, kā teica pagasta pārvaldes vadītāja, no 700 pagasta iedzīvotājiem, nevarētu nokomplektēt 50 cilvēku lielu darba kolektīvu, jo visi dzer.

¹⁰⁶ Situācija atšķirās teritoriālā plānojuma kontekstā, kur arī nozīmīgākie uzņēmēji bija ieinteresēti, lai teritoriālais plānojums nekavē viņu biznesa ieceres (sk. arī Tisenkopfs, 1999: 421).

bija jādome par to, kur un kā vislabāk palielināt savus ienākumus un, ja tas nevarēja notikt tajā vietā, kurā viņi pašreiz atradās, viņiem bija jādodas prom.¹⁰⁷ Un ja rezultātā ciems vai mazpilsēta pazuda no kartes, tad tā vienkārši bija attīstības procesa normāla sastāvdaļa, ar ko bija jārēķinās, nevis, par spīti visam, jāmēģina uzturēt dzīvība šajā vietā. Valda skatījumā nākotne nav piesaistīta vietai. Tā ir abstrakta un izpaužas kā ienākumu pieaugums, lokālās teritorijas atvēršana globāliem procesiem, radikālas izmaiņas teritoriālā apdzīvojumā. Nākotnes attiecības ar tagadni ir statistiskas. Vienu ainu nomaina cita. Vieta pazūd teritorijā.

Taču attīstības plānošanas sanāksmes dalībnieki stūrgalvīgi turpināja spriest par to, kas būtu vajadzīgs, lai pagastā turpinātos dzīvība vai “palēninātos izmiršana”, kā to, savukārt, aprakstīja Gints, vēl viens profesionāls attīstības plānotājs, kas strādāja kopā ar Valdi. Attīstības plānošana šajā Latgales pagastā notika, tā teikt, ceļmalā – pāri palikušajā vietā, kurā nesniedzās biznesa intereses. Taču tieši šajā novārtā atstātajā vietā dzīvoja lielākā daļa pagasta iedzīvotāju. Viņi centās uzturēt dzīvību, kam bija nepieciešama ne tikai apkure, ceļi un ūdens, bet arī trenāžieri, bērnu rotaļu laukums un muzejs. Lai gan pieticīgas, pagasta iedzīvotāju vēlmes tiecās ne tikai uz dzīvības uzturēšanu, bet arī uz civilizētas dzīves uzturēšanu, dzīves, kur kārkli nenāk pa durvīm iekšā, kur ēkas ir sakārtotas un kur katram novadam, ja ne pagastam, ir savs muzejs. Iedzīvotāji nemēģināja palielināt savus ienākumus, jo tas šķita ārpus viņu kontroles, bet viņi mēģināja sakārtot ceļu līdz kapiem.

Viņi vēl cerēja, ka dzīvības liesma pagastā atgriezīsies, taču tai bija jānāk no ārpuses. Šī cerība, atšķirībā no aktīvās cerības, kuru bija zaudējuši Ievas pieminētie aizbraucēji, bija pasīva cerība, tāda cerība, kas pastāvēja tad, kad nekas cits vairs nebija atlicis (Zigon, 2009). Kāds no klātesošajiem teica, ka, ja pagastā atkal nodibinātu robežkontroles punktu (pagasts atradās tuvu Krievijas robežai), tad dzīvība pagastā atsāktos. Dzīvības ogle, kas pagastā vēl kvēloja, vajadzēja uzturēt, gadījumā, ja kaut kas mainīsies nākotnē. Tagadnes un nākotnes attiecības, kas parādījās šajā diskusijā, lika uzsvāru uz tagadnes uzturēšanu pavisam nezināmas, nekontrolējamas un, visā visumā, bezcerīgas nākotnes priekšā. Tagadnei ar nākotni bija gadījuma attiecības.

¹⁰⁷ Sk. Paula Raudsepa (2012) rakstu par nepieciešamību veicināt iekšējo migrāciju.

Valdis un Gints, profesionālie attīstības plānotāji, kuri strādāja kā konsultanti gan Latgalē, gan Kurzemē un ar kuriem es pārrunāju plānošanas procesu, izteicās kritiski gan par pašu plānošanas procesu, gan par šīs un citu attīstības programmu saturu. Viņi uzskatīja, ka daudzas attīstības programmas vienkārši bija projektu saraksti, jo nevienam nebija ne drosmes, ne autoritātes kaut ko no šiem sarakstiem izvest. Turklāt šāda izmešana bija politisks solis. Attīstības plānotāji uzskatīja, ka attīstības programmām bija jāatspoguļo progresīva virzība, ekonomiska efektivitāte un inovatīva pieeja, savukārt Latgales novada domes priekšsēdētāja – novada, kurā atradās iepriekš aprakstītais pagasts – uzskatīja, ka šī novada attīstības programmas mērķis ir uzturēt un, iespējams, panākt dzīvības atgriešanos konkrētajā vietā. Viņa nezināja, kā to panākt, taču viņa, tāpat kā pagasta iedzīvotāji, gribēja būt gatava, ja gadījumā šī dzīvība atgrieztos. Ja Gaijeres analizētajās neoliberalisma un evaņģēliskās kristietības temporalitātēs uzspiesto tagadni atvieglāja ticība nākotnei, tad Latgales pagasta cilvēku tagadni neatvieglāja ticība nākotnei. Viņi neticēja nākotnei, bet tomēr pieļāva un cerēja uz nākotnes ierašanās varbūtību, kuras dēļ viņi gribēja uzturēt dzīvību tagadnē. Šādu tagadnes un nākotnes artikulāciju varētu dēvēt par tagadnes uzturēšanu nākotnes varbūtības vārdā.

Kurzemes novadā iedzīvotāju ikdienas noskaņojums nebija tik bezcerīgs, taču tagadnes un nākotnes artikulācija bija samērā līdzīga. Arī šeit gatavojās uz lēnu izmiršanu, taču ar attīstības programmas palīdzību tomēr mēģināja uzturēt dzīvību. Par spīti tam, ka pēdējos desmit gados iedzīvotāju skaits novadā samazinājies par 19,9 procentiem, šajā laikā ar Eiropas Savienības līdzekļu palīdzību atjaunotas dažādas pašvaldības ēkas, tajā skaitā skola, savesta kārtībā ūdenssaimniecība. Tā kā līdzekļi bija pieejami, tad ēku atjaunošana un uzturēšana šķita pavisam loģiska, lai gan šīs infrastruktūras lietotāju skaits strauji samazinājās. Pārrunājot attīstības plānošanas procesu Kurzemē, Valdis – agrāk pieminētais attīstības plānotājs – teica: “Man gribas kliegt – ko jūs, cilvēki, darāt! Jums nevajadzēs lielu daļu no tās infrastruktūras.” Tā arī viņš iesāka vienu no novada attīstības programmas sabiedriskās apspriešanas sanāksmēm, jautājot sanākušajiem, vai tiešām nepieciešams uzturēt visu šo infrastruktūru, ņemot vērā, ka iedzīvotāju skaits tikai samazināsies? Viņš lūdza klātesošos apsvērt, vai nebūtu labāk koncentrēties uz “kvalitatīvu



lēcienu” vienā novada pagastā vai novada centrā, nekā sadalīt pa drusciņai visiem. Klātesošiem bija jāizvēlas: izmantot resursus efektīvi vai uzturēt dzīvību? Piedāvājot šādu izvēli, Valdis darbojās neoliberalisma racionalitātes ietvaros, kuru Elizabete Povinelli apraksta kā tādu, kurā “rūpēties par citiem nozīmē atteikties uzturēt dzīvību, kas atrodas ārpus tirgus vērtības” (2011: 159). Taču jautājums, protams, bija politiski kutelīgs. Novada domes vadītājs pirmais ķērās pie vārda, uzsvērdams, ka “ir ļoti svarīgi uzturēt dzīvību novadā”. Atjaunotās ēkas esot viens no šiem dzīvības garantiem, ko pierādījis gadījums ar vienā novada pagastā aizvērto profesionālo skolu. Līdz ar skolas aizvēršanu, dzīvība pagastā noplaka. “Skolās ir ieguldīta liela nauda. 200 000, ko toreiz deva valdība. Nevaram pārvilkt krustu pāri, jo tas būtu liels zaudējums. Vai mēs gribam izsvītrot ciemus, kā tagad lasām avīzēs?”¹⁰⁸ “Ja mēs

¹⁰⁸ 2012. gada pirmajā pusē medijos izskanēja ziņas par to, ka Daugavpils apkaimē vairākiem ciemiem atņemts ciema statuss, jo tur nav reģistrēta vairs neviena adrese. Šie ciemi vārda pilnā nozīmē bija kļuvuši vienkārši par lauku teritorijām. Skatīt, piemēram: <http://www.ir.lv/2011/7/18/pirmais-mirusais-ciems-daugavpils-novada>,

nenoturēsīm dzīvību, tad jūs zināt, ar ko mums vajadzēs cīnīties...,” nobeidza novada domes vadītājs, ar to domādams cūkkopību un industriālo lauksaimniecību dažos novada pagastos, no kuras daudzi gribēja izvairīties. Līdzīgi kā Latgalē, arī šeit publiski izskanēja doma, ka attīstības programmas mērķis ir saglabāt, nevis attīstīt. Varbūt pēc kāda laika atkal kaut kas notikšot, tad varēs domāt. Arī šeit bija vērojama līdzīga temporalitāte: tagadnes uzturēšana nākotnes varbūtības vārdā.

Taču kurzemniekiem bija arī idejas. Kāda sieviete, kas dzīvoja novada centrā, bet strādāja reģiona lielpilsētā, uzsvēra, ka novada centrs varētu būt laba dzīves vieta tiem, kuri strādā lielākās pilsētās. Varbūt, ka attīstības programmai vajadzētu likt uzsvaru uz dzīves telpas kvalitāti, lai padarītu šo centru vēl pievilcīgāku. Kādas nevalstiskas organizācijas pārstāvis turpināja sievietes domu, ieteikdams, ka varētu piedāvāt novada centru kā dzīvesvietu jauniem profesionāļiem, kuri savu biznesu varēja veikt, neatkarīgi no atrašanās vietas. Kāds advokāts varēja dzīvot novada centrā, taču apkalpot klientus Rīgā. Novada domes vadītājs neuztvēra domu un apgalvoja, ka tas jau ir mēģināts, bet “nav te to klientu”. Viņa uztverē pakalpojums bija piesaistīts vietai, un viņš īsti nespēja iedomāties, ka kāds advokāts, kas dzīvo novada centrā, varētu veikt veiksmīgu biznesu. Novada domes attīstības komitejas priekšsēdis, kas pats bija uzņēmējs, uztvēra jaunieša domu, taču piebilda, ka tiem jauniem profesionāļiem jau vajag kultūras un sabiedrisko dzīvi, tādu, kura novadā neesot pieejama. Viņš izteica neapmierinātību ar to, ka brīvās kapitāla plūsmas un konkurences princips padarīja mazo biznesu grūtu vai pat neiespējamu. Viņš stāstīja par kādu kustību pasaulē, kura veicina to, ka konkrētās lokalitātēs pakalpojumi tiek iepirkti 15 km rādiusā, tādējādi veicinot vietējo uzņēmējdarbību. “Bet mēs gribam būt taisnāki par Romas pāvestu ar to stulbo iepirkumu sistēmu. Mums vajag patriotismu un pašpietiekamu saimniekošanu,” viņš piebilda. Taču šāda veida izmaiņas nebija novadam pa spēkam, jo tās pārkāptu dažādas regulas, likumus un noteikumus un tādējādi gandrīz noteikti beigtos ar soda ekspedīciju. Kurzemnieki atgriezās pie dzīvības uzturēšanas plāna.

<http://www.lrtv.lv/node/1154>, http://www.tvnet.lv/zinas/regionos/386575-kadel_latvija_izmirst_ciem_i, <http://www.tukums24.lv/zinas/48/95352>.

Pirms vairākiem mēnešiem es atkal ierados Latgales pagasta kultūras nama zālē, lai piedalītos nu jau uzrakstītā novada attīstības plāna sabiedriskajā apspriešanā. Šoreiz zālē bija pārsteidzoši daudz cilvēku – 28. Bija ieradies novada domes vadītāja un pagasta pārvaldes priekšnieks. Zāles priekšā sēdēja Aija, Rīgas konsultāciju uzņēmuma darbiniece, vides eksperte, kas līdzās attīstības plānojumam veica ietekmes uz vidi novērtējumu, kā arī Irina, novada attīstības speciāliste, kuru pieminēju jau 3. nodaļā. Šķiet, ka pagasta pārvaldes priekšsēdētājs tika pastrādājis, lai sapulcinātu cilvēkus. Dinamika zālē atgādināja kādu kolhoza sanākumi, kur cilvēki sasaukti, lai gan paši nav īsti pārliecināti, kādēļ viņiem tur jābūt. Salīdzinājumā ar zāles priekšā pie datoriem sēdošajām jaunajām sievietēm, zālē sēdošie šķita no citas pasaules. Kamēr vides eksperte prezentēja ietekmes uz vidi novērtējumu, pa zāli tika padota tabula uz A4 lapas, kurā klātesošajiem bija jāieraksta vārds, nodarbošanās un jāparakstās. Kādu brīdi pierakstu lapa izrādījās daudz aktuālāka, nekā ietekmes uz vidi prezentācija, kas notika latviešu valodā, ko daudzi no klātesošajiem nesaprata. Vīrieši, kuri izskatījās daudz vecāki, nekā viņi patiesībā bija, bikstīja cits citu, jautādami: *a čto tam pisatj, bladj?*¹⁰⁹ Tikmēr ekrānā mainījās statistiskas līknes, kuras attēloja to, ka novadā un pagastā iedzīvotāju skaits samazinās, turpretim bezdarbnieku skaits palielinās. Kad parakstu lapa beidzot nonāca pie manis, redzēju, ka lielais vairums klātesošo bija bezdarbnieki. Vīrieši turpināja pārspriest, ko un kā lai raksta tajā papīrā. Vai jāraksta pilns vārds? Kurā valodā jāraksta? *“Što, po latiški pisatj? Zapiši za menja.”*¹¹⁰

Acīmredzot saprazdama, ka starp zālē sēdošajiem un runātājiem pastāvēja milzīga distance, novada domes vadītāja centās to mazināt, lūdzot novada attīstības speciālisti Irinu īsi pārstāstīt galvenos punktus krievu valodā. Zālē atskanēja skaļi čuksti: *šas perevedjat.*¹¹¹ Irina, lietodama vienkāršas teikuma konstrukcijas, paskaidroja, ka, cerams, pagasta vajadzības var iekļaut novada attīstības programmā un tādējādi cerēt uz kādiem līdzekļiem no valsts. Tādēļ vajagot tagad teikt, kas ir vajadzīgs. Novada attīstības speciāliste atražoja tradicionālo modeli, kur iedzīvotāji nosauc vajadzības, cer uz naudu, nesapņem

¹⁰⁹ Tulk. no krievu val. – “a ko tur rakstīt, *bladj?*”

¹¹⁰ Tulk. no krievu val. – “Ko, latviski jāraksta? Ieraksti par mani.”

¹¹¹ Tulk. no krievu val. – “Tūlīt pārtulkos.”

naudu un pēc tam apvainojas uz valsti. Reagējot uz stāstīto, daži vīri sāka saukt no zāles, ka ceļš, ceļš esot ļoti svarīgs. Citi sauca pretī, ka Rīga jau tāpat lems. Novada vadītāja atbildēja, ka naudas novadam nav, bet, ja iekļauj pagasta vajadzības programmā, tad varbūt naudu iedos: "Zinām taču, ka katru gadu kaut ko iedod. Mums kopā jālūdz, lai iekļauj, lai valsts palīdz taisīt ceļus."

Vēl viena balss no zāles sauca, ka "ūdens vēl joprojām tek melns". Pusi no ūdenssaimniecības saveda kārtībā, bet otra puse palika neizdarīta. Divpadsmit vai trīspadsmit mājās esot atslēgts ūdens. Kā te var cerēt, ka kaut ko jaunu taisīs, ja pat ūdeni nevar savest kārtībā? Novada attīstības speciāliste mēģināja vest sarunu atpakaļ pie attīstības plāna: ko jūs domājat par bērnu laukuma celtniecību? Vai vajadzētu rakstīt projektus? Ko lai dara ar bijušās skolas ēku? Vai vajadzētu remontēt dzīvojamo fondu? Vai transporta situācija ir apmierinoša?

Daži cilvēki sāka celties un iet prom, beidzot sanākšana tika pasludināta par slēgtu. Arī es izgāju no zāles un, pirms došanās uz nākamo apspriešanu kaimiņu pagastā, aizbraucu uz tuvējo kafejnīcu, lai paēstu pusdienas. Kafejnīcā satiku Irinu kopā ar Aiju, Rīgas konsultantu uzņēmuma pārstāvi, abas bija ieradušās papusdienot. Mēs sākām pārrunāt attīstības programmu, taču mūsu sarunā neizbēgami iezagās ikdienas dzīve. Irina stāstīja, ka ar neatliekamo medicīnas palīdzību novadā esot pavisam slikti. Nesen uz ielas atrasts pakritis cilvēks, taču novada centra vienīgā ātrās palīdzības mašīna bijusi izbraukusi. Pagāja 40 minūtes, kamēr sazvanīja mašīnu no kaimiņu novada. "Ja te kaut kas notiek, pašam jātiek galā," teica Irina. Tad kafejnīcā ienāca Inta, kaimiņu pagasta pārvaldes priekšniece, ar kuru iepazīstināju iepriekšējā nodaļā, un pievienojās mūsu sarunai. Arī viņa uzskatīja, ka neatliekamā medicīniskā palīdzība nav pieejama. Pavisam nesen viens vīrietis esot nomiris 300 metrus no ātrās palīdzības mašīnas, jo tā neesot varējusi sniegt palīdzību bez dispečera norīkojuma. Kamēr sazvanīja dispečeru reģiona lielpilsētā, vīrietis jau bija miris. "Mēs paši plānojam tā, lai vajadzības gadījumā varētu braukt uz slimnīcu," teica Inta. "Nekad kopā ar vīru nelietojam alkoholu, ja nu gadījumā, nedod Die's, jābrauc uz slimnīcu."

Par spīti tam, ka medicīnas pakalpojumu trūkums sagādāja raizes diendienā, attīstības programmas veidošanas gaitā un diskusijās šis jautājums vispār neparādījās. Tas vēl vairāk radīja pārliecību, ka attīstības programma

bija samērā pieticīgu projektiņu saraksts, kas neatbilda reālajām vajadzībām vai, iespējams, atspoguļoja neticību, ka šāda veida programmas var uzrunāt reāli sasāpējušus jautājumus, kurus cilvēki risināja, paļaudamies uz sevi. Kā man vēlāk teica Gints, attīstības plānošanas konsultants, “lauki ir bagātiem cilvēkiem. Ja tu vari pats sevi apgādāt ar infrastruktūru, tad tu vari dzīvot. Citādi te ir lēna nāve. Cilvēki tiek zaudēti neatgriezeniski”. Arī viņam šķita, ka kādai noteiktai lauku dzīves pasaulei pienācis gals, taču viņš redzēja citas vīzijas, citu dzīves pasaulu veidošanos, dzīves pasauli, kur mita lielie mežnieki un uzņēmēji, kuriem nebija vajadzīgas vietējās attīstības programmas. Daži uzņēmēji bija ārvalstnieki, piemēram, dāņi, kuriem pašiem bija sava attīstības vīzija, ar kuru viņi izvērtēja vietējo iedzīvotāju rīcību. Šie uzņēmēji reprezentēja jauno pasauli, kas sadzīvoja ar veco, taču savā ziņā arī gaidīja, kamēr vecā pasaule nomirs.

Dzīvošana šodienai

“Tev jāparunā ar Robertu,” teica Inta, pamanījusi, ka mani interesē dāņu lauksaimnieku saimniekošana tukšjošajos laukos (Dzenovska, 2011b). Roberts strādāja “priekš dāņa”, kā Inta teica, un zināšot pastāstīt, kā dāņi apgūst Latvijas laukus. Es sastapu Robertu un viņa kolēģi, abi starp gadiem 20 un 25, “pie tehnikas”. Roberts teica, ka darba pietikšot visu dienu un lai es nesteidzoties. Bet kad es ierados ap pusčetriem pēcpusdienā, izskatījās, ka abi vīrieši darbu bija beiguši jau pirms kāda laiciņa, un nu abi pīpēja, mani gaidīdami. Atbildot uz maniem ne visai veiklajiem jautājumiem par zemi, aizbraukšanu un darbu “pie dāņa”, Roberts atbildēja ar stāstiem. Aizbraukšanu Roberts ilustrēja, stāstot par pušiem no reģiona lielpilsētas, kuri strādājo par taksistiem kādā Anglijas pilsētā un sagādājot sev biznesu, pārdurot pie krogiem novietotajiem riteņiem riepās. Roberts nosmējās par pušu veiklību. Jautāts par dāņa saimniekošanu, Roberts atkal ķērās pie stāstīšanas, šoreiz par to, kā dānis mēģina paplašināt savu kapitālu. Roberts sāka stāstu ar garšīgu smieklīgu, sacīdams, ka nu pastāstīs par to, kā “dānis gribēja Regīnu uz kapiem aizvilkt”. Regīnai ir pāri 80, viņai pieder māja un zeme pierobežā, taču pati dzīvo netālaļā novada centrā, irē dzīvoklīti. Dažreiz viņa aizbrauc uz

savu īpašumu, varbūt trīs reizes gadā. “*Točna* viņa tur nedzīvo,” saka Roberts, “bet nešpetna vecene gan. Viņa piespiež citus sevi tur aizvest.” Pirms kāda laika Regīna pārdevusi zemi un māju dānim ar noteikumu, ka viņš tur neko nevarēs darīt, kamēr viņa vēl dzīva. Kādu dienu dānis zvanījās Robertam, teikdams, ka Regīna ir pagalam. Viņš esot redzējis viņas kapu pierobežas kapsētā. “Es viņam saku, nevar būt,” Roberts skaidro, “Regīna ir dzīva. Bet šis [dānis] uzstāj, ka, nē, esot redzējis viņas kapu.” Roberts piezvanījās Regīnai un pārliecinājies, ka viņa patiešām dzīva. “Iedomājies, viņš staigā pa kapsētu, meklēdams viņas kapu! Kas viņam tur darāms?!” izsaucās Roberts un atkal nosmējās.

Šī amizantā situācija diezgan trāpīgi norāda uz spriedzi starp “jaunajiem” un “vecajiem” laukiem, uz paralēlu pasaulu pastāvēšanu Latvijas laukos. Jaunie lauki uzskata, ka vecajiem laukiem kā viensētu un mazo saimniecību idillei ir jāmainās, lai lielie lauksaimnieki varētu iegūt īpašumā vai lietošanā piegulošus laukus, kas atvieglotu viņu lauksaimniecības prakses, kā arī, lai izzustu pretestība, ar ko ārvalstu lauksaimnieki bieži vien saskaras (sk. Dzenovska, 2011b). Kā teica Agnese, kāda lauksaimniecības konsultāciju uzņēmuma pārstāve, “kamēr vecā paaudze nenomirs, tikmēr laukos no biznesa nekas nesanāks. Uzsākt lauksaimniecības biznesu Latvijas laukos ir reāla cīņa. Visu laiku kāds jāpārliecina, ka nenāk ļaunumu darīt. Ļoti maz pašvaldībās sēž tādi cilvēki, kas var skatīt tautsaimniecību perspektīvā”. Roberta aprakstītajā gadījumā vietējais “dānis” bija šo jauno iespēju, jaunās perspektīvās pasaules iemiesojums, kas pavisam konkrēti gaidīja, vismaz Roberta interpretācijā, kad vecā pasaule atbrīvos vietu lauksaimniecības biznesam.

Latgales pagastā strādājošais dānis, kas bija devies pastaigā pa kapsētu, kā arī citi ārvalstu lauksaimnieki, kuri savā starpā mēdz pārrunāt problēmas, ar kurām viņi saskaras savā biznesā, uzskata, ka viņi nodarbojas ar produktīvu un aktīvu lauksaimniecību, turpretim Latvijas laukos dominē politiski un emocionāli motivēta piemājas saimniekošana (sk. Mincyte, 2011).¹¹² Daudzi ārvalstu

¹¹² Diāna Mincīte kritizē attīstības diskursus, kuri uzskata Lietuvas mazās un vidējās saimniecības par draudu lauksaimniecības ilgtspējības attīstībai (Mincyte, 2011). Mincīte apraksta Lietuvas mazo un vidējo saimniecību prakses – tiešo tirdzniecību pilsētniekiem, kuras citur pasaulē tiktu uzskatītas par vienu no ilgtspējas garantiem, taču Lietuvā, ietekmējoties no Eiropas lauksaimniecības politikas, šīs prakses tiek uzskatītas par atpalikušām un traucējošām. Ņemot vērā Eiropas Savienības ilgtspējības politikas uzsvāru uz, no vienas puses, intensīvu lauksaimniecību un, no otras puses,

lauksaimnieki, kuru starpā rodami Dānijas, Zviedrijas, Vācijas un arī Nīderlandes pilsoņi, nāk no senām lauksaimnieku ģimenēm, kuru dēliem (parasti dēliem, nevis meitām) nav iespējas iegūt lauksaimniecības zemes mājās, jo tās visas jau ir aizņemtas. Nākdami uz Latviju, viņi cer nodarboties ar biznesu, ko saprot un mīl. Citi savukārt saredz Latvijas lauksaimniecības zemes kā labu investīciju, kuras vērtība tikai celsies. Šādos gadījumos lauksaimniecības zemju īpašnieki paši Latvijā nedzīvo un lauksaimniecības darbus vada menedžeris, kas var būt vietējais vai arī kāds īpašnieku līdzpilsonis. Šie lauksaimnieki apstrādā zemi, taču principā gaida, kad cenas celsies, lai varētu to veiksmīgi pārdot. Vēl citi, rēķinādami, ka Latvijas lauki ir reti apdzīvoti, uzskata lauku teritoriju par ideālu vietu industriālai cūkkopībai. Vēl citi, nonākuši Latvijā gandrīz vai nejauši, spontāni nopirkdami lētu zemi, kuru piedāvājuši Latvijas zemes uzpircēji. Lai gan šie ceļi bijuši dažādi un paši lauksaimnieki ir gana atšķirīgi, vairākums no viņiem tomēr vienojas uzskatā, ka Latvijas lauksaimniecība ir vāji attīstīta, ka cilvēkiem trūkst pieredzes, zināšanu, uzņēmības un līdzekļu, lai nodarbotos ar aktīvu un produktīvu lauksaimniecības biznesu.

Aktīvā un produktīvā lauksaimniecība, kā uzsvēra lauksaimniecības konsultante Agnese, ir lauksaimniecība, kas nav balstīta uz emocionālu piesaisti zemei un kura neskata laukus tikai kā dzīves telpu, bet arī gan, vai vispirms, kā ražošanas telpu. Aktīvā un produktīvā lauksaimniecība pieprasa cita veida redzējumu, pieredzi, zināšanas un domāšanu, nekā pieejams daudziem Latvijas lauku iedzīvotājiem, kuriem nav profesionāla izglītība un prakse lauksaimniecībā, bet vēsturiskas un ģimeniskas saites ar zemi, varbūt piemājas saimniecības pieredze, kolhoza pieredze, vai padomju laiku agronoma izglītība. "Jums ir agronomi un traktoristi," intervijā teica Mortens, viens no dāņu zemniekiem, kas saimnieko Kurzemē. "Pa vidu nekā nav. Mums Dānijā ir piecu gadu gara izglītības programma, kurā apgūstam gan ekonomikas teoriju, gan strādājam praksi konkrētās saimniecībās. Jūsu agronomiem ir teorētiskas zināšanas, bet trūkst praktiskas pieredzes." Mortena tēvs, kas kopā ar dēlu bija pārvācies uz Latviju, izmantoja filozofisku valodu, skaidrodams, ka Latvijas lauku iedzīvotājiem ir "fenomenoloģiskas zināšanas. Viņi balstās uz

postproduktīvu uz patērētāju vērstu uzņēmējdarbību, mazie un vidējie zemnieki paliek novārtā, un tā veidojas lauku proletariāts.

savu pieredzi – ja es to agrāk neesmu darījis, tad tas nav labs vai iespējams variants. Zemnieki ir konservatīvi. Viņi dzīvo vecajā pasaulē”. Viņiem pavisam noteikti neesot izpratnes par to, kā radīt peļņu, nevis nodarboties ar uz subsīdijām balstītu lauksaimniecību.

Dāņu lauksaimnieki nereti norādīja uz citām rīcībām, kuras, viņuprāt, liecināja, ka ne tikai zemniekiem, bet vairākumam Latvijas lauku iedzīvotāju trūkst progresīvai attīstībai nepieciešamās kapacitātes. Viņu rīcības temporalitāte bija orientēta uz šodienu, viņiem trūka spēja “dzīvot rītdienai”. Mortens man stāstīja par kādu jaunu pagasta puisi, kurš, atgriezies no darba ārzemēs, iztērēja nopelnīto naudu, nopērkot melnu mersedesu, nevis ieguldot naudu kādā produktīvākā nodarbē, kas spētu puisim nodrošināt nākotni. Mercedes tagad stāvēt pie mājas, nauda iztērēta, un atkal jāmeklē veids, kā nopelnīt. Mortens, kā arī citi viņa kolēģi, stāstīja par vietējiem zemniekiem, kas braukā apkārt nevajadzīgi glaunās mašīnās, kamēr paši dāņi brauc ar veciem, lietotiem automobiļiem. Viņuprāt, šāda rīcība liecināja par to, ka cilvēki nedomā par nākotni, par to, kā viņu rīcība šodien ietekmēs rītdienas iespējas. “Pārāk daudzi cilvēki šeit uztaisīja ātru naudu. Viņi dzēsa ugunsgrēkus. Šeit ir dzīvošana tagadnei, nevis domāšana par nākotni,” teica Mortena tēvs.

Dāņu zemnieku izpratnē dzīvot tagadnei nozīmēja apmierināt savas īslaicīgās vēlmes, nevis plānot rīcības un seku ķēdi, kas palīdz tikt pie labas un ilgtspējīgas dzīves nākotnē. “Domāšana par nākotni” nozīmēja tagadnes resursu izmantošanu tā, lai tiktu celta pievienotā vērtība vai radīta peļņa, kas nodrošinātu dzīvi ilgtermiņā. Rietumu modernitātes ietvaros dzīvošana šodienai parasti tiek piedēvēta tradicionālai domāšanai, kura, savukārt, piedēvēta mazāk attīstītām un nobriedušām sabiedrībām vai sabiedrības grupām. Asociāciju ķēde, kuru ārvalstu lauksaimnieki, viņu konsultanti, kā arī attīstības plānotāji, mēdz piedēvēt lauku iedzīvotājiem, izskatās apmēram šādi: dzīvo šodienai, emocionāli, balstās uz pieredzi nevis zināšanām (sk. arī Mincyte, 2011: 108). Tātad viņi tiek novietoti zemāk uz progresīvās attīstības skalas, uz kuras modernā hronotopa ietvaros tiek savietotas vienlaicīgi pastāvošas kopienas un/vai grupas. Viens no Latgalē strādājošiem dāņu lauksaimniekiem izteicās sevišķi kolorīti: “Viņi ir nedaudz kā dzīvnieki, šie cilvēki.” Viņš stāstīja, ka lauku iedzīvotāji nesocializējas, bet sēž mājās blāvas televīzijas gaismas apskauti, ka viņi redzami ejot gar ceļa malu īgni vai piedzēruši guļam

ceļa malā, “pat medīt viņi iet citādāk – nemeklē savainotos dzīvniekus, kas nav nogalināti, bet nogalinātajiem gaļu vienkārši nocērt ar cirvi”.

Savā iespaidīgajā darbā “Izzūdošais hektārs: īpašums un vērtība postsociālistiskajā Transilvānijā” (*The Vanishing Hectare: Property and Value in Postsocialist Transylvania*) Katrīna Verderija norāda uz līdzīgu situāciju Rumānijas laukos, kur valdības nestabilās politikas dēļ daudzi zemnieki nevar neko plānot vairāk kā vienu sezonu uz priekšu (Verdery, 2003). Tie, kas sevi uzskata par progresīviem lielzemniekiem, piedēvē dzīvošanu šodienai tradicionālai mentalitātei. Taču Verderija argumentē, ka Rumānijas sīkzemnieku rīcības temporalitāte atspoguļo reālos materiālos apstākļus, kas neļauj viņiem domāt ilgtermiņā (2003: 227). Lorena Berlanta, kuras darbu “Cietsirdīgais optimisms” pieminēju iepriekšējā nodaļā, iet vēl tālāk un jautā, vai cilvēki, kas atrodas strukturāli nelabvēlīgos apstākļos savas piederības dēļ kādai marginalizētai socioekonomiskai, sociālai vai etniskai grupai, var izmantot kapitālu, kas nonāk viņu rokās, tikpat efektīvi, kā cilvēki, kuri pieder pie privilīģētākām grupām (Berlant, 2011)? Berlanta ilustrē šo jautājumu, analizējot Čārlza Džonsona (*Charles Johnson*) romānu “Apmaiņas vērtība” (*Exchange Value*), kura varoņi cīnās ar dilemmu – kā izmantot resursus, kuri pēkšņi nonākuši viņu rokās. Romāna varoņi ir divi afroamerikāņu brāļi, kuri, gribēdami aplaupīt mirušās kaimiņienes māju, atrod dažādas bagātības, tajā skaitā naudu, kuras viņa bija mantojusi no sava darba devēja. Savas dzīves laikā sieviete šķita nabadzīga, taču, kā izrādījās, viņai bija prāvas bagātības, ar kurām viņa neko nebija pasākusi. Nevienam neteikuši, zēni sadalīja savā starpā šīs bagātības, taču arī viņi īsti nespēja tās izmantot tā, lai ieguldītu nākotnē un audzētu vairāk bagātības. Viens no zēniem sāka pirkt dažādas lepnas preces, kamēr otrs, līdzīgi kā mirusī sieviete, veidoja neproduktīvus uzkrājumus. Lorena Berlanta analizē šo romānā attēloto situāciju kā ilustrāciju tam, ka zēni, tāpat kā sieviete, savā ziņā apzinājās to, ka viņu – marginalizētas kopienas locekļu – rokās šīs bagātības nenesīs tos pašus augļus, ko tās nestu kāda labāk sociāli, politiski un ekonomiski pozicionēta indivīda rokās. Viņu mēģinājumi šīs bagātības ieguldīt produktīvi jau sākotnēji būtu lemti neveiksmei viņu strukturālās pozīcijas dēļ amerikāņu sabiedrībā. Viņi īsti nezināja, ko ar šīm bagātībām darīt, līdz ar to viņi tās izmantoja šķietami neproduktīvi. Viens dzīvoja tagadnei, kamēr otrs krāja krāšanas pēc. Lai gan, protams, indivīdiem iespējams

“izsisties” arī no nelabvēlīgiem apstākļiem, šī romāna mērķis un/vai efekts ir uzsvērt to, ka kapitāls rada dažādas sekas atkarībā no tā, kā rokās tas atrodas, un ka cilvēki bieži vien apzinās šīs nevienlīdzības, kas, savukārt, ietekmē viņu rīcību. Respektīvi, šķietamā nespēja produktīvi rīkoties ar kapitālu nav tikai šīs mirušās sievietes un viņas bagātību atradēju individuālā problēma, bet plašāka mēroga sociāla problēma, kuru analizējot var pietuvoties tagadnes diagnozei.

Ar šī piemēra palīdzību vēlos rosināt domu, ka arī šķietamā Latvijas lauku iedzīvotāju nespēja dzīvot rītdienai nav atkarīga tikai un vienīgi no cilvēku individuālajām spējām, bet ir cieši saistīta ar viņu novietojumu translokālās un transnacionālās kapitāla plūsmās un varas attiecībās, kas strukturē viņu darbības lauku. Dāņu zemnieku kritika neņēma vērā vai nespēja saredzēt to, ka ātra naudas pelnīšana vai dzīvošana tagadnei nebija tikai indivīdu netikums vai atpalcība, bet gan Latvijas pēcpadomju kapitālisma fundamentāla sastāvdaļa. Latvijas lauku iedzīvotāju rīcību ietekmēja pēcpadomju ekonomiskajā telpā valdošā temporālā orientācija, kas uzsvēra ātru naudas pelnīšanu tagadnē, nevis rūpīgu un apdomīgu ieguldīšanu nākotnē. Vēl vairāk – tā nebija tikai Latvijas pēcpadomju specifika, bet gan plašāks globāls fenomens, kura rezultātā 2008. gadā iestājās globāla ekonomiskā krīze. Krīzi veidoja ne tikai ekonomiski rādītāji, bet arī – un vispirms – cilvēku temporāli orientēta rīcība (Calhoun, 2011).

Respektīvi, šāds laika ritums, kad cilvēki it kā dzīvo tagadnei, nedomājot par nākotni, raksturīgs arī pirmskrīzes kredīta orgijām, kuru kontekstā bankas aizdeva naudu, jo peļņu nesa tieši kredīta pārdošana, nevis rūpīga un apdomāta kredīta izsniegšana (Calhoun, 2011; Beliaev, Dzenovska, 2009). Kā norādījis Kregs Kalhūns, Rietumu ekonomikas finansializācija, kas noritēja kopš 20. gadsimta 70. gadiem, nozīmēja to, ka peļņas iegūšanas nolūkos uzņēmumi spekulēja ar naudu, nevis ieguldīja ražošanā. Kreditēšana netika segta ar reāliem materiāliem līdzekļiem, bet gan ar kredītu apdrošināšanu vai pārdošanu, tādējādi veicinot ticību šķietami nebeidzamai iespējai nopelnīt ar finanšu spekulācijām (Calhoun, 2011).¹¹³ Latvijas un citu Austrumeiropas valstu iedzīvotāji tika apmācīti, kā dzīvot uz kredīta, sākotnēji ar patēriņa

¹¹³ Vienkāršs un vizuāls skaidrojums par kredītu krīzi Volstrītā redzams šajā videosīžetā: <http://vimeo.com/3261363>. Paldies Džūlijai Elijačarai (*Julia Elyachar*) par to, ka viņa mani informēja par šo sižetu.

kredīta palīdzību un pēc tam arī ar hipotekārā kredīta palīdzību (Beliaev, Dzenovska, 2009). Kredītu cikls, kur vienu kredītu iespējams pārcreditēt ar citu un kur peļņa nāk no pirkšanas un pārdošanas, rada laika ritumu, kur nākotne ir tāda pati kā tagadne, tikai ar jaunām kredītu un peļņas iespējām. Šādā temporalitātē rītdiena nav lineārs tagadnes turpinājums, bet gan tagadnes akselerācija.

Kredīti nav vienīgais mehānisms, kā Latvijas ekonomiskajā dzīvē ienāca paļaušanās uz naudas plūsmām, nevis uz ražošanu. Eiropas Savienības granti un subsīdijas, lai arī nepietiekamas, kļuva par nozīmīgu izdzīvošanas avotu. Dāņu lauksaimnieku rīcības un seku ķēde neiekļāvās šajā temporālajā orientācijā, kas tik pamatīgi bija ietekmējusi Latvijas iedzīvotāju darbības lauku. Tā vairāk atgādināja ražošanas ekonomikā nevis finanšu ekonomikā un atbalsta ciklos balstītu modeli, kur tagadnes rīcībai ir konkrētas sekas paredzamajā nākotnē, tādējādi nākotne ir plānojama, nevis neparedzama. Lai labāk ilustrētu šīs atšķirīgās temporālās orientācijas, sniegtu ieskatu vienā epizodē, kā vietējie zemnieki un dāņu lauksaimnieki interpretēja kādu zemes pirkšanas gadījumu.

Par to, ka Kaspars “pārdeva zemi dāņiem” un tagad to pašu zemi no viņiem irē, dzirdēju Kurzemes pusē, kur dzīvo Kaspara māsiņa. Māsiņa pieminēja Kasparu neformālā sarunā, kurā pieskārāmies arī jautājumam par dāņu lauksaimnieku klātbūtni Latvijas laukos. “Mēs paši jau viņiem to zemi pārdojam. Mums tas toreiz bija ļoti izdevīgi. Tad jau nezinājām, ka būs tāda krīze. Nebūtu pārdevuši, jo tagad īre jāmaksā,” tā Kaspars.

Ne Kaspars, ne citi nezināja, ka nāks krīze. Visi dzīvoja finanšu plūsmu burbulī, kurā Kaspars bija iedzīvojies kredītos. Kaspars un viņa ģimene pārdeva zemi, lai tiktu vaļā no kredītiem. Tad ar naudu, ko saņēma par zemes pārdošanu, maksāja par tās pašas zemes nomāšanu, jo zemes īpašnieks zemi neapstrādā, bet tikai tur īpašumā. Pārdodot zemi, Kaspars un viņa ģimene risināja tā brīža samilzušo situāciju. Bija nepieciešams atdot kredītus un šis bija vispiemērotākais risinājums. Kasparam nebija ilgtermiņa attīstības plāni; galvenais bija atdot parādus un turpināt strādāt. Subsīdijas, ko Kaspara ģimene saņēma par zemes apstrādāšanu, bija viens no galvenajiem ienākumu garantiem. Taču kāpēc dāņu lauksaimnieks pirka zemi, kuru viņš neapstrādāja, ja subsīdijas maksāja tiem, kas zemi apstrādā? Kaspars sprieda:

“Viņiem Dānijas valsts maksā subsīdijas par to, ja viņiem svešā valstī ir zeme. Viņiem tas darījums ir izdevīgs.” Kaspars skaidri apzinājās atšķirību starp Eiropas Savienības lauksaimniecības atbalsta maksājumiem, kurus saņem zemes apstrādātāji, un papildu atbalstu, ko dāņu lauksaimnieki, viņaprāt, saņem no savas valdības: “Mēs apsaimniekojam zemi, mēs esam tie, kas saņem Eiropas Savienības atbalsta maksājumus, ne jau viņi.” Viņš arī nedomāja, ka dāņi pirkuši zemi, lai to nākotnē pārdotu un palielinātu savu kapitālu, jo tādas cenas, kā bija treknajos gados, kad nekustamo īpašumu burbulis iesniezdās arī Latvijas laukos, jau vairs nebūs. Kaspars nesaskatīja attālo nākotni, kad cenas tomēr varētu celties, arī ja ne tik ātri vai augstu kā treknajos gados: “Kas vairs viņiem par tādu naudu to zemi pirkis? Toreiz maksāja 1000 lati par hektāru.¹¹⁴ Gan jau paši strādās. Viņi paņēma lielu kredītu, tagad tas jānomaksā. Tad viņiem piederēs zeme, un tad viņi varēs darīt visu ko. Atkal ņemt kredītu un darboties. Tagad jānomaksā kredīts. Es esmu dzirdējis – nezinu, cik tur tās taisnības –, ka esot tādi dāņi, kuri apstrādā zemi, iesēj auzas, dabū Eiropas Savienības naudu un tad iear tās auzas iekšā. Un tās auzas jau aug kā nezāle. Tad viņiem nākamā gadā nekas nav jādara, un tās auzas aug atkal nākamgad. Mēs, latvieši, kaut ko tādu redzot, te visi pakritīsim ar sirdstrieku. Vectēvi kapā apgriezīsies.”

No Kaspara teiktā var secināt, ka viņš izmanto savu pieredzi attiecībā uz kredītsaistībām un atbalsta maksājumu nozīmi lauksaimniecībā, lai skaidrotu, kā un kāpēc dāņu lauksaimnieki pērk zemi. Kaspara interpretācijā dāņu lauksaimnieki iepirkuši zemi Latvijā, nevis lai pelnītu no ražošanas, bet gan no atbalsta maksājumiem. Tātad sākotnēji dāņu lauksaimnieks ir zemi iepircis, jo “viņam maksā, ja svešā valstī ir zeme”. Tad, kad atmaksās kredītus, tad varēs saimniekot lielos apjomos, lai saņemtu ES subsīdijas. Viņa rīcības un seku ķēdē dominēja kredītu atmaksāšana un lauksaimniecības subsīdiju saņemšana. Tagadnes rīcība bija jāorganizē nevis tā, lai palielinātu kapitālu ar ražošanas vai investīciju palīdzību, bet gan tā, lai spētu atmaksāt kredītus un saņemt pabalstu. Kaspara darbību organizēja kredītu un subsīdiju plūsmas – ciklisks process, kurā cilvēkam bija jāorientējas un attiecīgi jānopozicionējas.

¹¹⁴ Zeme tika pirktā “treknajos gados”. Pirms “treknajiem gadiem” zemes cena bijusi pat 50–100 latu par hektāru. Tad gan “dānis” esot dabūjis zemi par sviestmaizi.

Kad par šo pašu situāciju pastāstīju Mortenam, dānim, kuram pieder cūkaudzētava un graudaudzēšanas firma Kurzemē, viņš izteicās, ka zemes pircēji droši vien ir investori, kas domā, ka zemes cenas celsies: "Viņi to zemi tur un ir vienkārši ieinteresēti necelt izmaksas." Mortena skaidrojums atšķīrās no Kaspara perspektīvas. Kaspars uzskatīja, ka investīcijas veiktas, lai būtu tiešs ieguvums – Dānijas valsts atbalsta maksājums, tas ir, tīra peļņa, kas neaudzē kapitālu, ja to atkal neiegulda. Kaspars uzskatīja, ka šo peļņu "dānis" iebāž kabatā un izmanto Kaspara maksāto nomas maksu, lai segtu kredītu. Kaspara skatījumā, ja "dānis" vēlēties vēl nopelnīt, viņš droši vien sāks saimniekot pats, lai pats varētu saņemt ES subsīdiju maksājumus. Savukārt Mortena skatījumā investīcijas veiktas, lai kapitāls vēl vairāk audzētu kapitālu. Citiem vārdiem sakot, peļņa kā nākotnes kapitāls radīsies no tā, ka zemi varēs pārdot par lielākām cenām. Mortens ņēma vērā klasisko izpratni par kapitāla akumulāciju, ko veidojušas viņa ekonomikas teorijas zināšanas un apstiprinājusi viņa vēsturiskā pieredze Dānijā, kur, pēc viņa vārdiem, notikusi lēna agrārā kapitālisma attīstība. Kaspars, savukārt, orientējās dzīves telpā, kur pats svarīgākais bija noorganizēt lietas tā, lai varētu pelnīt nevis no ražas vai kapitāla, bet no pieejamajām naudas plūsmām – grantiem, subsīdijām un kredītiem. Šīs plūsmas nebija kontrolējamas, taču tās šķita pastāvīgas. Tādēļ nākotnes plānošana bija vērsta uz pieejamu naudas plūsmu apgūšanu, nevis stratēģisku nākotnes veidošanu ar tagadnē pieejamo resursu palīdzību.

Edmunds, kas pārstāv starpniecības uzņēmumu, kurš palīdzēja dāņiem uzpirkt Kaspara zemi un tagad palīdz ar šo īpašumu apsaimniekošanu, pievienojas Mortena vērtējumam un kompetenti spriež par kapitāla ekspansiju. Viņš skaidro, ka Dānijā notikusi "evolucionāra un vienmērīga lauksaimniecības attīstība", kas radījusi nepieciešamību pēc kapitāla ekspansijas apstākļos, kad Dānijā to vairs nav bijis iespējams izdarīt. No Mortena un Edmunda teiktā, kā arī no citām intervijām, var secināt, ka dāņu investori interpretē savu un savu kolēģu rīcību pēc klasiskās kapitālisma attīstības teorijas (tas ir, kapitāls attīstās un meklē, kur audzēt kapitālu), to savietojot ar savām vēsturiski un kulturāli specifiskajām vēlmēm, piemēram, uzsvērot, ka "katra lauksaimnieka sapnis ir sākt no nekā" vai to, ka nepieciešams

paplašināties ne tikai biznesa attīstības dēļ, bet arī tāpēc, lai bērniem būtu kur saimniekot.¹¹⁵

Latvijas lauku iedzīvotāji izmanto *citās zināšanas*, lai skaidrotu savu vai dāņu investoru darbību. Šeit es izmantoju antropologa Fredrika Bārta izpratni par zināšanām kā saturisku apgalvojumu, izplatīšanas mediju un sociālo institūciju artikulāciju, ar kuras palīdzību cilvēki tiek socializēti kā zinoši subjekti ar specifisku pasaules redzējumu (Barth, 2002: 23). Bārta zināšanu definīcija sniedzas aiz tā zināšanu korpusa, kas ietverts mācību grāmatās, enciklopēdijās un vārdnīcās, uzsverot, ka zināšanu problemātika attiecas uz visu, ko cilvēks izmanto, lai interpretētu pasauli un tajā darbotos.¹¹⁶ Tātad, ņemot vērā, ka daudzi Latvijas lauksaimnieki apguvuši zināšanas par ekonomiku nevis skolas solā, bet praksē, var secināt, ka viņu zināšanas ir pašu pieredzes un pēcpadomju telpā dominējošās ekonomiskās ideoloģijas un ekonomisko prakšu mijiedarbes rezultāts. Pirmkārt, pēcpadomju telpu raksturo kapitāla trūkums. Finanšu kapitāls reti ticis audzēts klasiskā izpratnē. Sākotnējo kapitālu ieguva tie, kas radīja sev iespēju pārņemt padomju laika ražošanas līdzekļus, tos izmantojot, lai radītu papildu kapitālu. Šie ražošanas līdzekļi parasti bija tehnika, kas jāva apstrādāt tikko mantojumā atgūto zemi. Tie, kam šādu iespēju nebija, vēlāk paļāvās uz dažādiem grantiem, atbalsta maksājumiem un kredītiem, kas kļuva par galvenajiem ienākumu avotiem, tādējādi ietekmējot arī ražošanas procesus, kapitālisma attīstības tendences un lauku iedzīvotāju zināšanu bāzi.¹¹⁷

¹¹⁵ Lai apgalvotu, ka dāņu investori tik tiešām savā rīcībā ņem vērā klasiskās ekonomikas teorijas, būtu jāveic padziļināta lēmumu pieņemšanas procesu un uzņēmumu darbības analīze. Patlaban var secināt, ka dāņu investori interpretē savu rīcību šī rāmja ietvaros, taču tas nav vienīgais noteicošais faktors. Dāņu investoriem ir svarīgi arī turpināt ģimenes tradīcijas un/vai piepildīt profesionālos sapņus.

¹¹⁶ Bārta pieeja tikusi kritizēta par tās plašumu – ja zināšanu problemātika sniedzas ārpus formālā zināšanu korpusa, kā to var atšķirt, piemēram, no kultūras (Barth, 2002: 23). Bārts atbild, norādot, ka zināšanas attiecas nevis uz darbību kopumu, bet uz to informācijas bāzi, kas padara zināma veida rīcību iespējamu. Turklāt viņš pārliecinoši norāda uz etnogrāfiskas pieejas nepieciešamību, uzsverot, ka nav iespējams iepriekš definēt, kas ir zināšanas un kā tās cirkulē, neanalizējot specifiskas zināšanu radīšanas un izmantošanas prakses.

¹¹⁷ Sk. Aleksandra Beļajeva un Daces Dzenovskas rakstu par globālo krīzi Latvijā (Beliaev, Dzenovska, 2009).

No minētā varam secināt, ka tieši atšķirīgās vēsturiskās pieredzes, kuras veidojušās nevienlīdzīgos politiskos un ekonomiskos apstākļos, ietekmē Kaspara un Mortena atšķirīgās zināšanu bāzes un interpretācijas ietvarus (*interpretive frames*) (Goffman, 1986a). Iedzīvinot klasiskās ekonomikas teorijas, Mortens uzskata, ka Kaspara zemes pircēji vēlas nopelnīt ar zemes uzpirkšanu un pārdošanu, tas ir, spekulējot ar zemi. Savukārt pēc savas pieredzes, kuru lielā mērā ietekmējusi uz grantiem, projektiem un atbalsta maksājumiem balstīta lauku ekonomika, Kaspars uzskata, ka zemes pircēji spekulē nevis ar zemi, bet ar atbalsta maksājumiem. Šajā gadījumā zemes pircēji neriskē ar savu kapitālu, jo nodrošinās pret risku ar valsts atbalsta maksājumiem, kas viņiem ir pieejami, bet Kasparam ne. Savukārt pret kredītu slogu zemes pircēji nodrošinās ar Kaspara nomas maksājumiem. Kaspara skatījumā “dānim” nav jāuztraucas par konkurētspēju, kuras dēļ būtu jāpaplašina business vai jāveic inovācijas. Viņa konkurētspēju nodrošina jau izaudzētais kapitāls, valsts atbalsts, kā arī nākotnē sagaidāmie ES subsīdiju maksājumi.

Atkarība no atbalsta maksājumiem Latvijas laukos ir tik tiešām ievrojama. Daudzās zemnieku saimniecībās un piemājas saimniecībās apgalvo, ka vispār nevarētu nodarboties ar lauksaimniecību, ja nebūtu atbalsta maksājumu. Daudzas saimniecības neplāno savu darbību uz ražošanas bāzes, bet gan ņemot vērā pieejamos vai nākotnē prognozējamus projektus, grantus un maksājumus. Šis projektu, grantu un atbalsta maksājumu cikls neizbēgami ietekmē rīcību un plānošanu, jo līdzekļu pieejamību regulē resursu pārdales mehānismi, kas indivīdam bieži vien ir nesaprotami un nepieejami.¹¹⁸ Rīcības plānošana kļūst par mēģinājumiem sagatavoties tam, kā vislabāk apgūt pieejamos projektus, grantus un atbalsta maksājumus, jo uz peļņu paļauties nevar, sevišķi apstākļos, kad nodokļu politika nepārprotami tiek uzskatīta par tādu, kas bremzē mazo un vidējo uzņēmējdarbību. Kādā Vidzemes pagastā sastaptā piemājas saimniecības īpašniece, pie kuras nonācu, pētīdama kāda dāņu lauksaimnieka darbības lauku, rādīja pagalma vidū topošo celtni. “To mēs ceļam par atbalsta naudām, kas domātas kūtīm. Ceļam kūti, bet ko liksim iekšā, to nezinām. Bet naudu vajadzēja paņemt,” viņa saka. Kurzemes

¹¹⁸ Būtu lietderīgi salīdzināt padomju un mūsdienu plānošanas procesus, to, kā tie notika un kā cilvēki tajos piedalījās vai nepiedalījās, taču šāds salīdzinājums šajā nodaļā nav iespējams.

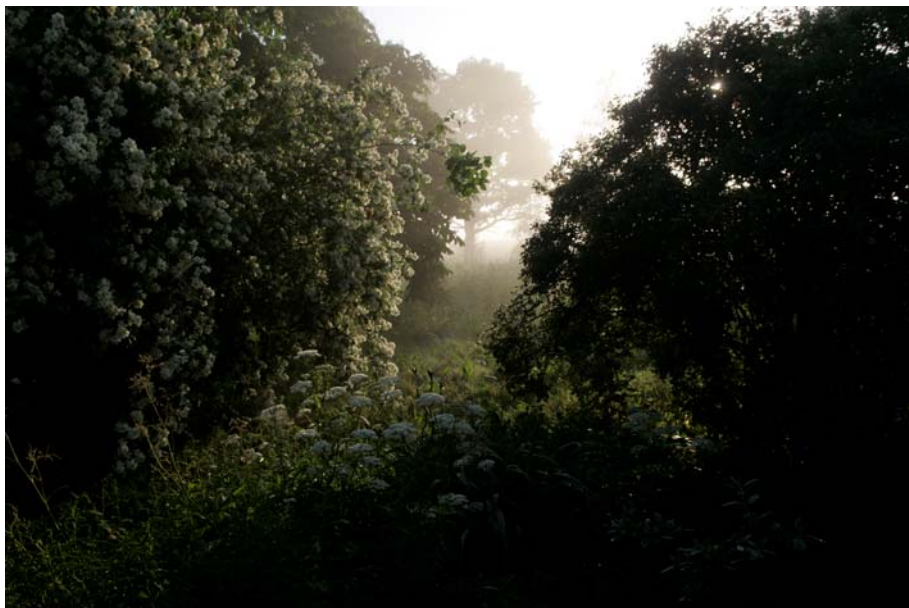
pagastā sastaptais uzņēmējs stāsta, ka drīz būšot pieejama nauda energo-efektivitātes paaugstināšanai. Jādomā, kā to izmantot savām vajadzībām, lai gan šīs vajadzības neatbilst naudas saņemšanas kritērijiem. “Plānot? Kāda tur plānošana,” vīrietis noteica. “Dzīve iet savu gaitu. Visādas vajadzības un iespējas rodas. Vajag mācēt tās izmantot.”

Kaspara piemērs norāda uz rīcību, kura virzīta uz tagadnes situācijas atrisināšanu, jo nākotnes iespējamības apstākļi substantīvi neatšķiras no tagadnes – tie ir un paliek resursu plūsmas, kuras ir ārpus Kaspara kontroles. Tāpat būs pieejami atbalsta maksājumi, kas ir vienīgais drošais nākotnes garantants. Šī nav īsti dzīvošana tagadnei bez domāšanas par rītdienu, bet gan dzīvošana mūžīgā tagadnē, kur nākotne neierodas tagadnes darbības rezultātā, taču neatkarīgi no tās. Tādējādi rīcības temporālā orientācija ir būt gatavam tam, kas nāks projektu, grantu, subsīdiju vai kredītu formā.

Iespējamās nākotnes

Gan individuālā rīcības temporalitāte, gan attīstības programmu temporalitāte norāda uz to, ka cilvēku atskaites punkts ir tagadne – vai nu kā tagadne, ko nepieciešams uzturēt (dzīvības uzturēšana), vai nu arī nākotne kā vairāk vai mazāk tā pati tagadne (kredītu un atbalsta maksājumu plūsmas). Smeļoties no Koronila, Pupovaca un pārejas temporalitātes kritiķiem, redzams, ka pēcpadomju temporalitāti plašākā nozīmē raksturo tagadnes apziņas trūkums. Pārejas kontekstā ir skaidrs pagātnes atskaites punkts un nākotnes galamērķis, bet tagadne ir tikai līdzeklis, ar kura palīdzību virzīties no viena uz otru. Šāda domāšanas temporalitāte liedz skatīt tagadni kā specifisku pagātnes elementu un nākotnes orientāciju artikulāciju, kā rezultātā var radīt dažādas iespējamās nākotnes.

Tieši tagadnes apziņas trūkums rada situāciju, kad nākotne ir spektrāla, nevis konkrēta, tādēļ nav īsti iespējams to paredzēt vai ietekmēt. Par spīti visdažādākajiem plāniem un vīzijām, kas tiek radīti politiskajos un birokrātiskajos gaitēnos, publiskajā telpā turpina skanēt apgalvojumi, ka cilvēki dzīvo šodienai, ka politiķiem un ierēdņiem trūkst vīzijas vai perspektīvas, ka daudziem cilvēkiem zudusi cerība.



Tie, kas runā par ekonomisko izaugsmi, šķietami dzīvo citā pasaulē, nekā tie, kuri diendienā cenšas (iz)dzīvot. Tieši nesakritība starp spektrālām nākotnes vīzijām un dzīves pieredzi rada cerību zudumu, tādēļ cilvēki meklē konkrētu nākotni citur. Aizbraukšana, lai arī cik grūta un smaga, tomēr piedāvā kaut kādu cerību. Tas izraisa jautājumu par to, kas Anglijā – un tie nav tikai bērnu un sociālie pabalsti – liek cilvēkiem domāt, ka ir vērts pusgadu vergot, jo pēc šī pusgada dzīve uzlabosies. Ieva, ar kuru iepazīstināju nodaļas sākumā, salīdzināja situāciju ar pēckara bēgļiem, kuriem bija jāstrādā grūts darbs raktuvēs.¹¹⁹ “Bet,” Ieva skaidroja, “viņiem tika pateikts, ka viņi strādās tos trīs gadus raktuvēs, un pēc viņi tiks kaut kur tālāk.” Iespēja saredzēt tālāko ceļu ir ļoti svarīga un, kā izklausījās no Ievas teiktā, daudzi no aizbraukušajiem uzskatīja, ka Latvijā šīs iespējas nav.

¹¹⁹ Sk. Lindas Makdauelas (*Linda McDowell*) grāmatu “Grūtais darbs: latviešu migrantu brīvprātīgo strādnieku aizmirstās balsis” (*Hard Labour: The Forgotten Voices of Latvian Migrant Volunteer Workers*) (2005) par pēckara latviešu sieviešu pieredzi Lielbritānijā.

Šajā nodaļā mēģināju ieskicēt tagadnes un nākotnes artikulācijas, kas vērojamas lauku iedzīvotāju rīcībā un domāšanā. Vērsu uzmanību uz to, ka lauku iedzīvotāju vai viņu novērotāju, konsultantu un kritiķu rīcības temporalitātes neizriet tikai no indivīdu tikumiem vai netikumiem, bet atspoguļo arī materiālos apstākļus, kuros cilvēki darbojas. Jautājumam par temporalitāti ir tieša saikne ar aizbraukšanu un lauku tukšošanu, jo cilvēku lēmums palikt vai aizbraukt parasti saistīts ar viņu spēju saredzēt konkrētu nākotni. Kā teica studente sarunā, kuru aprakstīju 3. nodaļā, viņa jūtas aizbraukusi, jo viņa savu nākotni nesaredz Latvijā.

Ja nespēja saredzēt nākotni ir sociāla parādība nevis individuāla patoloģija, kā, es domāju, tas ir šajā gadījumā, tad nepieciešams saprast apstākļus, kas šādu situāciju rada. Un, viens no iemesliem, kādēļ paralēli pastāv plānošana un vīziju kaldināšana un diskursi par konkrētu vīziju un mērķu trūkumu, ir tas, ka trūkst tagadnes apziņas, spējas saprast to, kas tad īsti notiek tagadnē. Respektīvi, spektrālās nākotnes vīzijas nerada pārliecību, ka tās izriet no tagadnes, no izpratnes par tagadni un tajā pieejamajām nākotnēm. Saprast tagadni ir grūts uzdevums, jo grūti saprast telpu, kurā pats atrodies, bez jebkādas distances no tās. Taču ir jāmēģina saprast tagadni, jo tagadnes saprašana ir nākotnes veidošanas priekšnoteikums. Taču tagadni nav iespējams tvert, izmantojot tikai jau iepriekš formulētus diskursīvos ietvarus un ievietojot jauniegūtus ciparus pārmantotās statistiskās līknēs. Kā norādījis Deivids Skots, problēmas risināšanas procesā nepieciešams izvērtēt arī to, vai tiek uzdoti pareizie jautājumi (Scott, 1999). No kādas perspektīvas tiek uzdoti pašreizējie jautājumi? Vai ekonomiskā izaugsme ir vienīgais labklājības garants? Vai cilvēku atgriešanās Latvijā spēs mainīt tās problēmas, kuru dēļ viņi aizbrauca un/vai dzīvo ārzemēs? Vai jāmeklē atbildes uz jautājumu, kā panākt aizbraucēju atgriešanos? Vai varbūt jāformulē jauns jautājums par to, kā nepieciešams mainīt publisko un politisko telpu, institucionālās struktūras un sociālās attiecības, lai dzīve Latvijā būtu dzīvojama?

Latvijas laukos vienu un to pašu vietu iespējams izdzīvot dažādos veidos, atkarībā no tā, vai cilvēks paļaujas uz sabiedrisko transportu, kas savieno viņa dzīves vietu ar novada centru vienreiz vai divreiz nedēļā, vai arī atbrauc ar dienesta mašīnu no Rīgas, lai pārrunātu novada attīstības plānu ar novada vadību. Rakstot par pilsētvidi un telpas praksēm, Mišels de Serto

(*Michel de Certeau*) atšķir teorētisko plānotāja redzējumu no kājāmgājēja perspektīvas. 1994. gadā, pirms Pasaules tirdzniecības centra bojāejas, de Serto raksta, ka “tapt paceltam Pasaules tirdzniecības smailē nozīmē tapt izceltam ārpus pilsētas tvēriena. ... Vai šī milzīgā tekstūra, kas paveras skatīšanai, ir kas vairāk par reprezentāciju, par optisku konstrukciju? ... Pilsētas panorāma ir “teorētisks” (tas ir, vizuāls) simulakrs, īsumā, bilde, kuras iespējamības apstākļi ir aizmiršana un rīcības pārprašana. ... Ikdienas pilsētas praktiķi dzīvo “apakšā”, zem sliekšņa, aiz kura sākas redzamība. Viņi staigā – elementāra pilsētas pieredze, viņi ir staigātāji” (De Certeau, 1994:). Tāpat arī lauki tiek saredzēti un reprezentēti citādāk, atkarībā no tā, vai tos redz kā attīstības teritoriju, plānošanas objektu vai dzīves pasauli. Ja, kā to darīja Raudseps (2012: 8), statistiski salīdzina lauksaimniecībā nodarbināto skaitu (9%) ar šādu cilvēku skaitu citās “attīstītās” valstīs, turklāt tam pievienojot piemērus par aktīviem un veiksmīgiem lauku uzņēmējiem, cilvēkam rodas pārlicība, ka viss notiek tā, kā tam jānotiek. Vārdu sakot, lauku teritorijas attīstās; lauku tukšošanās ir viens no šiem attīstības priekšnoteikumiem. Šādi domā tie, kuri saredz lauku iedzīvotājus un viņu turēšanos pie vietas vai zemes kā šķērslī lauku attīstībai.

Taču, ja pievērš uzmanību dzīves telpai kopumā, tam, kā to iedzīvina un izdzīvo dažādi lauku “kājāmgājēji”, tad paveras cita aina, kura piedāvā citādu izpratni par tagadni un, līdz ar to, citādas nākotnes iespējamības. Lai redzētu šo citu ainu, nepieciešams nolaisties no abstrakcijas augstumiem un doties pastaigā pa laukiem. To esmu mēģinājis veikt šajā un citās grāmatas nodaļās ar mērķi rosināt citādu redzējumu un, iespējams, citādas nākotnes. Mans uzdevums nav formulēt šīs citādas nākotnes, bet gan padarīt tās iespējamās, piedāvājot citādu redzējumu par tagadni.

Epilogs

DIASPORISKĀ NĀKOTNE

Kad es rakstu šīs rindas, Latvijā notiek diasporas politikas plānošana. 2012. gada pavasarī Ārlietu ministrija uzsāka aktīvu darbu, lai paplašinātu diasporas jēdzienu un diasporas politikas darbības loku ārpus kultūras jomas, iesaistot diasporu Latvijas ekonomikā, politikā un sociālajā dzīvē. Viena laikus Kultūras ministrija turpināja darboties jau iedibinātajās kultūras un valodas jomās, organizējot diasporas jautājumiem veltītu konferenci, kas notika 2012. gada jūlijā.¹²⁰ Šajā konferencē parādījās jaunas vēsmas. Papildu valodas un kultūras jautājumiem uzsvars tika likts uz saikni ar diasporu plašākā nozīmē, arī izmantojot pašvaldības, profesionālās organizācijas, uzņēmējdarbību un jauniešu forumus. Uz vasaras beigām Kultūras un Ārlietu ministrijai pievienojās arī Ekonomikas ministrija, nākot klajā ar paziņojumu, ka dibinās darba grupu, kas līdz 2012. gada decembrim izveidos reemigrācijas plānu, lai veicinātu Latvijas valstspiederīgo atgriešanos Latvijā, kā arī palīdzētu viņiem atgriešanās procesā (Akule, 2012).

Politikas veidotāju aprindās jēdziens “diaspora” parādījās jau 2004. gadā, kad tika apstiprināta pirmā Latviešu diasporas atbalsta programma 2004.–2009. gadam, tomēr Latvijas publiskajā telpā “diaspora” ir samērā jauns jēdziens.¹²¹ Ārpus Latvijas tam ir aktīva akadēmiskā un politiskā dzīve.

¹²⁰ Informācija par konferenci atrodama Kultūras ministrijas mājas lapā:
http://www.km.gov.lv/lv/jaunumi/?news_id=2708.

¹²¹ Latviešu diasporas atbalsta programma atrodama šeit:
<http://www.mfa.gov.lv/lv/moscow/saraksts/programma/>.

Kā raksta Rodžers Brūbeikers (*Roger Brubaker*), akadēmiskajā diskursā pēdējos divdesmit gados ir notikusi īsta diasporiska eksplozija – akadēmiskās datu bāzes uzrāda aizvien augošu skaitu rakstu, grāmatu un disertāciju, kas pievēršas diasporas tēmai (2005: 1). Turklāt šāda eksplozija vērojama arī politiskajā un politikas veidošanas vidē. Daudzas valstis – tajā skaitā Īrija, Jaunzēlande, Izraēla, Haiti un Lietuva – aktīvi izvērsis diasporas politiku, cerot to izmantot kā valsts izaugsmi veicinošu resursu (sk. piem., Aikins, White 2011; Larner 2007; Basch, Glick Schiller, Szanton 1994). Ir valstis, kurām šāda politika ir nozīmīga, jo ļoti liela daļa valstspiederīgo atrodas ārzemēs. Tādēļ nekas cits neatliek, kā deteritorializēt politisko nāciju, tas ir, pārveidot izpratni par nāciju no tādas, kas uzsver saikni starp nāciju un teritoriju, uz tādu, kas uzsver to, ka nāciju veidojošie indivīdi var atrasties dažādu valstu teritorijās, nezaudējot ne tikai kulturālo, bet arī politisko un ekonomisko saikni ar izcelsmes valsti.

Klasiskā izpratnē jēdziens “diaspora” attiecināms uz etniskām un/vai reliģiskām kopienām, kas parasti vardarbīgas politikas dēļ izkaisītas dažādās pasaules valstīs. Pēc šādas definīcijas, grieķu, ebreju un armēņu kopienas tiek uzskatītas par klasiskām diasporām (Brubaker, 2005; Cohen, 1996). Taču mūsdienu diasporas politika balstīta plašākā diasporas jēdziena interpretācijā. Tā uzsver nevis, vai ne tikai, etnisku un reliģisku kopienas, bet arī politisku kopienas diasporizāciju kā sociālu realitāti. Tādējādi, piemēram, Haiti valdība ir izveidojusi atsevišķu vēlēšanu apgabalu pilsoņiem, kas dzīvo ārzemēs (Basch et. al., 1994). Tāpat Īrijas valdība uzrunā ārzemēs dzīvojošos Īrijas valstspiederīgos, lai tie ar savu darbību veicinātu Īrijas ekonomisko izaugsmi (*Department of Foreign Affairs*, 2009).

Latvijas publiskajā telpā gan biežāk izskan tādi jēdzieni kā trimdinieki (vai ārzemju latvieši), aizbraucēji vai emigranti, kas norāda uz dažādajiem izceļošanas vēsturiskajiem kontekstiem un iemesliem. Ja jēdziens “trimdinieki” tiek attiecināts uz Otrā pasaules kara bēgļiem un viņu pēctečiem, tad jēdzieni “aizbraucēji” vai “emigranti” tiek attiecināti uz pēdējos divdesmit gados no Latvijas aizbraukušajiem cilvēkiem. Taču šie jēdzieni nav tikai kategorijas, ar kuru palīdzību tiek nošķirtas socioloģiski identificējamās grupas, bet arī kategorijas, kas norāda uz atšķirīgu pasaules redzējumu un no tā izrietošām darbībām ārzemēs dzīvojošo vidū. Paši ārzemēs dzīvojošie latvieši

runā par “vecu trimdu” un “jauno emigrāciju”. Detalizēti neiztirzāšu šīs atšķirības, taču kā piemēru var pieminēt bieži izskanējušo stereotipisko apgalvojumu, ka “vecā trimda” pašorganizējas, lai notiktu dažādi kultūras pasākumi, savukārt liela daļa “jaunās emigrācijas” sagaida atbalstu no valsts un nesaprot, kādēļ būtu jāiegulda kaut kas no sevis, lai uzturētu kopienas dzīvi.

Taču arī iekšēji šīs kategorijas ir ārkārtīgi dažādas, kā jau norādīja Ievas uzruna diasporas konferencē 2012. gadā, kuru citēju 5. nodaļas sākumā. No Latvijas ir izbraukuši gan “mazpilsētas ielu strīķētāji”, gan profesionāļi, gan studenti, gan latviski, gan krieviski runājoši Latvijas valstspiederīgie. Šos dažādos cilvēkus grūti apvienot vienotā diasporā, tādēļ diasporas politikas veidotāji – ierēdņi, politiķi, nevalstisku organizāciju pārstāvji un entuziasti – diskutē par to, kas ir diaspora, kā vislabāk to uzrunāt, ko nozīmē saikne ar Latviju un vai un kā to vajadzētu uzturēt un veicināt. Lai gan 2004. gada diasporas atbalsta programma diasporu definē ekskluzīvi etniskās kategorijās, šobrīd definīcijas jautājums ir atkal aktuāls.¹²² Vai diaspora ir visi tie Latvijas valstspiederīgie, kuri dzīvo ārpus Latvijas, neatkarīgi no to tautības? Vai diasporā iekļaujami arī tie, kas nav pilsoņi vai latvieši, bet kuri izjūt saikni ar latviešiem kā vēsturisku kopienu vai Latviju kā vietu un valsti? Formālais diskurss mēdz būt iekļaujošs – Latvijas valsts vēlas uzturēt saikni ar visiem valstspiederīgajiem un tiem, kas piederīgi Latvijas kultūras telpai. Taču ne visi tie, kas dzīvo ārpus Latvijas, atpazīst sevi uz diasporu vērstajās uzrunās. Kad politiķi vai ierēdņi uzrunā diasporu Latvijā vai ārvalstīs, tie nereti izslēdz ne tikai krieviski runājošos Latvijas valstspiederīgos, bet arī Anniņas tantes mazmeitu. Kā norādīja Ieva 5. nodaļā, uz diasporu vērstais politiskais diskurss uzrunā IT speciālistus, ekspertus un studentus, kuru zināšanas un prasmes varētu būt noderīgas Latvijas ekonomiskajai izaugsmei, marginalizējot pārējos ārzemēs dzīvojošos valstspiederīgos. Tādējādi var secināt, ka valstij rūp nevis cilvēks, bet ekonomiskā izaugsme kā pašmērķis. Līdzšinējo diasporas diskursu varētu saukt par pasīvi iekļaujošu – formāli neviens netiek izslēgts, taču ne visi aktīvi tiek uzrunāti. Tātad gan satraukums par aizbraukšanu un lauku tukšošanos, gan diasporas politika ir nacionāli valstiski

¹²² Programma diasporu definē šādi: “Programmā termins “diaspora” iekļauj kādas tautības pārstāvju un viņu grupu kopumu, kas dzīvo ārpus savas etniskās dzimtenes.” (ĪUMSILS, 2004: 3)

un ekonomiski orientēti. Tas ir, tie izriet no mērķa veicināt ekonomisko izaugsmi kā pašmērķi un uzturēt etnisko latviešu kopienu un Latviju kā nacionālu valsti, kam nepieciešams panākt noklīdušo latviešu atgriešanos nācijas klēpī.

Kā norādījušas Marianna Hirša (*Marianne Hirsch*) un Nensija Millere (*Nancy Miller*) (2011), saikne ar mājām un atgriešanās fantāzija ir diasporas definīcijas fundamentālas sastāvdaļas. Taču diasporas dzīve vai dzīve diasporā ne vienmēr atbilst diasporas definīcijā iestrādātajai mājup virzībai. Daudziem diasporas rakstniekiem un pētniekiem diasporiskā dzīve šķiet nevis novirze no normas, kuru nepieciešams labot ar atgriešanās palīdzību, bet gan politiski un analītiski radoša telpa, kas piedāvā izslēdzoša valstiska nacionālisma kritiku (Gilroy, 1993; Clifford, 1994; Bhabha, 1994). Šie pētnieki un rakstnieki atliek (*defer*) atgriešanās fantāziju, tās vietā uzsverot pakavēšanos diasporiskā dzīvē (Hirsch, Miller, 2011: 3). Šī diasporiskā dzīve rit starp vairākām vietām, tā pieprasa sadzīvot ar tiem, kuri nav "savējie" nacionāli valstiskā izpratnē, tādējādi veidojot daudzpusīgas piederības saiknes, kas izslēdzoša valstiska nacionālisma ideoloģijai neizdodas tik viegli. Šajā kontekstā jēdziens "diaspora" vairs nav lietvārds, kas apzīmē kādu socioloģiski identificējamu kopienu, bet īpašības vārds, kurš raksturo cilvēka dzīves pasaules kultūrvēsturisko un ētiski politisko orientāciju. Džeimss Klifords (*James Clifford*) raksta, ka diaspora ne tik ļoti definējama kā ilgas pēc mājām un atgriešanās, kā spēja radīt kultūrtelpu dažādās vietās (1994: 305; Brubaker, 2005: 6).

Citi pētnieki, savukārt, norādījuši, ka diasporiskā dzīve pēc savas būtības nav pretstats nacionālismam vai nacionāli valstiskai orientācijai. Diasporā var veidoties tikpat spēcīgs, ja ne spēcīgāks, nacionālisms kā mājās (Brubaker, 2005; Glick Schiller, Fouron, 2002; Bernal, 2004). Benedikts Andersons (*Benedict Anderson*) izmantojis jēdzienu "tāluma nacionālisti" (*long-distance nationalists*), lai apzīmētu tos, kas, dzīvodami ārpus nācijvalsts teritorijas, aktīvi iesaistās izcelsmes valsts politikā, arī atbalstīdami nacionālistiskas partijas vai kustības (Brubaker, 2005: 2). Tomēr diasporisks nacionālisms ne vienmēr ir reakcionārs. Kā norādījusi Viktorija Bernāla (*Victoria Bernal*) savā darbā par Eritrejas diasporisko nacionālismu (Bernal, 2004), eritrejiešu diasporiskais nacionālisms ir spēcīgs tāpēc, ka tas veidojas ar apziņu, ka kolektīva politiska rīcībspēja starptautiskajā arēnā iespējama tikai nacionālā

politiskā kopienā, sevišķi apstākļos, kad šīs kopienas locekļi kā indivīdi atrodas globālās varas hierarhijas lejasgalā.¹²³

Filozofe Simona Veila (*Simone Weil*), rakstot 1949. gadā, uzsvēra, ka “viena no fundamentālajām cilvēka vajadzībām ir būt iesakņotam” (Said, 2000: 147; Hirsch, Miller, 2011: 2). Taču viņa arī norādīja, ka risinājumi, kas vērsti uz to, lai nodrošinātu iesakņotību, bieži vien ir bīstami (Said, 2000: 147). Kā norāda Edvards Saīds (*Edward Said*), no šiem risinājumiem “valstiskums (*statism*) ir viens no vismānīgākajiem, jo tas mēdz aizstāt visas citas cilvēcis-kās saites” (2000: 146). Citiem vārdiem sakot, valsts pieprasa, lai cilvēki veido savstarpējas saiknes, identificējoties ar valsti, nevis cits ar citu. Džūdītas Batleres nesenažs kritiskajās refleksijās par Izraēlas valsts nacionālo politiku izskan līdzīga nois (Butler, 2012). Uz Hannas Ārentes darbu pamata Batlere būvē jūdaismā balstītu ētisku tradīciju, kas distancējas no Izraēlas valsts vardarbīgās politikas – palestīniešu izdzīšanas no mājām un palestīniešu teritoriju okupācijas –, ar kuras palīdzību tiek nodrošināts Izraēlas nacionālais valstiskums. Batlere argumentē, ka ebreju diasporiskajā dzīvē rodami resursi, kas palīdz veidot diasporisku ētiku kā alternatīvu pamatu politiskai kopienai. Šāda diasporiska ētika atzīst, ka sadzīvošana ar “citiem” ir fundamentāla dzīves sastāvdaļa. Tā nav izvēle, bet gan apstākļi, kuros mēs piedzimstam. Jebkura valstiska politika, kas simboliski vai materiāli atdala savējos no citiem, turklāt pēdējos vardarbīgi izdenot, ir nedemokrātiska un apstrīdama. Batlere aicina uz alternatīvas politiskas kopienas veidošanu, kopienas, kuras pamatā būtu rūpes par “citu”, rūpes par izraidīto, bēgļu un visādi citādi izkaisīto tiesībām. Tātad savā darbā Batlere izmanto diasporas jēdzienu, lai apzīmētu ikdienas dzīvē balstītu ētisku orientāciju, kas var kalpot par pamatu tādai politiskai kopienai, kura distancējas no nacionālas valsts modelī iestrādātas vardarbības (Benjamin, 1996 [1913– 1926]; Butler, 2012). Šī diasporiskā ētika, Batlere cer, var radīt jaunas vēsmas Izraēlas politiskajā un publikajā dzīvē. Batlere nepiedāvā jau izstrādātu normatīvu modeli, bet piedāvā ētiski politisku orientāciju, kas varētu kalpot par atskaites punktu šāda modeļa izstrādei.

¹²³ Jāpiezīmē, ka “diasporisks nacionālisms” neattiecas tikai uz nacionālismu ārpus nācijvalsts robežām, bet gan uz nacionālismu, kura ietvaros saiknei starp teritoriju un nāciju netiek piešķirta absolūta prioritāte.

Arī es šajā īsajā izskaņā vēlos rosināt domas par diasporiskās dzīves politisko un ētisko potenciālu, taču nevis attiecībā uz sadzīvošanu starp “savējiem” un “citiem”, bet uz sadzīvošanu plašākā nozīmē, tas ir, uz cieņpilnu attiecību veidošanu ar cilvēkiem. Līdzīgi Batlerei, es nepiedāvāju izstrādātu modeli, bet norādu uz iespējām, kuras pamanīju pētniecības gaitā un kuras būtu vērts paturēt prātā, saskaroties ar ētiskiem un politiskiem izaicinājumiem migrācijas, diasporas un reģionālās politikas kontekstā.

Kopš neatkarības atgūšanas Latvijas publiskajā telpā valda neolibērālā pārvaldības racionalitāte, kas uzsver tirgus principus, individuālismu un konkurētspēju (Brown, 2003), kā arī nacionāli valstiskā racionalitāte, kura akcentē patriotismu un lojalitāti pret nacionālu valsti kā tikumus, kurus nepieciešams ieaudzināt ikvienam Latvijas pilsonim. Ne viena, ne otra no šīm pārvaldības racionalitātēm neveicina cieņpilnas attiecības ar cilvēkiem. Kā norādījusi Elizabete Povinelli jau iepriekšminētajā citātā, neoliberalisma racionalitātes ietvaros “rūpēties par citiem nozīmē atteikties uzturēt dzīvību, kas atrodas ārpus tirgus vērtības” (Povinelli, 2011: 159). Tādējādi Latvijas publiskajā telpā ir notikusi sociālās solidaritātes sairšana. Cilvēcisko saikni, spēju sadzīvot un sadarboties, aizstāj simboliska identifikācija ar nacionālu valsti vai cilvēka uzskatīšana par konkurentu. Viens no komentāriem, ko bieži var dzirdēt no cilvēkiem, kas ciemojas Latvijā, ir tāds, ka Latvijas publiskajā telpā – sabiedriskajā transportā, valsts iestādēs vai vienkārši uz ielas – valda agresija, aizdomas, skaudība un pārspīlētas konkurences gaisotne. Arī cilvēki, kas dzīvo Latvijā, pauž neapmierinātību ar šādu vidi, bieži vien distancējas no tās, dodoties iekšējā emigrācijā. Cilvēkiem nepietiek ar to, ka solidaritāte izpaužas kā dziedāšana kādos nacionālos svētkos vai stāvēšana rindā, lai referendumā balsotu pret krievu valodu kā otru valsts valodu, lai arī cik pacilājoši tas būtu.¹²⁴ Cilvēks var paust patriotiskus uzskatus un īslaicīgi mobilizēties nacionālās solidaritātes vārdā, bet tas nesniedz viņam vai viņai resursus, kas

¹²⁴ 2012. gada februārī notika referendums, kurā tika balsots par jautājumu, vai piešķirt krievu valodai otrās valsts valodas statusu. Lai gan referendumā iznākums lielos vilcienos bija zināms jau iepriekš, izskaitējot potenciālo vēlētāju iespējamās izvēles, referendums mobilizēja nacionālo sentimentu. Londonā un citās latviešu mītnes vietās pie balsošanas iecirkņiem bija lielas rindas, cilvēki rindās dziedāja, un politiķi priecājās par nacionālo solidaritāti.

palīdz sadzīvot ar citiem ikdienā. Neoliberālisma racionalitātes uzsvars uz tirgus principiem, indivīdu un konkurētspēju nepalīdz cilvēkiem saprasties citam ar citu kā cilvēkiem, kuriem ikdienā jādzīvo citam ar citu blakus. Citiem vārdiem sakot, neoliberālisms un nacionālisms nespēj veidot tādu ikdienas ētiku, kas padara dzīvi dzīvojamu. Kur rodami citi resursi?

Es gribu rosināt domāt, ka viena no vidēm, kur rodami šādi resursi, ir diasporiskā dzīve. Tā nebūt nav vienīgā, taču tā šobrīd ir vide, kurā dzīvo liels vairums Latvijas valstspiederīgo. Tādējādi es diasporu skatu nevis kā socioloģiski identificējamu kopienu, bet gan, Rodžera Brubeikera vārdiem runājot, kā “darbības kategoriju” (*category of practice*), ar kuras palīdzību vēlos mobilizēt alternatīvus ētiskus un politiskus projektus (Brubaker, 2005: 12).¹²⁵

Emigrācija un diasporiskā dzīve – aiz robežām vai tepat Latvijas teritorijā – nav skatāma tikai negatīvi, tas ir, kā dzīve, kurai raksturīga pārvietotība vai atsvešinātība. Diasporiskajā dzīvē saskarsmē ar jauniem izaicinājumiem tiek izvērtēta līdzšinējā rīcība un veidotas jaunas attiecības, kuras, iespējams, ietver jaunus ētiskus un politiskus resursus, kas palīdz atjaunot cilvēciskās saiknes vērtību Latvijas publiskajā un politiskajā telpā. Kad 2012. gada diasporas konferencē vienas darba grupas dalībnieki jau kādu laiku bija pārrunājuši to, ka “jaunā emigrācija” tikai sagaida labumus no valsts, bet paši neko nedara, kādas Latvijas pārstāvniecības ārvalstīs darbinieks teica, ka cilvēki jau nesagaida neko daudz, bet gan to, ka viņi tiks uzrunāti un novērtēti kā cilvēki, nevis kā patērētāji. Darbinieks stāstīja, ka uz Ziemassvētku pasākumu pārstāvniecība bija sagatavojusi mazu dāvanu katram – kalendāru. Pārstāvniecības darbinieki lika pasākuma apmeklētājiem justies cilvēciski nozīmīgiem un novērtētiem, nevis kā tādiem, kas prasa no valsts, nevis paši rūpējas par sevi. Dāvanas izmaksas nebija lielas, taču tās simboliskais efekts milzīgs. Daudzi Latvijas valstspiederīgie ārzemēs dzīvo ar sarūgtinājuma un aizvainojuma sajūtu pret Latvijas sabiedrību un valsti, tādēļ šādas cilvēcisku attiecību izpausmes ir ārkārtīgi nozīmīgas. Vidē, kur nevar cerēt, ka sabiedrība turēsies kopā tikai tāpēc, ka tās locekļi atrodas vienā teritorijā, vai tāpēc, ka

¹²⁵ Rodžers Brubeikers definē diasporu kā darbības kategoriju šādi: “Kā darbības kategoriju diasporu izmanto, lai izteiktu prasības, artikulētu projektus, formulētu gaidas, mobilizētu enerģijas un apelētu pie lojalitātes. Tā bieži vien ir kategorija ar spēcīgu normatīvu virzību. Tā neaprapksta pasauli, bet cenšas to izmainīt.” (2005: 12)

publiskā telpa ir viendabīga, cilvēciskās attiecības kļūst nozīmīgas. Tieši šīs attiecības – tas ir, ievietotība atpazīstamās attiecībās, ko Veilas izpratnē var interpretēt kā iesakņotību – nevis simboliska identifikācija ar valsti, ir tās, kas liek cilvēkiem meklēt citam cita sabiedrību un kopīgi veidot jaunas nākotnes.

Gūstot citu pieredzi diasporiskas dzīves kontekstā, cilvēki ne tikai iegūst jaunas prasmes un zināšanas, kuras valsts varētu izmantot kā resursu, lai veicinātu ekonomisko izaugsmi, bet arī tādu pieredzi un atziņas citās dzīves jomās, kas atgriežoties neļaus vienkārši iekļauties iepriekšējā dzīves vidē, bet mudinās to mainīt. Diasporiskā dzīve nenoliedzami ietver kritisku distancēšanos no mājām, un šīs distancēšanās dēļ dzīve pēc atgriešanās mājās nekad nevar būt tieši tāda pati kā dzīve pirms aizbraukšanas. Mana cerība ir, ka šī dzīve būs labāka ne tikai ekonomiskā, bet arī cilvēciskā ziņā, ka notiks virzība no ekonomiski orientētas domāšanas un nacionālas lietu kārtības uz diasporisku nākotni, neatkarīgi no tā, vai tas notiks Latvijas valsts teritorijā vai ārpus tās.

Departure and Emptiness in the Latvian Countryside: Between Lost and Possible Futures

In the last two decades, significant numbers of Latvia's residents have been leaving Latvia to live and work abroad. As a result, politicians and policy makers have begun to talk about the problem of emigration as a threat to the nation. Several policy initiatives have been launched with the aim to turn the flow of migration in the opposite direction. At the same time, ordinary Latvians continue to leave the country. Those who stay are faced with the effects of emigration in the form of severed family relations and empty towns and villages.

This book asks what kind of a problem is emigration. How does emigration as a large-scale social phenomenon affect the social fabric in rural Latvia? How does it change peoples' lives, including their worldviews and their daily practices? Drawing on ethnographic research in Latgale and Kurzeme, the book analyzes emigration and the emptying of the Latvian countryside in order to show how these processes affect the life worlds of rural residents, as well as to trace the futures they foreclose or make possible. The author analyzes the problem of emigration in the context of post-Soviet political and economic reforms. She emphasizes the need for a detailed analysis of the present as the only way to imagine a future where life is livable in Latvia.

The chapters of the book focus on the following aspects of emigration: formulation of the problem of emigration in Latvian public and political life; the contested place of mobility in the historically formulated ethos of the national state; the ways in which emigration has become a permanent presence in the life worlds of Latvia's rural residents; the political potential within the affect of emptiness that haunts people's lives; and, finally, the effects of the temporality of post-Soviet economic and political life on people's ability to imagine and plan for a future. In conclusion, the author reflects on the potential of diasporic life for alternative ethics and politics.

Vieda Skultāns Shelley,

Ph. D., Professor Emerita, Social Anthropology, University of Bristol

This work embodies a combination of cutting-edge critical social theory together with a poetic sensibility opening up new possibilities for understanding the social, political, and human implications of migration and population movements. The study focuses as much on the discursive symbolism of the empty countryside as on the social processes which contribute to the emptying of the Latvian countryside. The author eschews stereotypes and challenges dominant narratives which hide as much as they reveal. Although the study focuses on Latvia, it makes a contribution to understanding the history of modernization in Europe and the attendant bifurcation of country and city. This book is set to become a classic. It deserves to be widely read by policy makers, social scientists and historians with an interest in European social change. Indeed, it should be read by all who are concerned with the fate of Eastern Europe.

Iveta Silova,

Ph. D., Associate Professor, Comparative and International Education, Lehigh University

Has the Latvian countryside met its end at the hands of post-Soviet neoliberal power? Or is it still the source for the reproduction of the nation, society, and the national state? Dace Dzenovska engages these controrvesial questions in her analysis of the emptying of the Latvian countryside as a social phenomenon, political action, and ethical dilemma. Drawing on a wide set of interviews with rural residents in Latgale and Kurzeme, as well as participant observation that is characteristic of cultural anthropology, Dzenovska convincingly argues that neither neoliberalism, nor nationalism can create conditions that make life “livable.” Dzenovska powerfully mobilizes alternative ethical and political projects, opening new possibilities – for rural residents and their observers – to develop new understandings of the complex present of rural Latvia and to confidently imagine its possible futures.

This book clearly positions Dzenovska as a committed public intellectual who uses pressing public concerns to drive her research program, while making the results of her research widely accessible to the public. Dzenovska does an excellent job of balancing theoretical questions and empirically important issues, making invaluable contributions to both theory building and policy debates in Latvia and beyond. This book will be valuable for researchers, university lecturers, and students in different disciplines of humanities and social sciences – anthropology, history, sociology, political science, and economics. This book will also be of great interest to a much wider audience and should be read by anyone who cares about the past, present, and future of rural Latvia.

Vēres

Abu Lughod, Lila (1990). The Romance of Resistance: Tracing Transformations of Power Through Bedouin Women. *American Ethnologist*, 17(1): 41–55.

Agamben, Giorgio (1998). *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford: Stanford University Press.

Aikins, Kingsley and Nicola White (2011). *Global Diaspora Strategies Toolkit: Harnessing the Power of Global Diasporas*. Dublin: Diaspora Matters.

Akmentīna (2010). Atskats uz diskusiju “Gājputni un žurkas”.
<http://satori.lv/blogs/2626/Akmentina>

Akule, Dace (2012). Par Re-emigrāciju. *www.politika.lv*, 11.09.2012.

Altens, Arnis (2012). Sarunas mainoties gadalaikiem: Par izcilību skolā, labām ārzemju augstskolām un iespēju atgriezties Latvijā. *Rīgas Laiks*, Nr. 7 (jūlijs).
<http://www.rigaslaiks.lv/Raksts.aspx?year=2012&month=7&article=10>

Althusser, Louis (1971 [1970]). Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes Towards an Investigation). In *Lenin and Philosophy and Other Essays*. New York: Monthly Review Press, pp. 127–186.

Asad, Talal (2003). *Formations of the Secular: Christianity, Islam, Modernity*. Stanford: Stanford University Press.

Asad, Talal (ed) (1971). *Anthropology and the Colonial Encounter*. New York: Prometheus Books.

Augé, Marc (2009). *Non-Places: An Introduction to Supermodernity*. London: Verso.

Āboltiņa, Solvita (2010). Uzruna partijas Vienotība kongresā.
<http://www.vienotiba.lv/vienotiba-runa/kongresa-uzrunas/solvitas-aboltinas-runa/>

Bakhtin, Mikhail (1996 [1935]). *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Michael Holquist (ed). Austin: University of Texas Press.

Balibar, Etienne (2010). At the Borders of Citizenship: A Democracy in Translation? *European Journal of Social Theory*, 13(3): 315–322.

Balibar, Etienne (2003). *We the People of Europe: Reflections on Transnational Citizenship*. Princeton: Princeton University Press.

Barkāns, Elmārs (2010). Īrijas latvieši apvainojušies.
<http://www.kasjauns.lv/lv/zinas/18403/irijas-latviesi-apvainojusies>

Barth, Fredrik (2002). An Anthropology of Knowledge. *Current Anthropology*, 43(1): 1–18.

- Barth, Fredrik (ed). (1998 [1969]). *Ethnic Groups and Boundaries*. Illinois: Waveland Press.
- Basch, Linda and Nina Glick Schiller, Cristina Szanton Blanc (1994). *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States*. New York: Gordon and Breach [Routledge].
- Bārzdziņš, Juris (2012). Bijušais veselības ministrs: Nedrīkstam padarīt Latviju par vēl vairāk dzīvošanai nedraudzīgu valsti. *Diena*. 25.05.2012.
- Beck, Ulrich (2004). *The Cosmopolitan Vision*. Cambridge: Polity Press.
- Beitnere, Dagmāra (2003). Pašreference latviešu kultūras paradigmā (20. gadsimta 20.–40. un 90. gadi līdz mūsdienām). Disertācija socioloģijā. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts un Rīgas Stradiņa universitāte.
- Bela, Baiba (red.) (2011). *Mēs nebraucām uz Zviedriju, lai kļūtu par zviedriem: Mutvārdu vēstures pētījums. Zviedrijas latviešu dzīvesstāsti*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Beliaev, Alexandre and Dace Dzenovska (2009). Some Notes on the Global Crisis in Latvia. In *The Newsletter of the Institute of East European, Eurasian and Russian Studies*. Berkeley: University of California, pp. 2–3.
- Benjamin, Walter (1996). Critique of Violence. In *Walter Benjamin. Selected Writings. Volume I: 1913–1926*, Marcus Bullock and Michael W. Jennings (eds). Cambridge: Belknap Press, pp. 236–252.
- Berlant, Lauren (2011). *Cruel Optimism*. Durham: Duke University Press.
- Bernal, Victoria (2004). Eritrea Goes Global: Reflections on Nationalism in a Transnational Era. *Cultural Anthropology*, 19(1): 3–25.
- Bhabha, Homi (1994). *The Location of Culture*. London: Routledge.
- Borofsky, Rob (2011). *Why Public Anthropology?* Center for Public Anthropology, Hawaii Pacific University. Kindle Edition.
- Brown, Wendy (2003). Neo-liberalism and the End of Liberal Democracy. *Theory and Event*, 7(1). Electronic publication available: http://muse.jhu.edu/journals/theory_and_event/v007/7.1brown.html
- Brubaker, Rogers (2005). The 'Diaspora' Diaspora. *Ethnic and Racial Studies*, 28(1): 1–19.
- Buchowski, Michał (2006). The Specter of Orientalism in Europe: From Exotic Other to Stigmatized Brother. *Anthropological Quarterly*, 79(3): 463–482.
- Bunkše, Edmunds Valdemārs (2007). *Intīmā Bezgalība*. Rīga: Norden AB.
- Burawoy, Michael and Katherine Verdery (1999). *Uncertain Transition: Ethnographies of Change in the Postsocialist World*. Lanham: Rowman & Littlefield.

- Butler, Judith (2012). *Parting Ways: Jewishness and the Critique of Zionism*. New York: Columbia University Press.
- Butler, Judith (2004). *Undoing Gender*. New York: Routledge.
- Caglar, Ayse (2006). Hometown Associations, the rescaling of state spatiality and migrant grassroots transnationalism. *Global Networks*, 6(1): 1–22.
- Calhoun, Craig (2011). From the Current Crisis to Possible Futures. In Calhoun, Craig and Georgi Derlugian (eds). *Business as Usual: The Roots of the Global Financial Meltdown*. New York: New York University Press and Social Science Research Council, pp. 9–42.
- Candea, Matei (2010). *Corsican Fragments: Difference, Knowledge, and Fieldwork*. Bloomington: Indiana University Press.
- Candea, Matei (2007). Arbitrary locations: in defence of the bounded field-site. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 13: 167–184.
- Cimdiņa, Agnese un Ieva Raubiško (2012). “Dzīvot dzīvojam” jeb dzīve attīstības kontekstā. Krājumā Cimdiņa, Agnese un Ieva Raubiško (sast.). *Dzīve, attīstība, labbūtība Latvijas laukos*. Rīga: Zinātne, 7.–32. lpp.
- Cimdiņa, Agnese (n.d.). *The unnoticed entrepreneur or Innovative traditions in Latvia's rural economy*. Npublicēts manuskripts.
- Clifford, James (1994). Diasporas. *Cultural Anthropology*, 9(3): 302–38.
- Clifford, James and Marcus George (1986). *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press.
- Cohen, Robin (1996). Diasporas and the Nation-State: From Victims to Challengers. *International Affairs*, 72(3): 507–520.
- Connolly, William (2005). *Pluralism*. Durham: Duke University Press.
- Coronil, Fernando (2011). The Future in Question: History and Utopia in Latin America (1989–2010). In Calhoun, Craig and Georgi Derlugian (eds). *Business as Usual: The Roots of the Global Financial Meltdown*. New York: New York University Press and Social Science Research Council, pp. 231–264.
- Cowan, Jane (2003). Who's Afraid of Violent Language? Honor, Sovereignty, and Claims-Making in the League of Nations. *Anthropological Theory*. 3: 271.
- Crapanzano, Vincent (2007). Co-Futures. *American Ethnologist* 34(2): 422–425.
- Crapanzano, Vincent (2003). Reflections on Hope as a Category of Social and Psychological Analysis. *Cultural Anthropology*, 18(1): 3–32.
- Cresswell, Tim (2006). *On the Move: Mobility in the Modern Western World*. London: CRC Press.

- De Boever, Arne (2009). Agamben and Marx: Sovereignty, Governmentality, Economy. *Law Critique*, 20: 259–270.
- De Certeau, Michel (1994). *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.
- De Genova, Nicholas (2010). The Deportation Regime: Sovereignty, Space and the Freedom of Movement. In De Genova, Nicholas and Natalie Peutz (eds). *The Deportation Regime: Sovereignty, Space and the Freedom of Movement*. Durham: Duke University Press, pp. 33–68.
- Deleuze, Gilles and Felix Guattari (1987). *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Department of Foreign Affairs (2009). *Global Irish Economic Forum: Report*. Dublin: Department of Foreign Affairs.
- Dick, Hillary Parsons (2010). Imagined Lives and Modernist Chronotopes in Mexican Nonmigrant Discourse. *American Ethnologist* 37(2): 275–290.
- Dunn, Elizabeth C. (2004). *Privatizing Poland: Baby Food, Big Business, and the Remaking of Labor*. Ithaca: Cornell University Press.
- Dutkiewicz, Piotr and Grzegorz Gorzelak (2011). Central and Eastern Europe: Shapes of Transformation, Crisis, and the Possible Futures. In Calhoun, Craig and Georgi Derlugian (eds). *Aftermath: A New Global Order?* New York: New York University Press and Social Science Research Council, pp. 181–208.
- Dzenovska, Dace (2012a). The Great Departure: Rethinking National(ist) Common Sense. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, DOI:10.1080/1369183X.2013.723254
- Dzenovska, Dace (2012b). Migrācija un valstiskais redzējums: no nacionālas biopolitikas uz dzīvojamu dzīvi. Cimdiņa, Agnese un Ieva Raubiško (sast.). *Dzīve, attīstība, labbūtība Latvijas laukos*. Rīga: Zinātne, 153–176. lpp.
- Dzenovska, Dace (2011a). Notes on Emptiness and the Importance of Maintaining Life. *The Anthropology of East Europe Review*, 29(2): 228–241.
- Dzenovska, Dace (2011b). “Dānis” Latvijas laukos: mīti un pēc-padomju agrārā kapitālisma kritika. *Akadēmiskā Dzīve*, 48: 3–16.
- Dzenovska, Dace (2007). Neoliberal Imaginations, Subject Formation, and Other National Things in Latvia, the Land that Sings. In *Representations on the Margins of Europe: Politics and Identities in the Baltic and South Caucasian States*, edited by Tsypylma Darieva and Wolfgang Kaschuba. Campus Verlag Press, pp. 114–138.
- Dzenovska, Dace and Ivan Arenas (2012). Don't Fence Me In: Barricade Sociality and Political Struggles in Latvia and Mexico. *Comparative Studies in Society and History*, 54(3): 644–678.

- Escobar, Arturo (2001). Culture sits in places: reflections on globalism and subaltern strategies of localization. *Political Geography*, 20 (2001): 139–174.
- Escobar, Arturo (1994). *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. Princeton: Princeton University Press.
- Evans-Pritchard, E. E. (1977). *Witchcraft, Oracles and Magic*. Oxford: Clarendon Press.
- Ferguson, James (2006). Introduction. Global Shadows: Africa and the World. In *Global Shadows: Africa in the Neoliberal World Order*. Durham: Duke University Press, pp. 1–23.
- Follis, Karolina S. (2012). *Building Fortress Europe: The Polish-Ukrainian Frontier*. University of Pennsylvania Press.
- Foucault, Michel (1994 [1978]). Governmentality. In Faubion, James (ed). *Power. Michel Foucault*. Volume 3 (series editor Paul Rabinow). New York: The New Press, pp. 201–222.
- Foucault, Michel (1988). The Subject and Power. In Dreyfus, Hubert and Paul Rabinow (eds). *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: University of Chicago Press, pp. 208–226.
- Friedman, Jonathan (2007). Commentary on Jane Guyer. *American Ethnologist* 34(2): 426–429.
- Friedman, Jonathan (2002). From Roots to Routes: Tropes for Trippers. *Anthropological Theory*. 21(1): 21–36.
- Gaibazzi, Paolo (2012). Cultivating Hustlers: The Agrarian Ethos of Soninke Migration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. DOI: 10.1080/1369183X.2013.723257
- Geertz, Clifford (1993). *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. London: Fontana Press.
- Gibson-Graham, J. K. (2006). *A Post-Capitalist Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Gilroy, Paul (1993). *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*. Boston: Harvard University Press.
- Glick Schiller, Nina (2005). Transborder Citizenship: An Outcome of Legal Pluralism with Transnational Social Fields. In *Mobile People Mobile Law*, Franz von Benda-Beckmann, Keebat von Benda-Beckmann and Anne Griffiths (eds). Ashgate.
- Glick Schiller, Nina and Georges E. Fouron (1999). Terrains of Blood and Nation: Haitian Transnational Social Fields. *Ethnic and Racial Studies*, 22(2): 340–366.
- Glick Schiller, Nina and Noel Salazar (n.d.). Global Regimes of Mobilities: Imaginaries and Relationalities of Power. Forthcoming in *Journal of Ethnic and Migration Studies*.
- Goffman, Erving (1986a). *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Northeastern University Press.

- Goffman, Erving (1986b). *Stigma: Notes on the Management of the Spoiled Identity*. Touchstone.
- Graber, David (2011). *Debt: The First 5000 Years*. New York: Melville House.
- Gramsci, Antonio (1971). *Selections from the Prison Notebooks*. New York: International Publishers Co.
- Gray, John (2000). The Common Agricultural Policy and the Reinvention of the Rural in the European Community. *Sociologia Ruralis*, 40(1): 30–52.
- Greenberg, Jessica (2010). 'There is Nothing Anyone Can Do About It': Participation, Apathy, and 'Successful' Democratic Transition in Postsocialist Serbia. *Slavic Review*, 69(1): 41–64.
- Gregg, Melissa (2010). On Friday Night Drink: Workplace Affects in the Age of the Cubicle. In Gregg, Melissa and Gregory J. Seigworth (eds). *The Affect Theory Reader*. Durham: Duke University Press, pp. 250–268.
- Gregg, Melissa and Gregory Seigworth (2010). An Inventory of Shimmers. In Gregg, Melissa and Gregory J. Seigworth (eds). *The Affect Theory Reader*. Durham: Duke University Press, pp. 1–28.
- Grīva, Žanis (2009 [1960]). *Pasaka par Diegabiksi*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Gupta, Akhil and James Ferguson (1992). Space, Identity and the Politics of Difference. *Cultural Anthropology*, 7(1): 6–23.
- Guyer, Jane (2007). Prophecy and the Near Future: Thoughts on Macroeconomic, Evangelical and Punctuated Time. *American Ethnologist* 34(3): 409–421.
- Gürsel, Zeynep Devrim (2012). The Politics of Wire Service Photography: Infrastructures of Representation in a Digital Newsroom. *American Ethnologist*, 39(1): 71–89.
- Halfacree, Keith H. (1993). Locality and Social Representation: Space, Discourse, and Alternative Definitions of the Rural. *Journal of Rural Studies*, 9(1): 23–37.
- Hann, Chris and Elizabeth Dunn (eds) (1996). *Civil Society: Challenging Western Models*. New York: Routledge, pp. 183–202.
- Haraway, Donna (1991). Situated Knowledge: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. In *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*. New York: Routledge.
- Harvey, David (2010). *The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Hazans, Mihails (2011). Latvijas emigrācijas mainīgā seja 2000–2010. *Latvija. Pārskats par tautas attīstību. 2010./2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte, rīcībspēja*. Rīga: Latvijas Universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūts, 70.–91. lpp.

- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1979 [1807]). *Phenomenology of Spirit*. Translated by A. V. Miller. Forward by J. N. Findlay. Oxford: Oxford University Press.
- Herbst, Jeffrey (1990). Migration, the Politics of Protest, and State Consolidation in Africa. *African Affairs*, 89(355): 183–203.
- Hirsch, Marianne and Nancy K. Miller (2011). Introduction. In Hirsch, Marianne and Nancy K. Miller (eds). *Rites of Return: Diaspora Poetics and the Politics of Memory*. New York: Columbia University Press, pp. 1–20.
- Hirschkind, Charles (2006). *Ethical Soundscapes: Cassette Sermons and Islamic Counterpublics*. New York: Columbia University Press.
- Hirschman, Albert O. (1993). Exit, Voice and the Fate of the German Democratic Republic: An Essay in Conceptual History. *World Politics*, 45(2): 173–202.
- Ho, Karen (2009). *Liquidated: An Ethnography of Wall Street*. Durham: Duke University Press.
- Hoggart, Keith (1990). Let's Do Away with the Rural. *Journal of Rural Studies*, 6(3): 245–257.
- Holdsworth, Julia (2004). Exploring and Representing Uncertainty: The Demand to Create Order from Chaos. *Anthropology Matters*, 6(2): 1–10.
- Holmes, Douglas R. (2000). *Integral Europe: Fast-Capitalism, Multiculturalism, Neofascism*. Princeton: Princeton University Press.
- Holmes, Douglas and George Marcus (2008). Collaboration Today and Re-imagination of the Classic Scene of Fieldwork Encounter. *Collaborative Anthropologies*. 1: 81–101.
- Hudson, Michael and Jeffrey Sommers (2010). Latvia provides no magic solution to indebted economies. *The Guardian*. 20.12.2010
<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2010/dec/20/latvia-debt-economy-europe-austerity>
- Humphrey, Caroline (2002). *The Unmaking Soviet Life: Everyday Economies After Socialism*. Ithaca: Cornell University Press.
- Husserl, Edmund (1936/1970). *The Crisis of the European Sciences and Transcendental Phenomenology*. Northwestern University Press.
- Indāns, Ivars (2006). Īrijas jautājums un Saeimas vēlēšanas. *www.politika.lv*, 26.01.2006.
<http://www.delfi.lv/news/comment/comment/ivars-indans-irijas-jautajums-un-saeimas-velesanas.d?id=13440558>
- Indāns, Ivars un Aija Lulle, Marika Jurkāne-Laizāne, Liene Znotiņa (2006). *Latvia and Free movement of Labour: Ireland's example*. Riga: Strategic Analysis Commission.
- ĪUMSILS (2004). *Diasporas atbalsta programma*. Rīga: ĪUMSILS.
<http://www.mfa.gov.lv/lv/moscow/saraksts/programma/>

Jackson, Michael (2005). *Existential Anthropology, Events, Exigencies, Effects*. Oxford: Berghan Books.

Jakovļeva, Mārīte (n.d.) Deutsche und Undeutsche im Herzogtum Kurland im 17. und 18. Jahrhundert: Zwischen rechtlichen Normen und alltaeglicher Kommunikation. Npublicēts manuskripts.

Kalb, Don (2009). Conversations with a Polish Populist: Tracing Hidden Histories of Globalization, Class, and Dispossession in Postsocialism (and beyond). *American Ethnologist*, 36(2): 207–223.

Kārklīņa, Rasma (n.d.). *Informal and Formal Civil Society: Latvia's Countryside*. Unpublished manuscript.

Koļeža, Romāns (2008). Raita Karnīte: Aizbraukt peļņā ir nodevība pret valsti. *Dienas Bizness*, 28.09.2008. <http://www.db.lv/citas-zinas/raita-karnite-aizbraukt-pelna-ir-nodeviba-pret-valsti-136742>

Krišjāne, Zaiga un Andris Bauls (2011). Latvijas iedzīvotāju starpvalstu mobilitāte pēc Eiropas Savienības paplašināšanas. *Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstis*, 45(3/4): 71–85.

Krūmiņš, Gatis (2012). Latvijas zinātnes klupšanas akmeņi. *Ir*. 11.09.2012.

Kursīte, Janīna (2008). *Kāzas Latgalē*. Rīga: Madris.

Kūle, Maija (2006). *Eiroduzīve: formas, principi, izjūtas*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.

Kešāne, Iveta (2011). Emigrācija un identitāte. *Latvija. Pārskats par tautas attīstību. 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte, rīcībspēja*. Rīga: Latvijas Universitātes Sociālo un politisko pētījumu institūts, 64.–69. lpp.

Lambek, Michael (2011). Catching the Local. *Anthropological Theory*, 11(2): 197–221.

Larner, Wendy (2007). Expatriate Experts and Globalising Governmentalities: The New Zealand Diaspora Strategy. *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol 32 (3): 331–345.

Latgolys Studentu Centrs (2011). *Es soku, tu soki. Puosokys par krīzi. Vacuo i jaunuo krīze: Lidoj krīze puori Latvejai i verās...* Rīga: Latgolys Studentu Centrs.

Levitt, Peggy (2001). *The Transnational Villagers*. Berkeley: University of California Press.

Levitt, Peggy and Nina Glick Schiller (2004). Conceptualizing Simultaneity: A Transnational Social Field Perspective on Society. *International Migration Review*, 38(3): 1002–1039.

Leys, Ruth (2011). The Turn to Affect: A Critique. *Critical Inquiry*, 37(3): 434–472.

Lulle, Aija (2010). New Others: Identity Construction and Transnational Belonging Among Latvian Migrants to Guernsey. *EastBordNet*, Working paper.

- Lulle, Aija (2009). Labour Emigration: Government and Social Partner Policies in Latvia. In Galgóczi, Béla, Janina Leschke and Andrew Watt. *EU Labour Migration since Enlargement: Trends, Impacts and Policies*. Ashgate Publishing, pp. 291–310.
- Lulle, Aija (2007). Jaunā latviešu emigranta tēla konstruēšana publiskajā telpā. Krājumā *Savējie un svešie. Sabiedrības radikalizācijas tendences Latvijā, Eiropā un pasaulē*. Rīga: SAK, Zinātne, 229.–249. lpp.
- MacIntyre, Alasdair (1984). *After Virtue: A Study in Moral Theory*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Mahmood, Saba (2005). *Politics of Piety: The Islamic Revival and the Feminist Subject*. Princeton: Princeton University Press.
- Malkki, Lisa (1995). *Purity and Exile: Violence, Memory and National Cosmology among Hutu Refugees in Tanzania*. Chicago: University of Chicago Press.
- Malkki, Lisa (1992). National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity Among Scholars and Refugees. *Cultural Anthropology*, 7(1): 24–44.
- Markell, Patchen (2003). *Bound by Recognition*. Princeton: Princeton University Press.
- Marx, Karl (1852). *The Eighteenth Brumaire of Louis Napoleon*.
<http://www.marxists.org/archive/marx/works/1852/18th-brumaire/index.htm>
- Marx, Karl and Friedrich Engels (1845). *The German Ideology*.
<http://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/german-ideology/ch01.htm>
- Massey, Doreen (2005). *For Space*. London: Sage.
- Massey, Doreen (1994). *Space, Place and Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Massumi, Brian (1995). Autonomy of Affect. *Cultural Critique*, 31: 83–109.
- Mauss, Marcel (2000 [1925]). *The Gift: The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*. W. W. Norton & Company.
- Mazzarella, William (2009). Affect: What is it Good for? In Dube, Saurabh (ed). *Enchantments of Modernity: Empire, Nation, Globalization*. London: Routledge, pp. 291–309.
- Mazzullo, Nuccio and Tim Ingold (2008). Being Along: Place, Time and Movement among Sámi People. In Baerenholdt, Ole and Brynhild Granas (eds). *Mobility and Place: Enacting European Peripheries*. Aldershot: Ashgate Publishing, Inc.
- McDowell, Linda (2005). *Hard Labour: The Forgotten Voices of Latvian Migrant Volunteer Workers*. London: UCL Press.
- Mincyte, Diana (2011). Subsistence and Sustainability in Post-Industrial Europe: the Politics of Small-Scale Farming in Europeanising Lithuania. *Sociologia Ruralis*, 51(2): 101–118.

- Miyazaki, Hirokazu (2006). Economy of Dreams: Hope in Global Capitalism and Its Critiques. *Cultural Anthropology*, 21(2): 147–72.
- Moore, Donald S. and Jake Kosek, Anand Pandian (2003). The Cultural Politics of Race and Nature: Terrains of Power and Practice. In Moore, Donald S., Jake Kosek and Anand Pandian (eds). *Race, Nature, and the Politics of Difference*. Durham: Duke University Press, pp. 1–70.
- Mountz, Alison (2010). *Seeking Asylum: Human Smuggling and Bureaucracy at the Border*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Munn, Nancy (1992). The Cultural Anthropology of Time: A Critical Essay. *Annual Review of Anthropology*, 21: 93–123.
- Nacionālais attīstības plāns (NAP), sākotnējā redakcija* (2012).
http://www.nap.lv/images/NAP2020%20dokumenti/NAP2020_sakotneja_redakcija_20120806_FINAL.pdf
- Nader, Laura (1972 [1969]). Up the Anthropologist: Perspectives Gained From Studying Up. In Hymes, Dell (ed). *Reinventing Anthropology*. New York: Pantheon Books, pp. 284–311.
- Nazpary, Joma (2001). *Post-Soviet Chaos: Violence and Dispossession in Kazakhstan*. Pluto Press.
- Ortner, Sherry (1984). Theory in Anthropology since the Sixties. *Comparative Studies in Society and History*, 26(1): 126–166.
- Oushakine, Sergei Alex (2009). *The Patriotism of Despair*. Ithaca: Cornell University Press.
- Pabriks, Artis (2003). *In Defiance of Fate: Ethnic Structure, Inequality, and Governance of the Public Sector in Latvia*. UNRISD.
- Pandian, Anand (2008). Tradition in fragments: Inherited forms and fracture in the ethics of South India. *American Ethnologist*, 35(3): 466–80.
- Petryna, Adriana (2002). *Life Exposed: Biological Citizens after Chernobyl*. Princeton: Princeton University Press.
- Plakans, Andrejs (2006). Migration, Households and Agrarian Reform in the Baltic Provinces of Russia: 19th and 20th centuries. *History of the Family*. 11(2006): 151–159.
<http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1081602X06000327>
- Povinelli, Elizabeth A. (2011). *Economies of Abandonment: Social Belonging and Endurance in Late Liberalism*. Durham: Duke University Press.
- Povinelli, Elizabeth A. (2002). *Cunning of Recognition: Indigenous Alterities and the Making of Australian Multiculturalism*. Durham: Duke University Press.
- Pratt, Andy C. (1996). Discourses of Rurality: Loose Talk or Social Struggle? *Journal of Rural Studies*, 12(1): 69–78.

Priedīte, Aija (2012). *Zaļās zemes dievsunišu un likteņu lidumnieku laiki. Literatūrsocioloģisks pētījums*. Pirmā daļa. Rīga: Zinātne.

Pupovac, Ozren (2010). Present-perfect, or the time of post-socialism. *Eurozine*.
<http://www.eurozine.com/articles/2010-05-12-pupovac-en.html>

Purs, Aldis (2002). The Price of Free Lunches: Making the Frontier Latvian in the Interwar Years. *Global Review of Ethnopolitics*, 1(4): 63–70.

Rapp, Rayna (2000). *Testing Women, Testing the Fetus: The Social Impact of Amniocentesis in America*. Taylor & Francis.

Raudseps, Pauls (2012). Pret dzimtbūšanu. *Ir*. Nr. 29 (119): 8.

Richard, Analiese and Daromir Rudnyckyj (2009). Economies of Affect. *Journal of Royal Anthropological Institute*, 15: 57–77.

Riekstiņš, Jānis (sast.) (2004). *Migranti Latvijā. 1944–1989. Dokumenti*. Rīga: Latvijas Valsts Arhīvs.

Rīgas Laiks (2012). Tvitera saruna ar Robertu Ķīli.
<http://www.draugiem.lv/rigaslaiks/news/?p=7434223>.

Robben, Antonius C. G. M. and Jeffrey A. Sluka (eds) (2012). *Ethnographic Fieldwork: Anthropological Reader*. Second Edition. Oxford: Wiley-Blackwell Press.

Rodrik, Dani (2012). What I learned in Latvia? *Dani Rodrik's Weblog: Unconventional Thoughts on economic development and globalization*.
http://rodrik.typepad.com/dani_rodriks_weblog/2012/06/what-i-learned-in-latvia.html

Ruduša, Rita (2012). *Pagrīdes citādība*. Rīga: Mansards.

Rutherford, Danilyn (2009). Sympathy, State-building, and the Experience of Empire. *Cultural Anthropology*, 24(1): 1–32.

Said, Edward (2000). *Reflections on Exile and Other Essays*. Cambridge: Harvard University Press.

Scheper-Hughes, Nancy (2012). Ire in Ireland. In Robben, Antonius C. G. M. and Jeffrey A. Sluka (eds). *Ethnographic Fieldwork: An Anthropological Reader*. Second Edition. Oxford: Wiley-Blackwell Press, pp. 219–234.

Scheper-Hughes, Nancy (1993). *Death Without Weeping: The Violence of Everyday Death in Brazil*. Berkeley: University of California Press.

Scott, David (2000). Toleration and Historical Traditions of Difference. In Chatterjee, Partha and Pradeep Jeganathan (eds). *Community, Gender and Violence*. New York: Columbia University Press, pp. 283–304.

Scott, David (1999). *Refashioning Futures: Criticism After Postcoloniality*. Princeton: Princeton University Press.

- Scott, James (1991). *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. New Haven: Yale University Press.
- Scott, James (1987). *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. Yale University Press.
- Sebre, Sandra un Iveta Krūmiņa (2012). "Dzīvesspēks" kā resurss Latvijas laukos. Cimdiņa, Agnese un Ieva Raubiško (sast.). *Dzīve, attīstība, labbūtība Latvijas laukos*. Rīga: Zinātne, 55.–66. lpp.
- Sheller, Mimi and John Urry (2006). The New Mobilities Paradigm. *Environment and Planning A*. 38: 207–226.
- Shevchenko, Olga (2008). *Crisis and the Everyday in Postsocialist Moscow*. Bloomington: Indiana University Press.
- Shore, Cris (2000). *Building Europe: The Cultural Politics of European Integration*. London: Routledge.
- Skujenieks, Mārgers (1930). *Latvieši svešumā un citas tautas Latvijā*. Rīga: Valters un Rapa.
- Spekke, Arnolds (2008 [1948]). *Latvijas Vēsture*. Rīga: Jumava.
- Sprance, Indra (2010). Krīgers: Iedzīvotāji izvēlējušies netradicionālu protesta formu. *Ir*. 8. decembris.
- Stephen, Lynn (2007). *Transborder Lives: Indigenous Oaxacans in Mexico, California, and Oregon*. Durham: Duke University Press.
- Stewart, Kathleen (2012). Precarity's Forms. *Cultural Anthropology*, 27(3): 518–525.
- Stewart, Kathleen (2007). *Ordinary Affects*. Durham: Duke University Press.
- Stolcke, Verena (1995). Talking Culture: New Boundaries, New Rhetorics of Exclusion in Europe. *Current Anthropology*, 36(1): 1–24.
- Stoler, Ann Laura (2004). Affective States. In Nugent, David and Joan Vincent (eds). *A Companion to the Anthropology of Politics*. Oxford: Blackwell, pp. 4–20.
- Stoler, Ann Laura (2002). *Carnal Knowledge and Imperial Power: Race and the Intimate in Colonial Rule*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Strathern, Marilyn (ed) (2002). *Audit Cultures: Anthropological Studies in Accountability, Ethics and the Academy*. London & New York: Routledge.
- Strathern, Marilyn (1992). *After Nature: English Kinship in the Late Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Strods, Heinrihs (1987). *Kurzemes kroņa zemes un zemnieki: 1795–1861*. Rīga: Zinātne.

- Szmagalska-Follis, Karolina (2011). What is an Economic Migrant? Europe's New Borders and the Politics of Classification. In Smith, Rogers (ed). *Citizenship, Borders and Human Needs*. University of Pennsylvania Press.
- Szmagalska-Follis, Karolina (2008). Repossession: Notes on the Restoration and Redemption in Ukraine's Western Borderland. *Cultural Anthropology*, 23(2): 329–360.
- Šķilters, Kārlis (1928). *Latkoloniju vēsture*. Maskava: Prometejs.
- Tisenkopfs, Tālis (2010). Ne lauki, bet īsts purvs. Melnais piens: socioloģisks skatījums uz Jaunā Rīgas teātra izrādi. *Ir*. 06.05.10. <http://www.ir.lv/2010/5/6/ne-lauki-bet-iists-purvs>
- Tisenkopfs, Tālis (1999). Rurality as a Created Field: Towards an Integrated Rural Development in Latvia? *Sociologia Ruralis*, 39(3): 411–430.
- Torpey, John (1998). Coming and Going: On the State Monopolization of the Legitimate 'Means of Movement'. *Sociological Theory*, 16(3): 239–259.
- Trouillot, Michel-Rolph (2003). Anthropology and the Savage Slot: The Poetics and Politics of Otherness. In *Global Transformations: Anthropology and the Modern World*. Palgrave.
- Upleja, Sanita (2012). Starp plānu un vīziju. *Ir*. 15.08.2012.
- Urry, John (2007). *Mobilities*. Oxford: Polity Press.
- Verdery, Katherine (2003). *The Vanishing Hectare: Property and Value in Postsocialist Transylvania*. Ithaca: Cornell University Press.
- Verdery, Katherine (1994). Beyond the Nation in Eastern Europe, *Social Text*, 38 (Spring, 1994): 1–19.
- Volpp, Leti (2007). The Culture of Citizenship. *Theoretical Inquiries in Law*, 8(2): 571–603.
- Weber, Eugene (1976). *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France, 1870–1914*. Stanford: Stanford University Press.
- Weber, Max (2003 [1905]). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Mineola: Dover Publications.
- Weber, Max (1949 [1847]). *The Methodology of Social Sciences*. Translated and edited by Edward Shils and Henry Finch. Glencoe, Illinois: Free Press, pp. 49–112.
- Williams, Raymond (1977). Hegemony. In *Marxism and Literature*. Oxford: Oxford University Press, pp. 110–115.
- Williams, Raymond (1973). *The Country and the City*. New York: Oxford University Press.
- Willis, Paul (1977). *Learning to Labour: How Working Class Lads Get Working Class Jobs*. New York: Columbia University Press.

- Wimmer, Andreas and Nina Glick Schiller (2002). Methodological Nationalism and Beyond: Nation-State Building, Migration, and the Social Sciences. *Global Networks*, 2(4): 301–334.
- Yurchak, Alexei (2006). *Everything Was Forever Until It Was No More: The Last Soviet Generation*. Princeton: Princeton University Press.
- Zahra, Tara (2010). Imagined Noncommunities: National Indifference as an Analytical Category. *Slavic Review*, 69(1): 93–119.
- Zelče, Vita (2006). Vara, zinātne, veselība un cilvēki: Eigēnika Latvijā 20. gs. 30. gados. *Latvijas Arhīvi*. 2006(3): 94–137.
- Zelče, Vita (1999). Pirmā latviešu emigrācijas kampaņa. *Latvijas Arhīvi*, 3: 76–88.
- Zelče, Vita (sast.) (1997). *Krišjānis Valdemārs: Lietišķā un privātā sarakste. Pirmais sējums: Krišjāņa Valdemāra vēstules*. Rīga: LVVA.
- Ziedonis, Imants (1984). *Kurzemīte*. Rīga: Liesma.
- Ziedonis, Rimants (2008). *Jūras zemē Latvijā*. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Zigon, Jarrett (2009). Hope Dies Last: Two Aspects of Hope in Contemporary Moscow. *Anthropological Theory*, 9(3): 253–271.
- Zvidriņš, Pēteris (zin. red.) (2006). Demogrāfiskā attīstība Latvijā 21. gadsimta sākumā. Krājumā *Zinātniski pētnieciskie raksti*, 3(9). Rīga: SAK, Zinātne.
- Zvidriņš, Pēteris (zin. red.) (2005). Demogrāfiskā situācija šodien un rīt. Krājumā *Zinātniski pētnieciskie raksti*, 3(4). Rīga: SAK, Zinātne.



Foto - Evija Gruzna

Dace Dzenovska ieguvusi Ph. D. un M. A. (*Master of Arts*) sociālajā un kultūras antropoloģijā Kalifornijas Universitātē Berklijā, kā arī M. A. sociālajā teorijā Ņujorkas Universitātē. Līdz 2012. gada decembrim strādājusi par pētnieci un lektori Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātē. Pētnieces turpmākā profesionālā darbība saistīta ar Oksfordas Universitāti.

Daces Dzenovskas pētnieciskās intereses iekļauj publiskās un politiskās dzīves antropoloģiju, nacionālismu un liberālo politisko kultūru, moderno rasismu, migrāciju un diasporas politiku, kā arī politisko iztēli un praksi.

Dace Dzenovska ir vairāku starptautisku publikāciju autore, kā arī *Fulbraita* stipendiāte un Venera Gren fonda (*Wenner Gren Foundation*) pētniecības granta saņēmēja. Pirms pievēršanās akadēmiskam darbam Dace Dzenovska strādājusi starptautiskās attīstības jomā Apvienoto nāciju attīstības programmā Latvijā un Ņujorkā.



Vieda Skultāns Šellija,

Ph. D., Emeritētā profesore sociālajā antropoloģijā, Bristoles Universitāte

Šajā darbā autore apvieno radikāli inovatīvu kritisko sociālo teoriju ar poētisku izjūtu, tādējādi radot jaunu izpratni par migrācijas un iedzīvotāju kustības sociālajām, politiskajām un cilvēciskajām sekām. Pētījums vienlīdz uzsver tukšo lauku diskursīvo simbolismu un sociālos procesus, kas veicina lauku tukšošanas. Autore atturas no stereotipiem un izaicina dominējošos skaidrojošos naratīvus, kuri mēdz apslēpt vairāk nekā atklāt. Lai gan pētījums ir par Latviju, tas sniedz ieguldījumu Eiropas modernizācijas vēstures un ar to saistītā lauku/pilsētas dalījuma izziņāšanā. Šī grāmata kļūs par klasiku. Tā uzrunā plašu lasītāju loku – politikas veidotājus, sociālos zinātniekus un vēsturniekus – visus, kam interesē sociālās pārmaiņas Eiropā. Grāmatu vajadzētu izlasīt ikvienam, kam rūp Austrumeiropas liktenis.

Iveta Silova,

Ph. D., Asociētā profesore salīdzinošās un starptautiskās izglītības studijās, Līhai Universitāte

Vai Latvijas laukiem ir pienācis gals pēcpadomju neolīberālās varas rezultātā? Vai tie vēl joprojām kalpo par tautas, sabiedrības un nacionālās valsts saglabāšanas un atjaunošanas avotu? Dace Dzenovska pievēršas šiem pretrunīgajiem jautājumiem, analizējot Latvijas lauku masveida tukšošanas kā sociālu parādību, politisku rīcību un ētisku dilemmu. Balstoties uz plašu interviju skaitu ar lauku iedzīvotājiem Latgalē un Kurzemē, kā arī kultūras antropoloģijai raksturīgo līdzdalīgo novērojumu, Dzenovska pārliecinoši apgalvo, ka gan neolīberālisms, gan nacionālisms nespēj veidot tādas apstākļus, kuri padara dzīvi Latvijas laukos par "dzīvojamu". Grāmatas autore spēcīgi mobilizē alternatīvus ētiskus un politiskus projektus, paverot jaunas iespējas – gan lauku iedzīvotājiem, gan viņu novērotājiem – no jauna apzināties Latvijas lauku sarežģīto tagadni un droši iedomāties to iespējamās nākotnes.

Šī grāmata pozicionē Daci Dzenovsku kā publisku intelektuāli, kura, veidojot savu pētniecības programmu, pievēršas sabiedriski nozīmīgiem jautājumiem un padara pētniecības rezultātus pieejamus plašai publikai. Dzenovska teicami līdzsvaro teorētiskas refleksijas un empīriski nozīmīgus jautājumus, tādējādi sniedzot nenovērtējamu ieguldījumu gan teorijas attīstībā, gan politikas veidošanas diskusijās Latvijā un ārpus tās. Šī grāmata būs nozīmīga pētniekiem, augstskolu mācībspēkiem un studentiem dažādās sociālo un humanitāro zinātņu jomās – antropologiem, vēsturniekiem, sociologiem, politologiem un ekonomistiem. Grāmata būs interesanta arī daudz plašākai auditorijai un iesakāma ikvienam, kas nevar palikt vienaldzīgs un arī jūtas atbildīgs par Latvijas lauku pagātņi, tagadni un nākotni.